

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK HJEMSTAVN

59. ÅRGANG

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1994

UDGIVET MED TILSKUD FRA:

Alm Brand af 1792

Hørning Kommune

Kulturministeriet

Ry Kommune

Skanderborg Kommune

Unibank

Århus Kommune

Sats, repro og tryk:

Ry Bogtrykkeri ^A/s, 8680 Ry.

Omslagsbillede: Lærerstab på Hinnerup Realskole.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

ISSN 0108-3570

FORORD

Igen november. Igen en ny årgang af Østjysk Hjemstavns årbog. Den indeholder artikler, som bringer læserne viden om i vort område, hvilket også er tilstræbt - som sædvanlig. Apropos artikler, så har jeg i det forløbne år modtaget langt flere, end det er muligt at bringe i trykken i denne udgave. Forfatternes skrivelyst og historiske interesse er et særdeles glædeligt tegn.

I redaktionsudvalget har vi så foretaget den udvælgelse, som jo altså må til. Nogle af de artikler, der ikke er kommet med nu, vil man kunne stifte bekendtskab med i næste årgang.

Den rige høst af manuskripter viser med al tydelighed, at historien bliver man aldrig færdig med - altid på vej. Der er stadig mange, mange kilder at øse af - heldigvis. Vi må jo erkende, at vi er et produkt af historien. Man skal - som skrevet står - lære om sin fortid for at kunne forstå sin nutid og for at kunne leve i fremtiden. Eller som Vedel Simonsen udtrykte det: »Vi lever ej blot med nuværende slægt, men med tider, der længst er omme«.

Boganmeldelserne må desværre - hvilket jeg beklager meget - af pladsnød udgå i år. Det vil der blive rådet bod på næste år.

Og så til en kort omtale af bogens indhold.

Boye-Nielsen giver os i første artikel et godt indblik i livet på den nu nedlagte Hinnerup Realskole for 50 år siden.

REDAKTION

Ansvarshavende redaktør:
Overlærer *Jens Holmberg Kristensen*

I Erik Kjærs beretning er vi på godset Åkjær og følger landvæsenselevens travle og afvekslende tilværelse der for et halvt århundrede siden.

Estrid Wilhelms følger igen slægtens spor. Vi indføres i en østjysk landbofamilie i 1800-tallet.

I »Elleve år blandt molboer« skal vi også næsten 50 år tilbage i tiden. Gunner Dalsgaard delagtiggør os i udbytterige, travle år i Knebel.

Denne gang bidrager Jens Ingvordsen med et indlæg om helligkilder på Skanderborgegnen - især omhandlende Skvæt Møllens helligkilde.

»Beretning fra en mælkedreng« er af gode grunde todelt. C.P.K. Nielsen opnåede desværre ikke at se det færdige resultat på tryk. Hans nekrolog er indsat på side 76.

Via Skanderup Birks Tingbog har Kirstin Nørgaard Pedersen skrevet sin historie om »Et »Hotel« i Skanderborg anno 1617«.

En nypensioneret lærer forfattede i 1891 »En ny sang«. Den blev sunget ved den afskedsfest, beboerne holdt for ham. Det fremgår tydeligt, hvem han har hentet inspiration hos.

Årbogens sidste bidrag er Jens Kongsted Lampes udførlige arbejde om teglværker i det østlige Midtjylland.

Nu lægges så dette års Østjysk Hjemstavn frem til bedømmelse. Det er mit håb, at læsernes forventninger imødekommes.

Jens Holmberg Kristensen

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING'S BESTYRELSE

Formand: *Fru Karen Margrethe Sørensen*, v. 1992
Ormslevvej 432, 8260 Viby J, 8628 3371.

Næstformand: *N.P. Boye-Nielsen*, v. 1993
Sandbygaard, 8382 Hinnerup, 8698 2077.

Kasserer: *A-H Schau*, v. 1993
L. A. Ringsvej 68, 8270 Højbjerg, 8627 3067.

Jonna Abild Nielsen, v. 1993
Rønbjergvej 6, 8240 Risskov, 8621 4532

Ejnar Pedersen, v. 1992
Søbyvej 37, 8300 Odder, 8655 1089

Johanne Methling, v. 1992
Løjenkærvej 8, 8300 Odder, 8692 7277

Ove Kjær, v. 1992
Hørgårdsvej 31, 8240 Risskov, 8617 9230

Herman Rasmussen, v. 1992
Sabro Skovvej 1, 8471 Sabro, 8694 8757

Jørn Kirkegaard, v. 1993
Søparken 5, Stilling, 8660 Skanderborg, 8657 2007

Lars Otto Kristensen, v. 1993
Marselis Boulevard 35 5., 8000 Århus C, 8613 8715

Søren Chr. Sørensen, v. 1993
Alling gl. skole, 8680 Ry, 8689 1976

Hans Mathiesen, v. 1992
Esby Bygade 16, Helgenæs, 8420 Knebel, 8635 6021

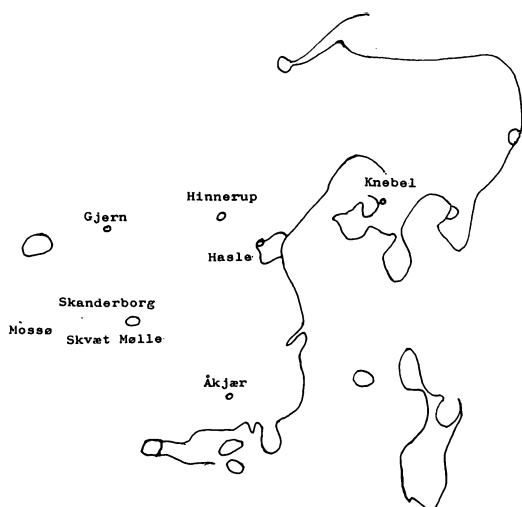
N. Birger Christensen, v. 1992
Tværvej 3, 8544 Mørke, 8637 7233

Jens Jeppesen, v. 1993
Skovmøllevej 43, 8270 Højbjerg, 8627 7159

P.V. Christiansen, v. 1993
Solklintvej 17e, 8250 Egå, 8622 4643

Årbogsredaktør: *Jens Holmberg Kristensen*,
Marselis Boulevard 28, 10. lejl. 3. 8612 2573
8000 Århus C

Her skete det

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord.....	3	Indledning til: Beretning fra en mælkedreng	74
Oversigtskort, indholdsfortegnelse	5	<i>fortalt af P. K. Nielsen</i>	
Forfattere.....	7	Beretning fra en mælkedreng	77
Hinnerup Realskole - set 50 år efter	9	<i>af Einar Hansen</i>	
<i>af N. P. Boye-Nielsen</i>		Et »Hotel« i Skanderborg anno 1617.....	82
Herregårdsliv for 50 år siden	19	<i>af Kirstin Nørgaard Pedersen</i>	
<i>af Erik Kjær</i>		En ny sang	85
En østjysk landbofamilie i 1800-tallet	30	<i>ved Jens Holmberg Kristensen</i>	
<i>af Estrid Wilhelms</i>		Teglværker i det østlige Midtjylland.....	86
Elleve år blandt molboer.....	45	<i>af Jens Kongsted Lampe</i>	
<i>af Gunner Dalsgaard</i>		LOKALHISTORISKE ARKIVER:	
»Herre! Jeg har ingen til at bringe mig ned i dammen«	64	Gylling og Omegns Lokalhistoriske Arkiv	105
<i>af Jens Ingvordsen</i>		<i>af Mogens Rasmussen</i>	
		Hadsten kommunes lokalhistoriske arkiv og samlinger	106
		<i>af Børge Kjeldsen</i>	
		Hinnerup Egnarkiv	107
		<i>af Søren Svidt Christensen</i>	
		Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv.....	108
		<i>af Carl A. Laursen</i>	
		Rosenholm Egnarkiv	108
		<i>af Aksel Hjort</i>	
		Solbjerg og Omegns lokalhistoriske arkiv	109
		<i>af Emmy Domino</i>	
		Egnsmuseet i Tilst	110
		<i>af Aase Young</i>	
		Tilst-Kasted Lokalhistoriske Arkiv og Tilst-Kasted-Geding Lokalhistorieks Forening....	111
		Vejlby-Risskov Lokalhistoriske Samling.....	111
		<i>af Arne Christiansen</i>	

MUSEER:		Purhus Lokalkiv.....	120
Djurslands Museum - Dansk Fiskerimuseum	113	<i>af Jytte Nielsen</i>	
<i>af Bjarne Flou</i>		Østjysk Hjemstavnsforening	
Silkeborg Museum	115	- beretning 1993/94	121
<i>af Keld Dalsgaard Larsen</i>		<i>af Karen Margrethe Sørensen</i>	
Skanderborg Museum.....	116	Personregister	124
<i>af Helle Reinholdt</i>		Stedregister	126
Tillæg			
Nørhald Egnsarkiv	119		
<i>af Peter Østergård</i>			

FORFATTERE

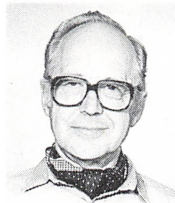
N. P. Boye-Nielsen, født 1934 i Hinnerup på et landbrug. Bor på Sandbygaard, der blev overtaget i 1962. Examineret assurandør 1965. Har skrevet adskillige artikler af lokalhistorisk interesse. Udgivet to bøger med kulturhistoriske vandre- og køreture på Hinnerupegnen.

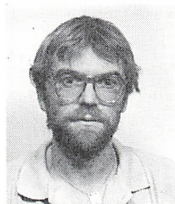
Erik Kjær, født 1924 i Vejlbj ved Århus - landbrugsuddannet på forskellige større landbrug bl.a. Åkjær samt Vejlbj Landbrugsskole. Ejer af Ristrup Hovedgård siden 1968.

Estrid Wilhelms, f. Jensen, født i Velle og opvokset i Toustrup byskole, været på ungdomsskole og højskole. Uddannet sygeplejerske 1946-49 på Århus Kommune hospital, ansat på Psykiatrisk Hospital 1952-82, derefter pensioneret. Har siden frekventeret voksenundervisningen på V.U.C. i Århus og samtidig arbejdet med slægtsforskning.

Gunner Dalsgaard, født 1925, udlært smed, efter 11 år på Mols tekniker på Forsøgsanlæg Risø.

Jens Ingvordsen, født 1952 i Grindsted, cand. mag i middelalderarkæologi 1987, ekstern lektorvikar og undervisningsassistent ved Århus Universitet 1987-88, vikarierende museumsinspektør ved Skanderborg Museum 1988-89, museumsassistent ved Købstadmuseet Den gamle By 1991-93. Har skrevet om kulturhistoriske emner fra antik til nutid, bl.a. om altertavler, klostre, legetøj, lysekroner, mønter, nonneliv, personalhistorie, sølvtøj, vandmøller og vievandskar.

Einar Hansen har skrevet: Beretning fra en mælkedreng. Det er ham, der er mælkedrengen. Kom senere i lære som maskinarbejder. Er i dag bosiddende i Galten.

Kirstin Nørgaard Pedersen, født 1929 på Frederiksberg. Uddannet tegner fra Kunsthåndværkerskolen i København. Begyndte som selvlært slægtshistoriske undersøgelser omkring 1980. Denne interesse blev efterhånden udvidet til også at omfatte lokalhistoriske emner, især med udgangspunkt i 1600-tallets tingbøger.

Jens Holmberg Kristensen, født 1933 i Levring sogn. 1956 lærereksamen fra Silkeborg Seminarium. Andenlærer og organist i Vellev 1956-61. Derefter ansættelse ved Århus kommunale skolevæsen. Arbejder med slægtsforskning og lokalhistorie (især midtjysk). Redaktør af Østjysk Hjemstavn.

Jens Kongsted Lampe, født 1.5.1917 i Ullerup ved Sønderborg. Realeksamen Sønderborg 1934. Lærereksamen Tønder 1938. Handelsfaglærereksamen. Ansat ved handelsskolerne i Aabenraa og Sønderborg. Medudgiver af 4 lokalhistoriske bøger samt »Skihvolme og Skovby Sognes Historie« 1987. Red. af »Møller og møllere i Danmark gennem 100 år«, 1984. Talrige tidsskriftsartikler i »Sønderjysk Månedsskrift« og næsten alle amtshistoriske årbøger.

Hinnerup Realskole - set 50 år efter

Af N. P. Boye-Nielsen

Hinnerup blev stationsby i 1862, og med det fulgte, at en vis centralbyværdighed gav grobund for nytænkning for egnen i alle retninger. Det kunne være for håndværk, industri, købmænd og også skoler. Der var kommet et skub udefra, som satte noget lokalt i gang.

Man havde naturligvis kommuneskoler i

alle de omkringliggende landsbyer ved den nye stationsby, men nu var der plads for en statusskole: Realskolen. Borgerskabet ville opad og ville, at dets børn absolut skulle have en bedre og mere omfattende grundskole, end forældrene selv havde fået i de lokale »folkeskoler« med én lærer i alle skoleårene. Man sagde, at en dum skolelæ-

Hinnerup Realskoles første rektor: D. Islev, fruen siddende, på fløjene 2 søstre Markussen, den ene blev siden realskolebestyrer.

rer i en landsby kunne gøre en hel kommune dum i de 30-40 år, han virkede.

I Søndergade 8 i Hinnerup blev det første tilløb gjort til en stedlig realskole allerede i 1866. Begyndelsen var svær, og det gik da også galt med for få elever og skiftende lærere. To skoleår var hele levetiden i det senere hjemmebageri og den hyggelige bagerbutik, der nu er privatbolig. Men chancen viste sig og blev fulgt op i 1886, da en møbelfabrik ved jernbaneløbet mod Norring overfor købmand Zeuner på nuværende H. C. Ørstedesvej gik fallit, og bygningerne blev udbudt til salg. En forældrekreds købte snedkeriet og omskabte det til en ny Hinnerup Realskole.

Der var fra begyndelsen kostskole for tre-fire elever, der så boede på loftet og spiste hos skolebestyreren. Skolens øvrige 30-40-50 elever - tallet svingende - kom gående, cyklende, ridende eller kørende i vogn fra omegnen, eller med toget.

blev dækket ind fra Borum - Mundelstrup - Tilst - Kjærbygård - Lisbjerg - Trige - Spørring - Tåstrup - Vitten - Tinning - Foldbygård - Skjoldedelev og alle byerne inden for dette mægtige område.

Hinnerup Realskole har haft adskillige og gode ledere. Fra start i 1885 hed skolebestyrerne N. Pedersen, Rybner Pedersen, Nielsen, Chr. Olsen, D. Islev og frk. Markussen.

Skoleledere som Baastrup, hr. Nielsen og frk. Markussen var myndige og respekterede ledere. Om frk. Markussen berettes, at hun var retrygget og stramtandet.

I 1926 købte skolemanden J. K. Møller realskolen af interessenterne. Nu var det en privatejet skole, og Møller solgte så igen i 1933 den tidligere fabriksbygning med indhold til cand. theol. Karl Vejlbj, der således blev ejer, men altid benævnte sig selv som skolebestyrer.

Undervisningens mål var at føre eleverne

Hinnerup Realskole som den stadig ses.

frem til at kunne få en almindelig forberedelseksamen, kaldet præliminæreksamen. Denne første høst af lærdomssymboler nåede man 1891, altså for godt 100 år siden. Ændringer af skolelove og de krav, der blev stillet, gjorde, at man lagde kursen om mod almindelig mellemskoleundervisning, afsluttende med en mellemskoleeksamen, der så kunne følges op året efter med en realeksamen. Den sidste præliminæreksamen blev afholdt 1907.

Efter det årlige afgangshæfte, årsberetningen, der blev udfærdiget af realskolebestyreren selv, gav realeksamen adgang til ansættelse inden for post - telegraf - jernbane- og toldvæsenet samt optagelse på flere læreanstalter, hvoraf særlig kan nævnes Tandlægehøjskolen, Farmaceutisk Læreanstalt og Polyteknisk Læreanstalt. Til disse tre sidste dog kun i forbindelse med en adgangseksamen, blev der føjet til. Der var rigtignok punch i sådan en realeksamen fra Hinnerup Realskole, ja, man kunne jo komme helt til tops. Det var virkelig et godt salgsoplæg for skolestart.

Realskolebestyrer Vejlbj gav også håb for de mere almindelige, for han fortsætter i årshæftet: »Men også for de unge mennesker, der ikke ønsker at gå nogen af de nævnte veje, er en god realeksamen af stor værdi, da det desuden først er i realklassen, mulighederne er tilstede for at give eleverne den modenhedsudvikling, der er en ikke uvæsentlig del af realskolens mål, og som er af stor betydning for ethvert menneske, hvilken stilling det så indtager i samfundet, kan det ikke for stærkt tilrådes forældrene at lade deres børn fortsætte undervisningen til realeksamen«.

Jeg hørte absolut til den sidste kategori

og fik min meget beskedne realeksamen 1951 efter at have gået på skolen i fem år fra første mellemskoleklasse. Forud havde jeg gået i Søften kommuneskole hos lærerinde fru Kaalund og den dygtige og respekterede lærer E. Outze.

Da jeg som 11-årig landsbydreng første dag trådte ind i Hinnerup Realskole, syntes hele min trygge skoleverden at synke i grus.

Mine nye klassekammerater var som jeg fra Hinnerups oplands kommuneskoler, der i reglen leverede en elev hver til realskolen hvert år. I klassen var der i forvejen tre elever, der havde gået i realskolen lige fra skolestart. De havde så gået i fire år i de fire »underklasser« før første mellemskoleklasse. Blandt disse tre »hærdede skoleleverteraner« var Tyge Thranæs, der var præstens søn fra Haldum. Den allerførste dag vi mødte, og før læreren trådte ind i klassen, fangede Tyge fem fluer i vinduet, tog en lille flaske blæk fra katederet, åd fluerne langsomt og skyllede efter med det sorte blæk. - Vi var målløse, og Tyge var vel fra den stund klassens leder, en tid i det mindste.

Disciplin og orden var nogle af Realskolens temaer, vi skulle alle tale et smukt dansk og tale tydeligt. Vi skulle have en opførsel, »der sømmede sig for en elev fra Hinnerup Realskole«. Til det sidste hørte, at man f.eks. stod stille på gaden og hilste ærbødigt på en lærer, når man mødte en sådan. En hilsen var stadigvæk den gang et stift buk. Det var nu noget flovt. Tiden - altså klokketiden - kassetiden - var markeret ved et slag på en gammel malmklokke, der hængte lige inden for hoveddøren, oppe under den snoede trappe til første sal. Denne klokke havde Realskolen fået af to

tidligere elever, der som byggefolk hjalp med ved nedrivningen af den første DSB-jernbanestation ved Skovvej i 1919. Det var en agtet elev, der havde dette job at være ringeren. Han måtte selvfølgelig selv have sig et ur, for at han kunne udnævnes til duks af hr. Vejlbj. I min tid var det Kaj Demuth, der var den udvalgte, og som uden varsel måtte rejse sig i timen for at gå ud og slå et slag på klokken, hvilket markerede, at en skoletime var til ende. I frikvartererne var det så på samme måde Kaj, der ringede slut på den afgrænsede frihed.

I frikvartererne skulle alle være ude, og her var leg og larm på legepladsen, der kun var 30 gange 30 meter stor. Der var også tid for lokumsbesøg. De små, ulækre lokummer var kolde og faste boliger for rotter og fluer - de havde en uforglemmelig stank, men ingen håndvask. På retiraderne og i lokumsrummene med spanden under det ud-savede hul i brættet fik jeg vel min første undervisning i frække ord. De var allesammen på tre bogstaver og var strengt forbudte. Her var også nogle spændende tegninger ristet ind i de kalkede vægge. De var primitive, men udført i stor fare for frygtelige repressalier, hvis gerningsmanden blev opdaget.

Der var kun to åbne håndvaskesteder på skolen. Det var i fysikværelset, kaldet »samlingen«, og i »underklassen« inde under den snoede trappe med klokken. Men man brugte dem nu slet ikke, disse håndvaske.

Når så klokken lød til ny time, løb og sprang vi, hvad remmer og tøj kunne holde ned til vor egen faste plads i køen i den række, ens klasse nu var. Der var ordnet indmarch til klasserne, så derfor stod vi i

lange rækker og afventede det givne signal fra vagthavende lærer for ordnet klassevis indmarch. »Værsgo!« - ved et nik fra læreren gik så først realklassen ind, så 4. mellem, 3. m., 2. m, 1. - 4. underklasse, 3., 2., 1., og så skred lærerne afsted til de gamle klasseværelser, som havde skoleborde fra vore forældres og bedsteforældres tid. Der var ikke noget lærerværelse. I frikvartererne stod lærerne i gangene.

I klassen stod vi op ved bordene til læreren sagde: »Sid ned!« Lærerne omtalte vi altid med et ærbødigt hr. eller fru foran efternavnet, ingen kunne drømme om andet. En enkelt lærer havde dog et øgenavn.

Med rædsel husker de fleste gamle elever, når hr. Vejlbj drøned ind i klassen, ofte noget forsinket og med slangehvæsen beordrede: »Bücher zumachen!« Så vidste alle, at nu var den gal. Nu skulle vi høres i gloser, verber og remser til grænsen af det skrækkelige. Lussinger og ukvemsord som idiot, døgenigt og åndssvag var ikke trøsteord, men det var dog værre, når hr. Vejlbj tilbød at betale skolepengene tilbage, for så var der jo intet håb for sådan en lallende sinke, udover at der dog nok var plads til en på Brejning. Sært, at vi lærte noget.

Karl Vejlbj var en herre med stor livsappetit. Han var vist en strålende selskabsmand, og han havde litterære og politiske interesser. I Hinnerups bedre selskabsliv havde man en elite, der kaldte sig »De tolv Apostle«. I denne udsøgte klub var hr. og fru Vejlbj strålende midtpunkter. Vejlbj var en dygtig instruktør til årets skolekomedier, og han kunne holde så flotte taler ved årsafslutningsfesten på skolen, at alle forældre gik hjem og sagde til hinanden, at det nok var noget sludder, at han var en skole-

tyran. Såvel lærere som elever frygtede ham. Eleverne for de velrettede lussinger, men værre var det dog at blive neddiskuteret/råbt/skreget dum. Vejby var bestemt ingen stor pædagog for små eller store skoleelever. Han gav ikke os elever glæden ved at lære. Vi lærte, fordi vi var bange. Ekstrabladet ville i dag have øget sit oplag, hvis dagligdagen i Hinnerup Realskole skulle have været bragt i avisen. Sikke historier! Men tiden var en anden, man havde autoritetstro.

Hvert år før sommerferien cyklede Vejby ud til folk for at få forældre til at sende deres børn i Hinnerup Realskole. Det var jo en forretning, der skulle følges op,

for uden elever kom der jo ingen penge ind. Skolepengene blev nok for en del betalt af forældrene, men det kommunale enkeltbarnstilskud fulgte eleven i den skole, der var den søgte. På sådanne charmeture var hr. Vejby vist en umådelig flink mand.

Dansktimerne var interessante med hr. Vejby i godt humør. Han var nemlig meget glad for og stolt over dansk guldalderlitteratur, så her foldede han sig virkelig ud og var kunstnerisk i sin forklaring af digte, sager og prosa. Hvad betød så et tabt frikvarter, når den kunstneriske ånd var der, og alle var med, så man følte sig lige midt i fortællingen. Det var højdepunkter.

Regning-, matematik- og tysktimerne

Det ugentlige antal undervisningstimer, der tildeles hvert fag i de forskellige klasser, fremgår af nedenstående skema:

Fagene:	Underklasserne				Mellemskoleklasserne				Real- klas- sen
	1.	2.	3.	4.	I.	II.	III.	IV.	
Religion	2	2	2	2	2	2	2	2	-
Dansk	4	4	5	5	5	4	4	6	5
Anskuelsesunderv.	1	1	-	-	5	3	3	4	5
Engelsk	-	-	-	-	-	5	4	4	5
Tysk	-	-	-	-	3	2	2	2	3
Historie	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Geografi	-	-	1	1	2	2	2	2	2
Naturhistorie	1	1	1	1	2	2	2	2	2
Naturlære	-	-	-	-	1	2	2	7	5
Regning og matem.	5	5	5	5	5	5	7	1	-
Skrivning	2	2	2	2	2	2	1	1	-
Tegning	-	-	-	-	2	2	2	2	-
Kvl. håndarbejde	-	-	2	2	2	2	2	3	3
Gymnastik	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Sang	1	1	1	1	2	2	1	1	1
Fransk	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Smaasløjd	1	1	1	1	-	-	-	-	-

Ved realeksamen skal der iflg. den nugældende realskoleordning aflægges skriftlig prøve i et af de fremmede sprog. Denne prøve aflægges ved Hinnerup Realskole i engelsk.

var for de fleste elever rene forskrækkelses-timer, men de fleste forældre mente stadig-væk, at sådan skulle det nok være. Jo, for skolen havde nu sådan et godt ry, og man sagde, at elever fra Hinnerup Realskole var særlig godt vurderede, når de ellers søgte job efter skolen. Så derfor måtte det jo være det rigtige, Vejlbys præsterede. Vejlbys sind og umådelighed havde mange udslag. På 1. sal skulle man gå gennem et klasseværelse for at komme til det næste kaldet: Realklassen. Når vi da sad i klassen og frygtede for hans komme, var vi jo advarede, når vi hørte, at vore skolekammerater i klasseværelset før vort rejste sig i ærbødighed, når han drønedede igennem for at nå os. Trægulvene var bonede af fru Wulff, skolens flinke rengøringsdame. Disse flotte gulve var ferniserede og glansbonede, og de duftede så dejligt ved skoleårets begyndelse. Men de var frygtelig glatte. Hr. Vejlbys vældige korpus, læderskoene, farten, forsinkelsen og så måske lidt uligevægt gav resultat. Vejlbys satte sig med et mægtigt brag og hans plusfours, der altid var så stramme, gav en revnende lyd og åbenbarede de lange underhylere bagtil. Et brøl og et skrig. Skriget var fra fru Vejlbys, som underviste i klassen før vores, og som på det nærmeste overværede det skændige mandefald. »Hun skal fyres - hun skal ud - ud med hende«, råbte Vejlbys, og fru Vejlbys græd hjerteskerende. Vi andre vidste hverken ud eller ind. Dette var farligt. Alt gik dog, og den søde fru Wulff blev i sin stilling til alles glæde. Men vist slog manden sin mås.

Lige så galt var det, når der skulle fyres i skolens centralfyre, som stod i »orgelklassen« - skolens største lokale - og hvor vi alle

kunne være på en gang til fællessang, morgensang, samtidige bekendtgørelser, kollektive skideballer eller foredrag. Vi var vel så 110-120 mennesker i dette 40 m² »store« rum. Det var trangt, tæt og fimset efter nutid. Vor tids brandsikkerhedsvedtægter var måske overtrådt tifold i dette lokale. Men der skulle fyres i dette rum, for her stod kedlen. Og det var Vejlbys, der fyrede - og kun ham. Han for som en olm tyr uden at banke på ind i klassen, når tingene skulle ordnes. Så han noget bemærkelsesværdigt undervejs ned til fyret, så fik vedkommende på stedet og i farten en på kassen. Det gav en kolossal larm i hele huset, når Vejlbys rodede op i fyret med en jernstang for derefter at hælde en lang spand koks eller briketter ned i fyrets gab. Af og til brændte han sin fingre, så hylede han højt. Det skete altsammen i »orgelklassen«, hvor det gamle prærieorgel stod. Instrumentet kunne da give lyd fra sig, men der blev aldrig spillet på det. Når der var skolesamling i klassen, stod vi som sild i en tønde. Lærerne stod i en lille række oppe ved gangdøren. Var der nu en elev, som lavede løjer eller ikke sang glad med på salmesangen, kunne Vejlbys i et spring være over den formastelige, der straks fik en på kassen. »Djævleyngel!«. Der var aldrig ro i denne orgelklasse, for den var også gennemgang til gymnastiksalen, så vi løb i række gennem her, når vi skulle til legemsøvelser, og det gungrede godt i gulvet, når vi løb i takt.

Uden for - ca. 10 meter fra skolen - passerede der jo også et tog i timen på banen, det gav ligeledes larm, men togene kørte så langsomt, at det var interessant at se, hvad de nu fragtede med sig. Vi måtte ikke se ud, men det kunne vi sagtens på trods af, at den

Lærer Jørgensen fra realskolen.

nederste del af vinduerne var gjort matte - så var der i årenes løb kradset så meget i malingen og udskiftet glas, så enkelte ruder var helt klare - vi kunne let nok følge med. Og ellers så holdt vi øje med det lille kighul, der var boret i døren ud mod gangen. Der var glas for, men af og til så vi også et brilleøje her, og så var man igen tæt på en på kassen, for så fulgte man jo ikke undervisningen. Alt skete pludseligt, og uanset om der var en lærer i klassen. Fra et af de første år husker jeg en religionstime i »Underklassen«. Vi havde lektien om enken fra Nain, og med et overvurderet pubertetsudslag havde vi tegnet tre cirkler inden i hinanden på tavlen. Det var en morsomhed, som

skulle vise enken fra Nain - set fra »nain«. Vi syntes selv, det var rigtig frækt. Vores lærer, den elskede Sv. B. Bang Thygesen, kendte ikke tegnet eller ville bare lade dette passere for at ignorere det ihjel, så tegningen blev stående. En pige fra klassen blev kaldt op til tavlen for at vise os alle på kortet over Israels land, hvor byen Nain lå. Desværre fik hun et grineanfald, hun flækkede af grin og kunne intet sige. I det samme så vi brilleøjet i dørens kighul, og lige så pludseligt stod Vejlbys i klassen og stak pigen en lussing, så det sang, »Djævelyngel alle til hobe!« Så var han ude igen. Men nu var der en stor våd plet på gulvet, hvor den stakkels pige havde stået. Cand. theol. Vejlbys havde været der.

Vi havde en god, gammel gymnastiksal med ribber og store hængetove. I bruserummet med det halvlune vand lugtede der muggent, men stærkt. Her stod svaberbakken med desinficerende væske og svaberen - et langt skaft med et bræt på tværs for enden. Over dette endebræt hængte man den ulækre gulvklud fra svaberbakken og så spænedes man rundt i gymnastiksalen, til alt var vådt og så så rent ud. Dette skete efter hver gymnastiktime, og af den grund var gulvet altid vådt. Svabningen blev udført af en elev, som havde forsyndet sig i timen.

I gymnastiksalen øvede man også årets polonaise. Det var optakten til den store samlede elevindmarch i hotellets store sal ved årets skolefest. Hinnerup Kro blev altid omtalt hotellet, det var der mere stil over. Musikken til denne festforestilling var altid og kun Riberhusmarch. De små elever var forrest, og så gik man i takt til musikken med bittesmå skridt i omgange, som slut-

Realklassen 4 M og III Mellemskoleklasse fotograferet 1949. N.P. Boye-Nielsen på næstøverste række som nr. 9 fra venstre. Lærerne er i næstøverste række yderst: Fru Laursen, realskolebestyrer Karl Vejlbj i midten og fru Vejlbj nederst.

tede op i rækker til 4-8-16 og 32 børns bredde til sidst, så man fyldte salens bredde. Man øvede indmarchen i gymnastiksalen i kludesko, sutsko eller kameluldssko for ikke at skade fernisgulvet. Sådanne bløde sko lavede en sjov tøv-tøv-lyd, når man møvede sig frem med sideorden og alvor og var sur over, at man nu ikke lige havde været så heldig at gå med den pige, som for tiden var den eneste ene. Det foregik højtideligt, det var prestigefyldt, for dette, at man fremførte polonaisen, viste jo, at Hinnerup Realskole havde sin stil.

Sportspladsen for skolen lå i modsatte ende i byen - ved enden af Storegade på Stadion Allé. Afstanden var næsten en kilometers vej. Her var vor sommerlige øveplads for fodbold og håndbold, men det

var et scenari at komme derud og hjem igen for disse to timer om ugen. De, der havde cykel, kørte behersket i en lang række med en betroet »ordentlig« dreng som leder, det var altid Vagn Jensen. Ingen løjer, man var under kommando. De, der ingen cykel havde, spænedede afsted i fuldt firspring gennem byen. Engang sprang den bageste dreng i cykelkommandoet af cyklen for at smutte ind til Agnetes hjemmebageri i nr. 8 for at købe et par studenterbrøds-kager. Men uheldigvis stod fru Vejlbj i butikken, så der blev ingen handel, og hun sladrede til Vejlbj. Den dreng cyklede ikke mere det år og måtte løbe med de cykelløse. Det var mig.

Hinnerup Realskole lukkede sine døre sidste gang i 1956, da Haldum-Hinnerup-

skolens overbygning gav samme eller bedre undervisning som den nu udtjente real-skole. Det samme skete i alle omegnskommunerne, så de kommunale tilskud op-hørte, og indtægterne udeblev for stedse.

Godt 70 års skoleliv på dette sted sluttede, men da hr. Vejlbjy jo ejede skolen med løst og fast, så kunne han naturligvis sælge inventaret i løssalg. Og det gjorde han ved en mærkelig auktion eller udsalgsforretning. Jeg ville gerne købe et bestemt gammel skolebord, hvori min far havde ridset sit navn i 1912, da han var elev her, og hvor jeg også havde ridset mit underneden i 1946. Da disse to navne stod under bordpladen og ikke normalt kunne ses, så var

det vel ret uskyldigt, især da det jo aldrig var blevet opdaget/afsløret. Men da jeg efter besvær fandt bordet og stolt viste det frem for at anskueliggøre, at det netop var det, jeg ville købe, så blev Vejlbjy sur og konstaterede, at jeg jo havde ført ødelæggende virksomhed mod skolens inventar. Jeg kunne overhovedet intet købe her, så jeg måtte gå igen. - Det var ærgerligt.

Skolens gamle elevprotokoller, udstoppede fugle og fysikremedier for ikke at glemme gymnastikredskaberne blev alt sammen solgt til maleren og kunstneren Aage Fredslund Andersen i Nøset på Mols. Han var fra Hinnerup og havde gået på Realskolen. Han var Vejlbjys ven. Inventar og

Karl Vejlbjy, cand. theol., Dorthe Villadsen, Conny Kusk og Inger Rasmussen.

protokoller udstillede han i sin restauration. I disse gamle bøger stod jo eleverne med navne og eksamenskarakterer med bemærkninger. Det var galt. Protokol nr. 1 blev »stjålet« af en datter af en af de første elever fra Hinnerup Realskole. Nok var faderens eksamenskarakterer dårlige, men han skulle da vel ikke udstilles for det, for uanset dem havde han klaret sig overmåde godt her i livet.

Hinnerup Realskoles gamle bygninger på H. C. Ørstedsvvej 3 står endnu og er igen en snedkervirksomhed af den fineste slags, for her har nu Hinnerup Orgelfabrik (Jysk

Orgelbyggeri) siden 1967 haft til huse. Der er hidtil bygget og leveret 120 kirkeorgler af bedste klasse. Blide orgeltoner har afløst skolealarm og råb, dejlig træduft har afløst gammel skolefims.

Min Hinnerup Realskole udfyldte sin plads som 9-10 sognekommuners fælles og frivillige viderekommende »højere skole« for 15-20 nye elever hvert år. Af disse kom årligt kun en eller to videre til Aarhus Katedralskole og blev studenter. Det er nok værd at tænke på nu i 1994, hvor hver tredje skoleelev bliver student, omend nok med forskellig farve på studenterhuebåndet.

Hinnerup Realskole. Fotografi fra 1905.

Herregårdsliv på Aakjær for 50 år siden

Af Erik Kjær

Det var i november 1943, jeg tiltrådte som landvæsenselev på Åkjær avlsgård pr. Falling – 8 km syd for Odder.

Jeg var på det tidspunkt karl hos min far, der havde en gård i Vejlbj ved Århus. Min plan var, at jeg skulle møde på Ollerup gymnastikhøjskole d. 3. november dette år. Men midt i oktober kom der brev fra forstander Niels Bukh om, at skolen var blevet beslaglagt af tyskerne. Man arbejdede på at

finde et andet sted, hvor man kunne modtage det nye elevhold.

Det ville jeg ikke vente på, og jeg måtte jo så finde på noget andet. Landmændenes eget blad blev læst igennem, så jeg kunne se, hvad der var af ledige pladser. Jeg faldt så over følgende annonce: 2 landvæsenselever kan få plads på Åkjær avlsgård – 1200 tdr. land, 24 spand heste, 4 traktorer. Henvendelse til forvalter Goth.

Aakjær - hovedbygningen.

Heste hjem fra marken til drikketruget. Inspektør Fredborg i baggrunden.

Jeg fik aftalt i telefonen med forvalteren, at jeg skulle komme ned og se på pladsen, hvilket jeg gjorde.

Jeg havde i mange år haft lyst til at komme på en rigtig herregård, og nu var chancen der.

Jeg blev antaget og mødte som aftalt d. 1. november. Vi var masser af folk - elever, karle, piger og husmænd. Jeg blev tildelt hestespand nr. 4, og lønnen var 1200 kr. for et år. 1. elev (forkarl) fik dog 1500 kr. Naturligvis fik vi også kost og logi. Værelserne - med centralvarme - var i en kun to år gammel elevbygning, og det var enkeltværelser med fælles baderum (varmt og koldt vand) - på den tid var det så absolut luksus. Til gengæld var kosten ikke videre spændende. Det var i krigens tid, hvor der ikke var så voldsom meget at gøre godt med i en større husholdning. Det var inspektøren, der havde folkene på kost til en fast pris, og så kunne der jo godt tjenes lidt her. Inspektørens løn var omkring 4500 kr. pr. år, og kunne der så tjenes 1 kr. på hver kostdag,

blev det jo trods alt til penge, når der dagligt var 30 på kost á 4 kr.

Det daglige arbejde i efteråret var opsamling af de sidste roer, derefter gik vi i gang med efterårsplojningen. Når vi pløjede, kørte vi efter hinanden, og når det var middag eller aften, fløjtede forkarlen, og vi brækkede ploven af jorden, uanset hvor vi var på ageren. Når vi spændte fra, skulle plovene stå i en snorlige række ved siden af hinanden med hamlen lagt op på ploven. En af de marker, som lå længst borte fra gården, var Fælleshøj - den lå op mod Oldrup skel. Det tog 45 minutter at ride derud og 40 minutter hjem. Det var forkarlens opgave at afpasse tiden. Vi måtte ikke være ved vandtruget før kl. 11.25, og vi holdt middagspause fra kl. 11.30 til kl. 13. Når vi red hestene i stald, stod smeden og hørte efter, om nogle hestesko var løse - de klaprede i så fald, og det var hans arbejde at få hestene skoet om i pausen om middagen - ellers om morgenen.

Om morgenen mødte vi i stalden kl. 6 for

at strigle og børste hestene. Staldmesteren havde da været i arbejde en time eller mere, for at dyrene kunne være velfodrede til dagens arbejde. Kl. 6.30 var der morgenmad, som bestod af havregrød, »kaffe« og fedtebrød. Mange ting var jo rationerede - ikke mindst sukker. For ikke at få vrøvl med den ration, fik vi hver 10. dag udleveret, hvad vi kunne tilkomme. Vi lærte hurtigt at holde styr på det. Det værste var lørdag, hvor vi fik øllebrød og bygmelspandekager - der skulle noget sukker til.

Kl. 6.55 stillede vi i stalden, og forvalteren opråbte, hvad de forskellige numre skulle lave. Vi blev altid kaldt ved numre, og det var ikke altid i rækkefølge, så det var med at høre efter. Kom man bagefter og skulle have at vide, hvad det nu var, man skulle lave, fik man en ordentlig skideballe med besked om at høre efter - efterfulgt af en masse eder. Forvalteren var i øvrigt meget flink, men der var militærisk disciplin. Han havde vistnok været løjtnant, og vi sagde De til hinanden.

Der var i øvrigt mange ledere. Først og fremmest inspektøren, som hed Chr. Fredborg - far til cykelrytteren Niels Fredborg. Han satte os aldrig i arbejde, men havde det overordnede tilsyn og forhandlede med forvalter Goth om, hvad der skulle laves i ugens løb. Forvalter Goth var godsejersøn fra Baggessvogn ved Sindal og rejste til 1. april for at være forvalter hjemme hos sin far. Der var også en værkfører, som skulle sørge for, at tærskværker og traktorer var i orden. Han hed Martinus.

Dernæst var der en underforvalter, som deltog fuldt ud i arbejdet. Han stod bagest i vognen, når vi spredte møg fra denne, eller når vi læssede roer af. Han skulle nok

presse os til at knokle, så vi nåede midten af vognen samtidig, selvom vi også havde hestene at holde styr på. Og så kunne han råbe og svovle værre end nogen underkorporal. Hans arbejdsområde var mest at lede elever og karle, som kørte med heste, sørge for, at der var spændt ordentligt for, indstille plove og radrensere. Der var også en ladefoged. Hans job bestod mestendels i at være arbejdsleder for husmændene, selv arbejde med og gå foran. Husmænd var betegnelsen for landarbejdere, som boede i nogle af gårdens boliger, men også for arbejdsmænd, der boede i eget hus i Falling eller Ørting.

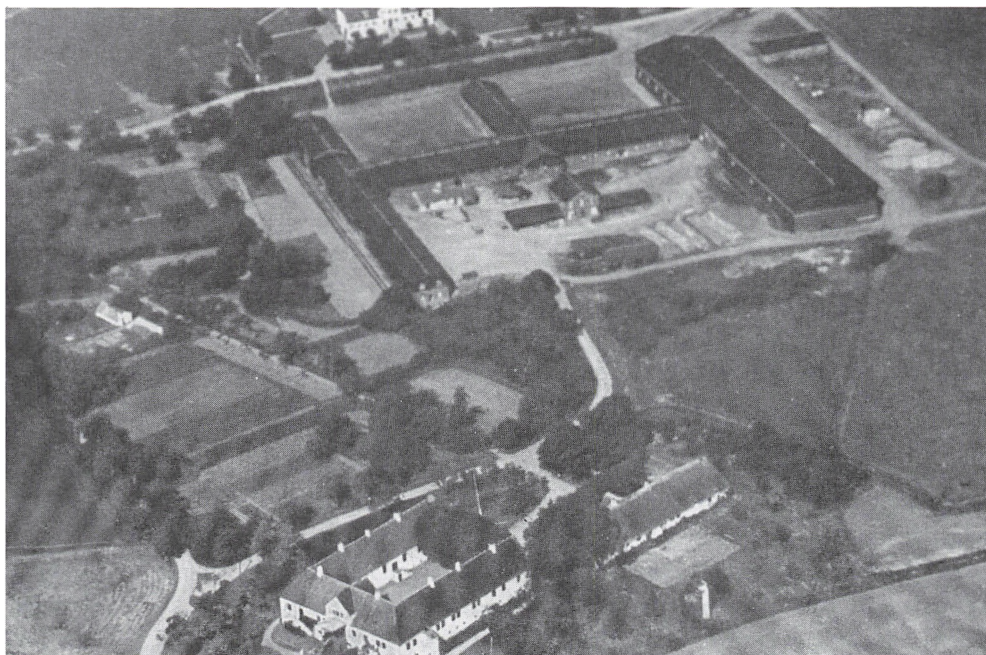
Foruden 1200 tdr. land ager og eng var der også til godset 800 tdr. land skov - hovedsagelig løvskov, som førstmæssigt blev passet af gårdens egen skovrider og skovfoged. Skovrideren, som hed Sørensen, boede i hovedbygningens (også kaldet slottet) vestre fløj. En ny forvalter flyttede d. 1. april ind i den østre fløj - han hed Valdemar Nielsen, men kaldtes i daglig omtale Sam - af hvilken grund ved jeg ikke. Skovfogeden, som hed Holst, boede i det lille, idylliske hus, der, når man fra gården kører tværs over landevejen, ligger lige til venstre. Slottets midterfløj benyttedes af ejeren, når han en eller to gange om ugen var på inspektion. Han var jo også ejer af Tirsbæk ved Vejle og havde bopæl der. Det var hofjægermester Frode Neergaard. Han var gift med en datter af etatsråd H. N. Andersen, der jo som bekendt var ØK's stifter. Frode Neergaard blev senere kammerherre. Han kom altid i en dejlig Ford V 8, en sort 2-personers cabriolet - med privatchauffør.

Vinterarbejdet bestod bl.a. i at få det i høst hjemkørte korn tærsket. Der var to

Bilag nr. 36

Aakjær.

store 54 tommer tærskværker, men vi brugte sjældent mere end et ad gangen. Der skulle jo temmelig meget mandskab til, når der blev tærsket. I »gulvet«, som det jo hed, blev den skrappeste til at arbejde, som regel underforvalteren eller ladefogeden - sat til at »brække op«. Det vil sige, at han udstyret med en stikgreb - simpelthen måtte grave negene frem, for de var jo ikke »lagt«, som man brugte det på de mindre brug. Der var hejselade. Det vil sige, at ved hjemkørsel af kornnegene i høst, blev der i hver høstvogn lagt en rebslyng. Når vognen var læsset blev denne slyng samlet oven i læsset. Så når vognene med læs nåede hjem, kom der en talje ned fra toppen af laden og tog fat i læsset. På en lang skinne øverst oppe blev det kørt hen, hvor det skulle ligge - slyngen blev løsnet, og

negene faldt hulter til bulter. Den gang var der tale om de stive vogne - omkring træhjulene var der jernringe.

Når »brækkeren« havde fået løsnet negene, var en hel række folk med forke parate til at tage fra, inden de løsgjorte neg nåede hen til tærskværket. Den person, der skulle lægge på bræt, fik hurtigt lært, hvordan et neg skulle vende for ilæggeren - ellers skulle han nok få det at vide. Det var nemlig ikke enhver beskåret at være ilægger - det krævede et vist håndelag og en vis færdighed. Som regel var ilæggeren en ældre, erfaren husmand. En del af halmen blev båret på kostaldloftet lige fra presseren, som stod i forlængelse af tærskværket. Der var tale om store halmballer bundet med to bånd. Men en hel del halm blev presset til eksport. Halmen blev presset

utrolig hårdt af en særlig presser - den blev derfor bundet med jerntråd. Halmen, som eksporteredes, blev så kørt direkte til Faling station og læsset på banevogne. Jeg tror nok, halmen gik til Tyskland. Det var hårdt arbejde at tumle med disse eksportballer - vi blev til det arbejde udstyret med to jernkroge. En fork kunne slet ikke bruges.

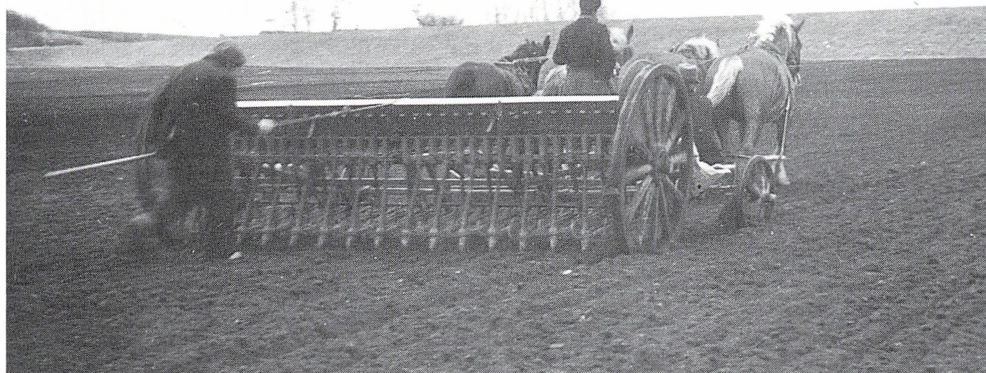
Et andet vinterarbejde var henlagt til skoven. Nogle af husmændene blev allerede sidst på året afgivet til skoven. Det var folk med kendskab til at bruge skovsæve, kiler, og hvad der ellers skulle til. De var jo nødvendigvis altid to sammen. I disse år blev der fældet mange træer.

Det af et fældet træ, der ikke kunne udnyttes til gavntre, blev stablet op ved skovvejene, og det, der var ud over gårdens forbrug, blev solgt til egnens folk, som så selv hentede det. Også toppen blev brugt - risbrænde eller topenden, som det kaldtes. Det blev solgt pr. læs, og jeg tror, prisen var 5 eller 10 kr. pr. læs. Så var det interessant at se på de forskellige kuske, når de skulle læsse. Den, der rigtig forstod det, begyndte at lægge de første grene helt henne ved bagenden af vognen, de efterfølgende grene kunne så »binde« de førstlagte. På den måde kunne der blive et kæmpelæs, som til slut blev ombundet med et reb. I marts måned, når foråret så småt meldte sig, og inden jorden blev tjenlig, blev alt brændet kørt hjem, savet og kløvet. Også en del topender blev kørt hjem og kom igennem en pindehugger. Generatorbrænde blev der jo også lavet, det blev så lagt til tørring i nogle dertil indrettede skure med gennemtræk.

Da forårsarbejdet for alvor satte ind, blev der jo rigtig travlt. De forskellige har-

vetyper - lette og tunge - som smeden i vinterens løb havde lagt nye spidser på, kom frem og blev kørt ud på de marker, man først skulle i gang med. Dog først skulle gødningen spredes - 40% kali og 18% superfosfat. Det vil sige, superfosfat var der næsten ikke noget af i krigens sidste år, så det var hovedsagelig kaligødning, som blev brugt - blandingsgødning kendtes ikke. Men det skete, at vi en gang imellem fik et læs tomasfosfat - et affaldsprodukt fra et eller andet. Det var næsten kulsort og noget modbydeligt skidt at arbejde med - og vel heller ikke ufarligt.

Den første harve, der kom i gang, var spidsharven - også kaldet granatharven - en harve med helt lige tænder. Den skulle fælde og jævne plovfurerne, så jorden ikke skulle udtørre for hurtigt. Når det var gjort, kom en krumtandsharve på, den kaldes også en sæddækker. Navnet stammer fra den tid, da man såede kornet med hånd og derefter harvede det ned med sæddækkeren. Den havde fremadbøjede tænder og lavede et glimrende såbed. Det var til gengæld en utrolig træls harve at gå bagefter. Var det lidt varmt, og man blev noget svedt mellem ballerne, kunne man blive helt hudløs netop på det sted. Det kunne tydeligt ses på en mand, når han om aftenen gik fra stalden, hvordan han havde det. Han var, som man sagde, »fisbrændt«. Samme harve havde også en vældig evne til at samle på træskoringe, som elever og karle havde tabt i tidens løb. Træsko og træskostøvler var jo den gang det mest almindelige fodtøj. Havde en sådan ring sat sig på en harvespids, slæbte harven, den måtte løftes og ringene bankes af med en sten. Til marken, der skulle tilsås med roer, brugte vi fjeder-

tandsharven, som kunne gå i dybden. Der var forskellige typer af dem - kultivatoren og »tiptop-harven«, nogle med hjul, andre med slæbesko. Tallerkenharve havde vi også - den blev brugt på de lave arealer eller på en frømark, der var pløjet om.

Vi var to elever, som blev sat til at køre med gårdens to gasgeneratormonterede traktorer. Det var jo straks mere spændende end at gå bag hestene. Til gengæld var det nogle genstridige tingester at få startet om morgenen. Blæseren, vi skulle bruge, når vi havde tændt op i generatoren, var med håndkraft. Det var også slemt, når motoren skulle slæbes i gang. Den tids traktorer havde ikke nutidigt elektrisk udstyr. Men stolte var vi, når de endelig kom i gang, og vi langsomt rullede ud i marken. Var det en rigtig kold forårsdag, og vinden blæste, sad vi selvfølgelig og hundefrøs - med glæde.

Så var markerne tilsåede, der var samlet sten og tromlet. Når kornet var kommet godt op, kørte vi over markerne med en meget let harve - en såkaldt ukrudtsharve. Derved kvaltes en god del af det fremspirende ukrudt - især agerkål. Sprøjtning var næsten ukendt i kornmarkerne.

Når så tidslerne senere begyndte at komme frem, blev mandskabet udstyret med et tidseljern, som var et almindeligt stykke fladjern. Det var skærpet i den ene ende og påmonteret et ganske gement skaft. Således udstyrede blev vi sendt ud på forskellige marker med ladefogeden på et hold - underforvalteren på et andet.

Til roemarkerne og nogle af frømarkerne brugte man også håndkraft. Med en roehakke blev roerækkerne udtyndede, og de blev hakket fri for ukrudt. Det, der stod mellem rækkerne, klarede en hestetrukket radrenser. De radrensere, vi brugte i roemarken, var 2-rækkers med en hest for-

spændt. Det var ikke alle heste, der var gode til at gå for renseren, men som regel fik vi dem det lært. Vi havde også enkeltrenserer, som blev brugt i de marker, hvor der var roer til frø. Vi kunne så køre, til rækkerne lukkede i toppen - de blev jo ret så høje.

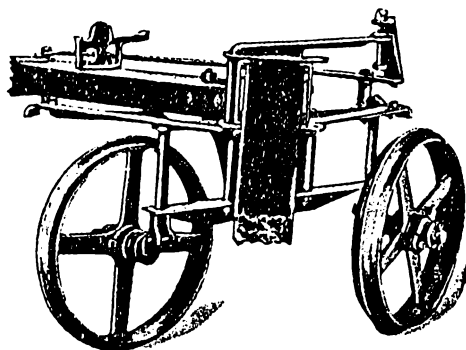
En anden måde, vi holdt jorden ren på, var ved »halvbrak«. Det vil sige, at jorden blev pløjet og harvet 2 eller 3 gange i sommerens løb. Sidst i juli blev den så tilsået med roer, som bar frø året efter. Det var runkelroer, som senere blev krydsede med sukkerroer og blev til fodersukkerroer.

Men til alt det håndarbejde - specielt i korn- og frømarkerne - fik vi hjælp af ekstra mandskab fra det nærliggende anneks til Horsens Statsfængsel. Dette anneks lå i Amstrup helt ude ved fjorden. I en længere periode havde jeg så fået det job først at køre gårdens mælk fra 150 malkekøer til Rodstensejes Herregårdsmejeri og derefter køre til anneksset i Amstrup for at hente nogle af de indsatte - fangerne, som vi omtalte dem. Det var naturligvis en oplevelse for dem at komme ud på en herregård og hakke lidt i roerne, ordne frø- og kornmarkerne. Der var selvfølgelig en fængselsbetjent med, men det var jo kun for at holde opsyn - tempoet passede de selv. Nogle gange på hjemturen til Amstrup kom vi forbi en tobaksmark. På den tid dyrkede man tobak, for al import var jo lukket på grund af krigen. Det var dog mest på Fyn, man dyrkede denne plante, men der var altså også nogle i Jylland, som skulle prøve. Selvfølgelig også nogle på egnen mellem Åkjær og Amstrup-kolonien. Jeg blev meget populær blandt mine »passagerer«, hvis jeg kunne få bilen til at gå i stå el-

ler bare køre ganske langsomt langs tobaksmarken i fuld forståelse med den led-sagende fangevogter. Der plukkedes et væld af tobaksblade, så der dårligt var plads til »passagererne« på ladet af bilen. Det var der åbenbart et par stykker, som ikke syntes, der var, så de forsvandt i skjul af de mange og store planter. Politiet satte en større eftersøgning i gang, men hvad der yderligere skete, ved jeg ikke. Herefter blev det forbudt at få motorstop.

Lønnen var som tidligere nævnt ikke stor - ej heller efter den tids målestok, men der var ordnede forhold. Overarbejde blev betalt med 1,50 kr. i timen, så i sommertiden var det eftertragtet at komme ud og studse folde om aftenen. Man kørte med en slåmaskine og klippede store tidsler og andet højt ukrudt, som kreaturerne ikke ville æde - også hvor græsset groede højt ved kokasernerne.

I høst kom alle traktorerne ud - der var jo de to med gasgenerator, og så var der to med petroleumstildeling. Vi kørte med 7 fods selvbindere, og de, der ikke var traktor til, fik forspændt 4 heste. Selve binderen hvilede på en slags drejelig forvogn. Der sad så en kusk foran på binderen og kørte

Forvogn til en selvbinde.

hestene, som gik meget mere frit, når de ikke skulle bære på den tunge binderstang. Manden, der i øvrigt passede selvbinderen, sad på det traditionelle sæde.

Frøhøsten - rødkløver, hvidkløver og roefrø - blev tærsket i marken. Det ene af de to store tærskværker blev kørt ud på åstedet, og det blev trukket af en petroleumstraktor. Kløverfrøet blev skårlagt med en slåmaskine - roefrøet med en aflægger. Efter at kløverfrøet var skårlagt, blev det hængt på stativer, som i øvrigt også blev brugt til hø. Man kaldte dem derfor høstativer, men til hø brugte man dem dog ikke meget på Åkjær.

Senere kom efterårsarbejdet med skrælplojning og harvning. Dybdeplojningen blev først foretaget sent på efteråret, og nu er vi, hvor vi begynder.

Jeg nævnte til at begynde med, at der bl.a. var mange karle. Det, vi kaldte karle, var regulære herregårdsbørster, som pludselig kunne forsvinde og senere komme igen. De skiftede som regel mellem Åkjær, Gyllingnæs, Rathlousdal og »Nalten« - det var Stenalt ved Ørsted. Af og til var der også en, som skulle til Nyborg - i skygge. Det var naturligvis ustabil arbejdskraft, men de var særdeles gode arbejdskammerater.

Hvis læseren vil vide mere om herregårdsbørsternes liv og færden, kan jeg henvis til »Herregårdshistorier« af Anton Christensen.

Alt gik vel nok ikke lige hæderligt til. F.eks. fortælles der om tidligere forvaltere og elever, som stod i ledtog med den kornkøbmand, der i sin tid havde haft forretningen. Sikkert ikke alt korn blev afregnet til godset. Kan man ikke stole på sin nærmeste medarbejder og den, man handler med, er

det jo meget svært at begå sig. Noget lignende foregik også ved naboskel, når der blev spredt kalksalpeter, som var en mangelvare.

Det var i besættelsens mørke tid, men på den egn mærkede vi ikke meget til besættelsesmagten, det var mest i byerne. Der var naturligvis mørklægning og mangel på mange forbrugsvarer - på vejene var der ikke megen trafik.

En gang blev jeg med gårdens lastbil sendt til Århus efter et læs kunstgødning. Da jeg nåede til Odder ud for Tårnby, kom en mand ud på vejen og gjorde tegn til, at jeg skulle stoppe. Han fortalte så, at han var blevet ringet op af inspektør Fredborg. Jeg skulle stoppe og vende hjem, for der var sket en stor eksplosion i Århus. Det var 4. juli - katastrofen ved KFK-bygningen på Århus havn - netop der, hvor jeg skulle have hentet gødning. Det var et tysk ammunitions-skib, der sprang i luften.

I fritiden deltog nogle af os i gymnastik i Falling forsamlingshus. Den gang havde hvert sogn en gymnastikforening, og en gang imellem var der bal samme sted. Forsamlingshusværten, som hed Karl, havde også et brødudsalg. Det besøgte vi ofte, når »dagens ret« i folkestuen ikke helt havde tilfredsstillet vore behov.

Det skete også et par gange, at vi om aftenen blev inviteret op til hr. og fru Fredborg til kaffe, men først skulle vi høre på en herregårdsmissionær. Det var da umuligt at holde sig vågen. Efter at vi havde sat os i de bløde stole i den varme stue, faldt vi ret hurtigt i søvn og vågnede først, når fru Fredborg bød os ind i spisestuen til kaffe. En enkelt gang var det den lokale planteavlskon-sulent Worm Nielsen, der talte om plante-

avl, gødning og jordens behandling. Det var mere interessant.

Om sommeren blev det til enkelte cykel-ture på egnen. Det skete også, at vi om søndagen fik lov til at låne lastbilen for at køre til vandet. Målet var altid dæmningen over til Alrø. Det skete da også en gang, at vi kørte i hestevogn.

Vi fik som tidligere nævnt ny forvalter d. 1. april. Vi var alle meget spændte på at møde ham. Han hed Valdemar Nielsen, men blev altid omtalt som Sam. Han var noget ældre end Goth og af en helt anden støbning - rolig og behersket. Han gik rundt til hver enkelt, der skulle sættes i arbejde, og vi følte, han havde fuldt overblik over hele arbejdsstyrken hele tiden. Vi så ham aldrig smile - altid det samme stive udtryk i ansigtet og den monotone stemme. Begyndte han at råbe, lød det som en pi-bende klagetone.

En dyster episode må også med. På et tidspunkt var en af eleverne blevet frastjålet et nyt sæt tøj, og det var jo ellers en mangelvare. Hvem var tyven? Mistanken faldt på en daglejer, som af politiet ikke havde fået det bedste omdømme. Det skal lige bemærkes, at det var sidst i september, og politiet var jo blevet taget d. 19. september. Vi levede i en lovløs tid. Men da det var en af kammeraterne, det var gået ud over, blev der straks sat en undersøgelse i gang - af os. Meget tydede på, at netop den daglejer var gerningsmanden. Vi fik fat i ham, læssede ham på lastbilen og kørte med ham fra det ene sted til det andet, hvor der havde været tyverier. Samtidig blev han gennembanket, så han var sengeliggende i flere dage. Ja, det er ganske forfærdeligt at tænke på i dag - gennembanke en mand så forfærdeligt,

uden at nogle gjorde anstalter til at holde op i tide. Dog - på et vist tidspunkt kom inspektør Fredborg og Sam. De forklarede med alvorlige miner, at nu måtte det vel være nok. Det var i høj grad flokmentaliteten, der her gav sig udslag. Og - vi vidste jo ikke præcist, om han var den skyldige.

Åkjær var som tidligere nævnt et meget stort landbrug i en utrolig dejlig natur - de store marker med den fede, østjyske muld, skove og bakker, som især mod syd er virkelig stejle, men her findes også en del dårlig jord. På det højeste punkt er der en enestående udsigt ud over hele egnen og ud over Horsens fjord. Så absolut en landbrugs- og naturperle.

Men bygningsmæssigt var der ikke tale om arkitektonisk skønhed. Avlsbygningerne var nærmest grimme - opført efter en brand i 1900. Den kønneste bygning var inspektørboligen fra 1918, oprindelig bygget som forpagterbolig. En elevbygning i røde mursten - opført i 1941 - synede heller ikke af meget. På vejen ud til Ulstrupgården lå nogle arbejderboliger, som heller ikke var noget særligt. Så lå der på den modsatte side af landevejen en hel del boliger, kaldet »Rækken« - de lå delvis sammenbygget i en lang række.

Ulstrupgården, som jeg før har nævnt, er, hvad det bygningsmæssige angår, en historisk perle. Den var beboet af en bestyrer, og så vidt jeg husker, var der på denne gård nogle får og grise. Damsgård, der lå som det nordligste op mod Ondrup og Lundhoff, hørte også under Åkjær. Den blev drevet for sig selv med en bestyrer, som hed Villefrance. Han var en hyggelig mand med glimt i øjet. Han bød undertiden på en formiddagsmellemmad, når jeg på hjemturen

fra mejeriet havde læsset spandene af. I dag er der golfbane på det område.

Endelig var der hovedbygningen, som lå sydøst for avlsgården, ret tæt ud mod vejen til Falling. Der er tale om en trefløjet bygning i egebindingsværk med høj kampe-stenskælder. Sidefløjene var oprindelig med spidsgavle, men de er nu ændrede til valmede gavle. Åkjær er bygget i 1700-tallet enten af justitsråd Bendix Lassen, der overtog den 1697, eller af hans enke Hedvig Margrethe Bornemann, som døde i 1749. - Hovedbygningen blev i daglig tale kaldt slottet og gør det stadig. Jeg har aldrig kunnet forstå hvorfor. Jeg kan ikke se noget som helst slotsagtigt ved denne bygning.

Åkjær var egnens største arbejdsplads,

det var i øvrigt herregårdene den gang, men nu er de jo fuldstændig overhalet af industrien. Dette gælder jo faktisk også gartnerier og mange landbrug med stor animalsk produktion.

Utroligt som strukturen har ændret sig både for landbrug og industri. Men trods denne affolkning af landbruget har produktionen aldrig været større, og det er da meget godt.

Alligevel - det er med et vist vemod, man tænker tilbage på herregårdslivet og landbrugserhvervet i det hele taget. Det er med uro og skepsis, man tænker 50 år frem. Dog - det kan jeg nu godt spare mig, for det oplever jeg ikke.

Aakjær 1944.

En østjysk landbofamilie i 1800-tallet

Af Estrid Wilhelms

I gamle dage eksisterede der noget, som hed frihedspas. Et sådant sidder jeg med, det er min tipoldefar Peder Nielsens, og det lyder således:

»Foreviseren Peder Nielsen fød udi Zeuthen (Søften) bye og sogn udi Aarhus amt, nu 36 aar gammel, 61 tommer høj, blaa af øjne, brun af haar, stærk af skuldre og af been, meddeles herved hans frihedspas; hvorefter han sig kan opholde paa hvad sted i landet ham lystek«.

Udi Land=Milicie=Sessionen for Aarhus amt, d. 26. februar 1808.

Desværre fortoner hans forhistorie sig noget i det uvisse, for han er ikke at finde i kirkebogen i Søften, og dermed heller ikke hans fars navn. Derimod har jeg fundet ham i lægdsrullen som søn af enken Maren Pedersdatter i Søften, og hende igen i 1801 i folketællingen, hvor der står, at hun lever af at sy og binde (strikke).

Igennem en hoben gamle breve, som min morfars søster Marie Sønnichsen har modtaget af sin far og søskende, og en del optegnelser af hende selv får man følgende oplysninger om ham: Han var blevet husmand på Virring Mark i Fruering sogn og gift med Dorthe Rasmusdatter, med hvem han havde sønnerne Niels og Rasmus.

Dette ægteskab blev kun kort, da hun døde i 1815.

Året efter - den 24. april 1816 - blev han gift med Maren Jensdatter fra Torrild, datter af gårdfæster under Rathlousdal, Jens Rasmussen, og hans hustru Kirsten Jensdatter.

Af en eller anden besynderlig grund blev Peder Nielsen kaldt Caspersen, hvilket navn også blev hæftet på hans søn Christen, min oldefar, og selv om det ikke var officielt, underskrev han sig i sine breve ofte med dette navn. Min morfar har forklaret, at Peder Nielsen havde tjent én, som hed Caspersen, det skulle være grunden, selv om det lyder mærkeligt. Mere vides ikke om dette fænomen!

I Peder Nielsens andet ægteskab kom der fire sønner: Jens, Christen, Hans og Søren. Det er Christen, der bliver hovedperson i det følgende.

Peder Nielsen var en del ældre end hans anden hustru, hun blev derfor tidligt enke. Han døde 1839 på Mesing Mark, hvortil de var flyttet få år forinden til en lille ejendom ved navn »Kirstinelund«, som skal have ligget ved vestre side af »Dybdal«.

Ved Peder Nielsens død var ingen af hans sønner af første ægteskab interesseret i at overtage ejendommen, og heller ikke den

ældste søn af andet ægteskab - Jens, som blev farver i Smedegyde i Horsens og gift med Johanne Eriksen (hvis bror var farver i Frederiksgade i Århus - det kan ikke være andre end den Trauls Eriksen, som vi kender fra Vestergade!).

Det blev altså Christen Pedersens lod at føre ejendommen videre. Han blev det, man kalder »gammelmandsbarn«, hvilket vil sige, at han blev fritaget for militærtjeneste for at kunne forsørge moderen og evt. de to yngre brødre, som var umyndige ved faderens død. Selv var han 21 år gammel.

Ejendommen havde kun to køer, og den var for lille til, at de kunne leve af den alene, og desuden syntes han heller ikke, at der var arbejde nok for ham, og han gik derfor ud som mergelgraver og brolægger, hvilket sidste han skal have været særdeles dygtig

til. Hans mor vævede, og dermed kunne de slå sig igennem. Christen byggede til på ejendommen, måske har det været i forbindelse med hans giftermål med naboens datter nede i det såkaldte »Kulhuset« (navnet kunne tyde på, at der har været kulsviere på stedet?). Den 10. oktober 1846 blev Christen Pedersen i Hvilsted Kirke viet til Kirsten Marie Sørensdatter, datter af Søren Andersen og Zidsel Marie Nielsdatter.

Kirsten Marie var født på Hvilsted Mark, hvor hendes forældre havde haft en ejendom, som de desværre måtte gå fra på grund af eftervirkningerne af statsbankerotten i 1813. Dels blev ejendommene pålagt en førsteprioritet på 6 procent, som deres ejere enten kunne indbetale eller forrente, dels faldt pengenes værdi til en sjettedel, så en rigsdaler fik værdi som en mark.

Christen Pedersen.

Kirsten Marie Sørensdatter.

Christen Pedersen og Kristen Marie Sørensdatter med deres børn. Bagerste række: Hans Peder Andreas, Cecilie Marie?, Marie ?, Peder, Sørine ? ved moderens side og Søren ved faderens side.

Søren Andersen skulle efter sigende have kunnet redde sig fra fallit ved at sælge sine to heste til 2600 rigsdaler, hvilket han ikke ville. De flyttede den 1. juni 1821.

Familien flyttede til Tulstrup med de 5 børn, hvis antal voksede til 8 i løbet af de 12 år, de boede der. Søren Andersen blev det, man kaldte »indsidder«, dvs. at familien boede til leje i et jordløst hus. Han gik på dagleje for 8 skilling pr. dag, men Zidsel Marie Nielsdatter tjente dog mere end han ved at spinde for folk. Det var dog ikke nok til at ernære den store børneflokk, og de så

ingen anden udvej end at lade datteren Kirsten Marie og den yngre Anders gå ud og tigge mad i nabobyerne. Man kunne undres over, hvorfor de flyttede så langt væk fra deres tidligere beboelse. Jeg gætter på, at de har følt deres fallit som en skam, de ikke ville stille til skue for naboerne. Det har været mindre belastende for dem at komme til et sted, hvor ingen kendte dem. Det har sikkert også været behæftet med skamfølelse, at de måtte sende børnene ud med tiggerposen, det var vel grunden til, at de ikke tiggede i deres naboskab.

Denne skamfølelse er åbenbart fulgt med i de næste to slægtled. Min moster kunne ikke frigøre sig fra, at hendes farmor havde gået med tiggerposen som barn. Hun brugte denne historie som advarsel.

Kirsten Marie har selv fortalt sine børn, at de var meget bange for hundene på gårdene. Et sted var de - på en kold dag - kommet ind i køkkenet på en gård, hvor konen netop hældte en grydefuld varme kartofler op på køkkenbordet. De havde sådan håbet, at hun ville give dem én hver, men det gjorde hun ikke, så de gik skuffede derfra.

Den yngre Anders ville altid have de bedste stykker for sig selv, men hun - som den ældste - ville have, at de skulle gemme det bedste til dem derhjemme.

At tigge, det var jo noget, man ikke havde kendt til i slægten. Zidse Marie var nemlig ud af en velhavende gårdmandsslægt på Sjælland, men hendes mor havde været så formastelig at gifte sig med en fattig karl, som »kun« var snedker, og konsekvensen blev, at forældrene gjorde hende arveløs. Uden at jeg har kunnet finde beviser for det, hedder det sig, at hendes mor var født i Snertinge, og at hun selv var vokset op hos en morbror der, hvor hun skulle sidde på plovhesten under pløjningen. Måske var hendes mor død, så det var grunden til, at hun kom til familien?

Zidse Marie kom på et tidspunkt til København, hvor hun traf Søren Andersen, der lå som soldat i hovedstaden i syv år. I den tid var han med i Napoleonskrigen - det var jo dengang, Danmark holdt på den forkerte hest med det resultat, at englænderne kom og sejlede af med vores flåde - men Søren Andersen fik, for sin medvirken i krigen, en ring af Napoleon for tro tjene-

ste. Desværre eksisterer denne ring ikke mere i familien, da hans barnebarn gerådede ud i økonomiske vanskeligheder, da hun ved sin mands død blev alene med fire umyndige børn, så hun måtte sælge ud af sine møbler og effekter, dermed også denne ring, som hun skal have fået 200 kroner for i 1890'erne.

Søren Andersen kom fra Thorning sogn og var født i Frederiks Mose, hvor forældrene, der kom fra Lysegård, havde overtaget en af de gårde, som de tyske indvandrere havde haft, og som de efterlod sig, da en del af dem rejste hjem igen. Den danske regering havde lovet dem guld og grønne skove, bl.a. boliger, som i flere tilfælde manglede, og i øvrigt var det et hårdt slid at bryde al og opdyrke heden. Det var disse mennesker, som gik under navnet »kartoffeltyskere«, selv om det ikke i første omgang var kartofler, de dyrkede. En del af dem forblev imidlertid i Danmark - beviserne kan man finde uden at skulle ind på arkiverne, man behøver blot at slå op i telefonbogen for Thorning og omliggende sogne, så finder man navne som Bitsch, Laier, Kiilerich, Betzer o.fl. I dag er de endda spredt over hele landet.

I en bog om hedekolonierne står der, at en gårdmand, som overtog en gård efter disse tyskere, fik skattefrihed i 20 år, frihed for at betale tiende og udskrivning, og oven i dette fik han 45 rigsdaler til indkøb af to stude, en ko og otte får, plus vårsæden. Som sagt var det et hårdt slid, og det var vel grunden til de tilsyneladende så fordelagtige forhold ved overtagelsen.

Der står endvidere, at der var 12 rigsdaler brøstfæld på den gård, Søren Andersens far, Anders Jensen Lysegård, fik, og besæt-

ningsværdien var 75 rigsdaler. De begyndte her i 1779. Søren Andersen og Zidsel Marie kom altså fra meget forskellige forhold, både socialt og geografisk, men fælles for dem begge var, at de havde lært at tage fat - alligevel sank de ned i den dybeste fattigdom. Det viste sig dog, at deres børn senere kom godt i vej, de havde jo fra otteårsalderen været ude at tjene. Familien flyttede til Mesing Mark i 1833, hvor den kom til at bo i omtalte »Kulhuset«.

De første år boede Christen Pedersen og Kirsten Marie Sørensdatter i »Kirstinelund«, sammen med hans mor, og her kom de tre første børn til verden.

Christens store ønske var at få en hest, derfor måtte han bytte til en lidt større ejendom, som kunne føde en sådan. Inden længe byttede han igen, til en ejendom i Vitved.

Nu traf det sig sådan, at Kirsten Maries forældre efterhånden var blevet så aflægs, at de ikke rigtig kunne klare sig selv mere. Der var fra det offentliges side ingen plejehjem eller alderdomsforsørgelse i det hele taget, noget sådant påhvilede børnene, så det var naturligt, at de kom til datteren og svigersønnen i Vitved. Problemet var blot, at de nu også havde fået barn nr. 4, foruden at hans mor boede hos dem. Der var altså ikke plads til hendes forældre. Så solgte de igen og flyttede til Fregerslev, hvor de overtog forpagtningen af Fregerslev Østergård med 4 heste og 20 køer. Her kunne Søren og Zidsel Marie også være. Der var så tre afægtsfolk, indtil Christens mor døde i 1860 (begravet i Hørning).

Christen Pedersen kørte af og til fra Fregerslev og ind til Århus, dels for at afsætte varer, dels for at handle ind. Han

kom ind med et læs korn, samt noget smør til farver Eriksen, om hvem Marie fortalte, at hans hjem var et meget bekendt grundtvigsk hjem, som var mødested for præster og lægfolk.

Marie var af og til med, og de staldede ind hos købmand Hald i Frederiksgade, lagde deres rejsetøj ind i stuen bag ved butikken, mens de tog ud for at handle.

Samme Marie kom som femtenårig ind til Århus for at lære at sy sit eget tøj hos en dameskrædderinde i Frederiksgade. I den tid boede hun hos en faster i Studsgade, som dengang var byens strøg. Hun hørte vægteren synge sine vægtersvers hver time fra kl. 9 aften til 5 morgen. Der var dengang ikke mange huse og haver i Nørregade, heller ikke i Østergade. Ridehuset lå uden for byen og Vennelyst ligeså.

Bydelen med Frederiksgade hed Brobjerg, derfor har skolen på Frederiksallé fået navnet Brobjergskolen. Der var i 1850 ca. 8000 indbyggere i Århus.

På Skarringgård

Christen Pedersen blev efterhånden ked af at arbejde for andre, derfor besluttede han efter 6 år i Fregerslev at købe gård, og han købte så i 1863 Skarringgård med ca. 90 tdr. land, for 10.000 rd. Den lå på Vrold Mark i Skanderup sogn, og dens jorder gik helt ned til østenden af Mossø. Om det var lidt eller meget, han gav for den, véd jeg ikke, men der fulgte betingelser med: Han skulle have sælgeren på aftægt med hans kone, to voksne døtre og den enes søn. Han havde endnu også sine svigerforældre boende og fem børn (den andenældste Cecilie Marie var nemlig hos sin mors søster, der var gift med Peder Hansen i Lemming, fordi hans

barn af første ægteskab var død, og de ingen børn kunne få, så hun var dog ikke i hjemmet).

Det var en ordentlig flok at skulle forsørge. Hele familien måtte hænge i fra morgen til aften sent for at slæbe føden ind til de mange mennesker, og Marie, den ældste, som da var 16 år, måtte sprede mergel og gødning. Det fik endda være. Værre blev det, da den forrige ejer, Jens Pedersen, op-sagde 4.000 rd., og Christen måtte ud for at prøve at rejse pengene, hvilket først så ud til at mislykkes, men endelig var der fire mænd, som gik sammen om at låne ham de fire tusind, ellers skulle gården have været solgt. Nu var stormen redet af for denne gang! Man havde jo ingen mulighed for at låne i kreditforening eller bank, alt sådant var på privat basis, så kom det blot an på, hvor godt et papir man var!

Gården Skarringgård lå nærmest nede i et mudderhul, og i begyndelsen af 1870'erne, da Jens Pedersen var død, og de to døtre flyttet hjemmefra, så Christen sig i stand til at afhjælpe denne misère. Han begyndte nu at bygge den nye Skarringgård op på en lille bakke hundrede favne (= 300 m) derfra. Da den var færdig til indflytning, rev han den gamle gård ned, med undtagelse af den husende, som Jens Pedersens kone stadig beboede. Alt materialet var så dårligt, at det var lige til at brænde. Det bestod af lerklining og stråtag. På en af bjælkerne fra den gamle Skarringgård var der indridset følgende: »Hier ruhen zwelf preusische Grenadieren, es hat ihnen gut hier gefallen«, så der havde som i mangejyske gårde været indkvartering af fjenden i 3-årskrigen 1848-50. Den forrige ejer, som havde lært sig selv tysk, oversatte

»Skarringgård«, som nu er ejet af Erik B. Jensen.

det med: »Hun står og ser på stjerne og undres«. Man tør vel sige, at det er frit oversat!

Marie har i sine optegnelser fortalt om moderens forældre, som hun og hendes søskende havde megen glæde af, mens de boede i Fregerslev. Zidsel Marie var rask i vendingen, rask til sit arbejde og rask til svar, hun måtte ofte fra datteren høre, at hun var bedre mod sine børnebørn end mod sine egne. Hun gik i en vadmelskjole (et hold klæder, som man kaldte det), og så havde hun et fint hovedtøj, snip og hagehat, som hun selv pibede og satte op.

Hun skal engang have været undervejs fra Sjælland til Jylland i hele 14 dage, hvilket jeg har stillet mig ret skeptisk overfor, indtil jeg i avisen læste om forbindelsen Århus-Kalundborg, som i flere århundreder var besejlet med sejlskib, og de måtte ligge underdrejet i hårdt vejr, ofte op til mere end 14 dage, og éngang græd skipperen - så blev jeg overbevist om, at det kunne være rigtigt. Hun tog af og til turen til København, og hun kom tilbage med både varer og penge, så hun har da haft forbindelse med slægtninge!

Morfaderen Søren Andersen var god til at fortælle eventyr og oplevelser med troldtøj og spøgelse, og Zidsel Marie var dygtig til at hjælpe ham. De kunne fortælle, så håret rejste sig på hovedet af børnene, og de måtte bagefter følges over gårdspladsen, når de skulle hjem. Om Søren selv troede på sine historier, skal være usagt, men han var jo fra Alheden, hvor der var langt mellem beboelserne, og ensomheden rådede - dér har vel været gode betingelser for overtro, og måske synskhed? Foruden at fortælle kunne han strikke, og det gik hurtigt.

Han var jo vant til det fra heden, når han vogtede får. Han forsynede familien med strømper og strikkede også sine lange røde huer, som gik ned til skulderen - med kvaesten. Han skar også de fineste glatte træskeer.

Han var god til at trøste datteren og svigersønnen; når Jens Pedersen gjorde dem knuder, så sagde han til dem: »Han kan ikke gøre, hvad han vil, fordi der er en højere magt, der hindrer ham i at gøre det onde, han har lyst til«. Marie husker tydeligt, at han en dag havde taget hende under hagen og løftet hendes ansigt op, idet han sagde: »Gud bevare din uskyld, mit barn!« I det hele taget vidner alt det skrevne om, at de var alvorligt tænkende mennesker. Det skyldtes måske, at de havde været så meget igennem, at de følte det som en nødvendighed at tage Gud med i alt, hvad de foretog sig, uden dog at være missionsprægede.

Hverken Søren Andersen eller Zidsel Marie nåede at se den nybyggede Skarringgård, da lå de forlængst på Skanderup kirkegård. Hun overlevede ham i 8 år, og hun savnede ham. Efter hans død sad hun ofte og sang af Kingos salmebog, og med tårerne ned ad kinderne sang hun: »Om himmeriges rige, så ville vi tales ved«.

Ikke lang tid efter, at han havde færdiggjort Skarringgård, tog Christen Pedersen fat på at bygge Mossøgård på det yderste af deres jord, helt nede ved østenden af Mossø. Denne gård ligger der endnu, og nogle af bygningerne har han helt sikkert lavet. Her var gården klar til indflytning i 1874. Han tog 37 tønder land fra til denne gård og solgte så Skarringgård med resten af jorden for 31.000 kr. (man var året før gået over til kronestystemet, nemlig den 23.

Ældste længe af »Mossøgård«. Nuværende ejer Tage Petersen.

maj 1873 - det var vist nogenlunde på samme tid, man gik over fra gotiske til latinske bogstaver).

Christen købte sig et tærskøværk fra Blom i Skanderborg, da han fik pengene for Skarringgård, desuden havde Marie og hendes mand fået 2.000 kr. De øvrige fik sikkert tilsvarende.

Christen Pedersen havde da bygget til - eller om - i alle de steder, han havde ejet, og nu havde han faktisk også opført to gårde, så man skulle tro, at han kunne tage det med ro på sine ældre dage, nu hvor alle børnene var konfirmerede. Men der kom stadig vanskeligheder.

En bror til ham havde en gård i Sabro, »Vindskovgård«. Det er ikke oplyst, hvilken bror det var, men Jens, som var farver, var det jo ikke, og den yngste, Søren, arbejdede hos en købmand i Århus, hvor han var

gift og havde en børneflokk. Det var Søren, som var med i 3-årskrigen som dragon, ved slaget på Århus Mark i 1848, dér, hvor rytterstenen står i dag. Han skal have sagt: »Do ka sajt sej'et, men a længtes etter eskadronen hver dav, og do sku ha hørt, det wa som tusind hiøllier slov imod hweranner«. Det var altså ikke ham, som havde gården, så det har været Hans, den anden yngste, som havde 6 børn. Han havde lånt penge af Christen, da han var ude i store vanskeligheder ca. 1882, da han havde mistet sine to bedste heste, sin bedste ko ved kælvning, han selv var syg og måtte søge læge adskillige gange, hans kone fik lungebetændelse. Man havde opsagt lån hos ham, som skulle udredes, så han derfor måtte sælge ud af besætningen. Han klarede det ikke, og han gik fra gården. Christen måtte overtage den for 14.000 kr. Dette

medførte, at han og konen måtte bosætte sig deroppe i et par år for at drive den, indtil det var meningen, at sønnen Peder skulle overtage den. Peder havde plads som lærer på Vrold privatskole, samtidig skulle han passe Mossøgård, mens forældrene var væk.

Peder fik en husbestyrerinde, så hans søster kunne tage op og hjælpe forældrene. Denne husbestyrerinde var Rasmus Pedersens datter Karen Marie fra Kunnerup. Inden 14 dage var gået, var de forlovede. Efter den tids moral kunne man ikke bo under samme tag under disse forhold, derfor rejste hun hjem, og Sørine måtte tage derned igen.

Peder var kommet i tanker om, at han ikke ville overtage gården i Sabro - han ville søge embede. Jeg er ikke helt utilbøjelig til at tro, at det var Karen Marie, der ville det sådan. Man kan se af breve, som sønnen Søren Peder har skrevet, at familiens tilfredshed med hende ikke var udelt. En grund må der være til, at de ikke var så begejstrede for hende og foretrak broderen Hans Peders kæreste, Margrethe.

Christen Pedersen solgte så gården og vendte hjem til Mossøgård, det må have været i foråret 1885, for den 30. marts blev sønnen Peder i Kolt Kirke viet til Karen Marie, og de tog til Klank Højskole som lærerfolk.

Så skulle alt være i den sædvanlige gænge igen. Christen og Kirsten Marie var nu med deres yngste datter Sørine vendt hjem til Mossøgård. Dog har Sørine med mellemrum været ude at tjene, så de må have haft fremmed hjælp af og til.

Det kan måske undre en og anden, at man næsten intet hører om Kirsten Marie

som hustru og moder. Det skyldes simpelt hen, at hun aldrig skriver, hendes skolelærdom har nok ikke været den bedste. Hun kom ud at tjene som 8-årig, hvor hun skulle flytte køer og får og hugge pinde. Dette fik hun 4 alen lærred for, det første år. Hun har nok skullet gå i skole, men hvor meget hun har fået ud af en skolegang, når hun først og fremmest skulle passe sit arbejde, er nok tvivlsomt. Måske har hun siddet og sovet i skolen, når hun først har gjort morgengøring for husbonden.

Man hører om hende i brevene som den, der spinder garn, eller har været i byen og købe hollandsk lærred til 85 øre pr. alen, eller hun er bekymret for en eller anden af børnene.

Med hensyn til datteren Cecilie Marie, så var der da også al mulig grund til at være bekymret. Hun var blevet gift med en smed, Peder Thomsen, i 1874. Han var, så vidt man kan se, temmelig vidtløftig med penge, og de sad i gæld. Han mente, at alt var i orden, når han blot kunne låne. Han tænkte ikke på, at der kom en regnskabets dag. Det har nok bekymret hende mere - hun skriver om problemerne i sine breve til familien. Desuden får hun flere børn, bl.a. tvillingedrenge i 1879. Hendes mand skriver i den anledning, at de har fået »to døgtige drenge, men desværre kan Cecilie Marie ikke selv amme dem«. Ikke ét ord om, hvordan konen har det, men hun har lagt et brev ved, hvor hun fortæller, at hun var lige ved at gå til ved denne fødsel på grund af, at hun fik en blodstyrning, og hendes kræfter er meget små, det vil tage lang tid at komme over det, hun er kun oppe få timer om dagen. Allerede et år efter får hun en lille pige. Hun dør ikke ved fødselen - men

et par måneder efter. Hendes kræfter slog altså ikke til. Hendes bror Hans Peder Andreas skriver i et af sine breve, at han ikke har noget tilovers for smeden, som ikke har været god ved Cecilie og børnene, ydermere har han snydt sin svigerfar i handel et par gange. De bedste papirer har han altså ikke, set fra hans synspunkt. De få breve, Peder Thomsen har skrevet, er ret ubehjælpsomme og med mange stavfejl. Han virker også ret letsindig, når han taler om penge-transaktioner.

Det er altså ikke uden grund, at Kirsten Marie er bekymret i dette tilfælde, men hun er det altså i det hele taget. Hun var rejst op til den ældste datter, Marie, da hun ventede sig, og da skriver manden til hende: »Kjære kone! Jeg vil så gerne skrive noget plasér til dig, men også lidt alvor. Jeg ser af disse tidender, som Marie har skreven, at du drømmer endnu, men disse drømme skal du ikke bryde dig om, du ved jo nok, hvad det læste er, at overgive både dig og os alle i Vorherres hånd, han kan tusind gange bedre styre og lede både os og vore børns gang, end vi kan, og der er et gammelt ord, der siger: »Når nøden er størst, er hjælpen nærmest!« Det kunne jo tyde på, at hun var noget ængstelig af natur. De har jo også haft en del modgang, hvilket hun jo heller ikke var ukendt med i sin fattige barndom. Man kan dog være sikker på, at hun, hvad arbejde angår, har stået last og brast med sin mand, under alle foretelser.

Af et af de breve, som faderen skriver til Marie, forstår man, at det er kommet hende for øre fra broderen Peder, at forældrene havde tænkt på at udvandre med hele familien. Han skriver: »Vi ser, at du er modfalden for vores Amerikarejse, men du

kan slå dig til ro, du kan være sikker på, at det ikke er for vores egen skyld, vi har talt om at rejse, men det var for vore børns skyld. Og når vi ikke kan få Eder alle med, så rejser vi ikke, thi vi kan lige så lidt undvære Eder, som en af Eder kan undvære en af alle os andre«. Dette brev er skrevet i 1872. At udvandring kom på tale, havde sin årsag i, at nogle naboer, som nogle år før var udvandrede til USA, var kommet hjem på besøg, og de havde stærkt anbefalet dem at følge deres eksempel.

Det skinner hele tiden igennem i deres breve, at pengene er små, og at der hele tiden skal passes på, f.eks. kan der kun blive råd til at ses med datteren i Vive én gang om året, de øvrige børn kan der køres til i hestevogn.

En landarbejder får i 1863 i årlig løn 40-50 rd., og en billet fra Århus til Randers koster på samme tid 1 rd. 32 skilling retur. Hvis en landmand har siddet lidt hårdt i det på den tid, og man tager risiko med i betragtning, som uheld med dyrene eller dårlig høst, så kan man nok tænke sig, at han ikke har haft det meget bedre end landarbejderen.

Igennem hele 1800-tallet var der jo forskellige perioder, som påvirkede hele landets økonomi ugunstigt.

Det var således ikke uforståeligt, at Kirsten Pedersen og Kirsten Marie havde haft udvandring i tankerne.

De åndelige værdier

Der var i hjemmet interesse for de åndelige værdier, hvilket blandt andet viste sig ved, at de fem af børnene kom på højskole (undtagelsen var Cecilie). Det må dog antages, at de selv havde tjent til højskoleopholdet,

men interessen derfor har jo nok haft sin grund i hjemmets påvirkning foruden de åndelige rørelser, der var i tiden. I dette tilfælde har Grundtvig især spillet den afgørende rolle sammen med Christen Kold, som blev en bærende kraft inden for højskole- og friskolebevægelsen. Det var jo egentlig ganske flot, at døtrene såvel som sønnerne kom på højskole.

Peder var den første, der kom på Testrup Højskole, og sommeren derefter fulgte Marie måske lokket af broderen, for han skriver i et brev til hende, hvordan en dag går på højskolen. Her levedes der bestemt ikke tid til lediggang, dagsprogrammet så således ud:

»Kl.8 står vi op, kl.9 fortæller Baagø om Danmark - om kirker og klostre og herregårde samt det, vi kalder jordbeskrivelse. Derefter læser vi dansk en time. Så kommer Nørgaard (forstanderen) og fortæller os verdenshistorie, det varer til ca. 12.30-13.00. Så er det middag. Baagø kommer igen kl.14 og fortæller os fædrelandshistorie. Kl.15 har vi gymnastik. Hveranden dag har vi regning eller retskrivning. Så er der aftensmad, og fra 18-19 er der skønskrivning eller tegning. Fra kl.19-20 læser Nørgaard højt for os - digte eller andet. I de ledige timer (hvor de så måtte være?) har vi alle slags bøger at læse i. Dem kan vi låne hos Nørgaard om løverdagen. Denne dags eftermiddag har vi fri til at lave, hvad vi selv vil. Vi kan også lære at skyde - hvem der vil - thi her er intet tvungent!« (Skytteforeningerne var et barn af «ånden fra 48»).

Peder skriver også til Cecilie: »Du skriver, at det ikke kan lade sig gøre, at du kommer på højskole - det kan det, hvis du selv vil, og hvis du vidste, hvorledes det er, så er

jeg vis på, at du ville, thi du kan have glæde deraf hele din levetid, og jeg synes rigtig nok, at det ville være en skam, om så meget skulle gå fra dig, uden du skulle have noget deraf«.

Marie var blevet uddannet som mejerske på gården »Justenborg« på Skanderborgegnen. Her arbejdede hun i 3 år som udlært, inden hun tog plads hos Christian Sønnichsen på »Overskoulund« på Galten Mark. Han var enkemand og havde en plejedatter. Bortset fra opholdet på Testrup blev hun i denne plads og fulgte ham op til Vive til »Dalsgård Teglværk«, som de drev som gård. Hun blev gift med ham i 1874, han var en snes år ældre end hun. Hun skriver selv derom, at han var så ungdommelig, da de blev gift, og han endnu var rask, at aldersforskellen ikke mærkedes. De fik 5 børn, en søn døde som lille.

Sønnichsen fik efterhånden dårlige lunger, og han døde i 1892 af en influenza i løbet af et par dage.

Marie, som derefter gerådede i økonomiske vanskeligheder, måtte gennem den sorg, at hendes ældste datter døde i 1905 af influenza.

Hendes trængsler vedblev i mange år. Hun flyttede til Århus med den yngste datter, Julie, vel omkring 1908, for hun købte forældrenes hus efter moderens død. Hun købte også ejendom for at udleje lejligheder og butik, men hun blev snydt i handel. Kvaliteten af ejendommen var dårlig, og hun lå i bestandig kamp mod kreditorer, håndværkere og sagførere. Hun fik det vist egentlig ikke godt, før hun fik sin aldersrente og var flyttet ud til Brabrand sammen med datteren. Her købte de hus på hovedgaden, indrettede en trikotageforretning i

kælderer, og de købte en strikkemaskine, så de strikkede mange af de varer, de solgte. Her blev hun, til hun døde i 1939, 93 år gammel, efter et slidsomt liv, fuldt af problemer.

Peder, som var den ældste af sønnerne, dimitteredes fra Gedved i 1880. Han fik plads på Laursens privatskole i Vrold, senere kom han som huslærer til familien Kloppenborg-Skrumsager i Københoved, syd for Kongeåen. Han skrev i et brev, at han var glad for, at han ikke var sønderjyde, »thi de må døje meget ondt!« Der fandtes i gemmerne efter ham et brev fra fruene dernede, hvor hun dels lykønsker ham med hans forlovelse og beder dem besøge sig, og dels takker hun ham for, hvad han var for hende og børnene det halve år, han var der.

Han fortsatte derefter på Laursens privatskole, medens han samtidig måtte bestyre Mossøgård for forældrene, mens de var i Sabro.

Efter hans og Karen Maries giftermål i Bering Kirke den 30. marts 1885 blev han fra den 1. april samme år lærer på Klank Højskole. Det blev kun for et år, da han fik et halsonde, så han ikke mere kunne bestride et lærerembede. De købte da den 1. april 1886 gården »Bækkelund« i Taastrup pr. Harlev. De flyttede ind med deres førstefødte pige, der fulgte fire børn mere. Gården, som var en bindingsværksgård, havde været kro, dvs. det var i udbygningerne. Han havde åbenbart lært noget af sin far, for i 1904 rev han udbygningerne ned og byggede nye, som står i dag, hvidkalkede, men stråtaget både på disse og på stuehuset er erstattet med fast tag. Gården er i dag ejet af min kusine og hendes mand.

Den næstældste søn, Hans Peder Andreas, blev dimitteret fra Gedved Seminarium i 1882. Han averterede i Højskolebladet efter en plads som lærer og fik så mange tilbud, at det var en lyst, derfor kunne han undvære en til sin bror Peder, som derved kom til føromtalt huslærerplads i Sønderjylland. Selv valgte han en stilling som lærer i Hillerød til 70 kr. pr. måned, han skulle tiltræde omkring 1. november.

Skolen derovre er på 200 elever, og til dem er der tre lærere og én lærerinde. Hans Peder skal, foruden skolearbejdet, også bede ind- og udgangsbøn i Slotskirken, heraf følger vel, at han også er kirkesanger, hvilket han ikke skriver noget om. Derimod fortæller han, at hjertet sidder oppe i halsen på ham, når han skal udføre denne gerning, ved tanken om, at det er grever og baroner, som sidder i kirken, og at han bliver helt forskrækket over at høre sin egen stemme runge med utallige ekkoer op gennem de gyldne hvælvinger.

Han er meget betaget af slottet, og især kirken, som han beskriver således: »Kirken er langt kostbarere og smukkere, end om den havde været forgyldt over det hele. Det store kor, hvor alle Danmarks enevoldskonger ere kronede, de forgyldte hvælvinger og tusinde billeder og figurer i ophøjet arbejde, de mægtige kostbare malerier fra bibelhistorien, de lange søjlerækker af skinnende hvidt cacarisk marmor, det blanke gulv af kostbare stenfliser, de herlige billeder af massivt sølv på prædikestolen og alteret, ruderne, der var malede gule, orange, røde, grønne, blå og violette med en utallig mængde gyldne kroner og våbenskjolde i, hvorigennem lyset brydes på den pargtfuldste måde. Alt dette i forbindelse

med københavnske damer med lorgnetter på, grever, baroner, amtmænd, flere præster og en hel mængde stivflippede degne og lærere fra latinskolen, alt dette - siger jeg - kunne nok gøre hovedet kruset på en stakels, fattig jydeknold, der ikke har set stort andet end lyngtoppe og sand«.

I det næste brev, som er skrevet i januar måned 1883, takker han for æbler og pebernødder, som var det eneste, der mindede ham om, at det var jul. Han havde ikke andre steder at fejre julen end på sit værelse, da han ikke havde råd til at tage rejsen hjem til Jylland, og han havde da også glædet sig til, at juleferien skulle få en ende.

Hvor længe han blev i Hillerød, ved jeg ikke, men det blev herfra, han hentede sin hustru, en snedkerdatter, som hed Margrethe. De blev senere lærerfolk i Egå, hvor han virkede som andenlærer. Desværre blev hans syn tidligt så dårligt, at han måtte have hjælpelærer et par år, inden han måtte forlade skolearbejdet og flytte ind til Århus. De fik to børn, sønnen blev urmager i København.

Søren, som var den yngste af børnene på Mossøgård, kom gennem den samme mølle som brødrene, med Testrup og Gedved.

Han fortæller i et brev, umiddelbart før sin konfirmation, at han var til præsten en dag, og hans mor tog da med til Skanderborg til Sandbergs, som havde udsalg, og de købte 5 alen sort klæde, som før havde kostet 17 rd., nu kostede det 2 rd., men da moderen forudså, at han snart ville vokse fra det, skulle det ligge til senere, og han fik i stedet noget gråt vadmel til konfirmationen.

Han fortæller i samme brev, altså 1874, at der er kommet til at gå en dampbåd i søen, hvortil og -fra ved jeg ikke!

Efter at Søren var blevet færdiguddannet, blev han lærer i Vissing Kloster og senere i Dauding. Hans kone Marie var fra Lundum. Deres blivende sted blev Ny Jydstrup ved Slagelse, hvor han var lærer, indtil han skulle gå på pension. Deres datter Hertha blev uddannet til klaverlærer og organist. Han nød sit otium sammen med kone og datter på Frederiksberg i Sorø. Han havde gennem mange år haft diabetes, og da der ingen insulin fandtes, da han i 1915 fik sygdommen, måtte han være på skrap, afvejet diæt. Han blev da op mod 80 år gammel, dette til trods.

Sørine var den yngste datter og desuden den eneste ugifte af flokken. Hun var skiftevis ude at tjene og hjemme hos forældrene - afbrudt af et højskoleophold.

I 1873 fortæller hun, at der er kopper både i Kolt, Svejstrup og Fregerslev, og eleverne på Testrup Højskole er alle blevet vaccinerede. Det er mærkeligt, at der stadig på det tidspunkt optræder epidemier, da vaccination var blevet påbudt ved lov af 1810, og så skulle der endda revaccineres, når de unge mænd skulle ind til militæret, eller hvis der optrådte kopper nogen steder i landet, hvilket kunne ske, hvis der var kommet et skib ind i havnen, befængt med denne sygdom.

Året efter, den 12. oktober 1874, fortæller hun, at hun har været med dampskib fra søsteren og ind til Hobro. Her traf hun en mand, som hun kom i snak med. Da de kom til Hobro, havde hun lang ventetid, inden hun kunne komme med toget til Århus, og han inviterede hende så med hjem til sin kone, hvor hun blev beværtet på det bedste. Han hjalp hende endda ned på banegården med hendes bagage. Hun ankom til Århus,

hvor hun blev modtaget af en veninde, hos hvem hun skulle overnatte.

Et par bekendte inviterede hende i teatret næste aften, så hun udsatte sin hjemrejse en ekstra dag, da det var fristende for hende - de ville give hende billetten. Det har været det gamle teater, som lå i Kannikegade, dér, hvor der nu er posthus.

Hun så »Kaptajn Grant«, og det var en meget stor oplevelse for hende. Der var et optrin, hvor der var ca. 50 personer på scenen i dragter, som funkledede i sølv og guld, de dansede rundt med 6-8 fakler, det var et helt lyshav, som hun betegner som det skønneste, hun har set nogensinde.

Hun har også skrevet om oplevelser, som er historisk bekendte. Hun tog til Himmelbjerget til fest den 5. juni 1891, hvor der var stor fest på grund af, at Frederik den Syvendes billede skulle indsættes i tårnet. Her var højskolelærer Baagø hovedtaler, desuden talte fire præster. Hun fik ekstra den oplevelse med, at alle 96 elever fra Testrup Højskole var med, og dem talte hun med.

Året efter blev Ry Højskole indviet, i september 1892, og hun og hendes søsters to ældste børn var derovre i nogle dage. Det var den 30-årige Helge Hostrup, der som forstander holdt den første tale, derefter talte hans far, digterpræsten Jens Christian Hostrup (forfatteren til »Eventyr på fodrejsen« og »Genboerne«), og dennes hustru. De skulle begge være bosiddende på skolen og have timer der. Skolen ville blive støttet af seminarieforsøger Boysen i Gedved - også kaldet »Budstikke-Boysen«, fordi det var ham, der startede dette årsskrift for gamle elever.

Man fulgte altså med i, hvad der foregik

på egnen, man var da heller ikke så bange for at gå et stykke vej, her til Ry havde Christen Pedersen dog kørt dem et stykke af vejen.

Tiden gik, og Christen Pedersen og Kirsten Marie var nu henholdsvis 77 og 74 år gamle, og de syntes ikke, at de orkede at blive ved ejendommen længere, så de solgte Mossøgård til Thomas Fisker for 14.000 kr., de skulle så leje sig ind i en lejlighed nær Skanderborg Mølle for vinteren, indtil de kunne flytte til Århus, hvor Christen Pedersen havde købt Nørregade nr. 10. Her flyttede de til i foråret 1896, for tre år efter at flytte til Skovvejen 127. Selvfølgelig havde de deres datter Sørine med dem, hun passede dem, indtil de døde. Mens de boede her, var der en slem influenza-epidemi, hvor mange blev indlagte på hospital. Kirsten Marie og Sørine var begge meget syge deraf, men Christen slap.

Han døde den 6. august 1904, 86 år gammel, og hun døde den 23. december 1908, 88 år gammel. De havde haft et indholdsrigt og virksomt liv, omend ikke altid nemt. Sørine flyttede til Knudrigsgade. De sidste år af hendes liv tilbragte hun på »De gamle hjem« på Kirkegårdsvej, hvor hun døde efter 3 års sengeleje på grund af slidgigt i knæene. Hun var en taknemlig sjæl, som var glad, når nogen gav sig tid til et besøg. Hun opnåede en alder af 93 år. Hun var således den sidste af familien på Mossøgård.

Kilder:

Hovedsagelig Marie Sønnichsens optegnelser og de breve, som de i artiklen nævnte personer har skrevet.

Peder Nielsen g.m. Maren Jensdatter
 f. ca. 1772 f. 16-12-1787
 i Søften i Torrild
 † d. 19-12-1839 † 21-4-1860
 i Mesing i Fregerslev
 begr. i Mesing begr. i Hørning

Søren Andersen g.m. Zidse Marie Nielsdatter
 f. 3-10-1779 f. ca. 1783
 i Frederiks, Thorning s. på Sjælland
 † 10-12-1763 † 10-11-1871
 i Vrold i Vrold
 begr. i Skanderup begr. i Skanderup

Christen Pedersen
 f.d. 11-10-1818 i Virring
 † 6-8-1904 i Århus
 begr. på Nordre Kirkegård

gift 10-10-1846
 i Hvilsted kirke

Kirsten Marie Sørens datter
 f. 18-12-1821 i Hvilsted
 † 23-12-1908 i Århus
 begr. på Nordre Kirkegård

1. Marie
 f. 21-12-1846
 i Mesing
 † 20-5-1939
 gift med
 Christian Sønnichsen
 gårdmand i Vibe

2. Cecilie Marie
 f. 19-1-1849
 i Mesing
 † 11-11-1880
 gift med
 Peder Thomsen
 smed i Nimdrup

3. Peder
 f. 6-12-1851
 i Mesing
 † 14-1-1927
 gift med
 Karen Marie
 Rasmussen
 fra Kunnerup

Børn:

4. Hans Peder Andreas
 f. 18-9-1854
 i Vitved
 † ?
 gift med
 Margrethe fra
 Hillerød

5. Sørine Kirstine
 f. 24-8-1857
 i Fregerslev
 † ? ca. 1949
 ugift

6. Søren Peder
 f. 1-7-1860
 i Fregerslev
 † ?
 gift med
 Marie fra
 Lundum

Børn:
 Elisabeth
 kaldet Betty
 Hans
 Marie
 Johannes
 Julie

Børn:
 Thomas
 Ane Kirstine Marie
 Christen Peder
 Caspar
 Peder Anthon
 Ane Marie

Børn:
 Eli
 Helga
 Agner
 Hjalmar
 Karen

Børn:
 Halfdan
 Marie

Børn:
 Hertha

Elleve år blandt molboer

Af Gunner Dalsgaard

Det var lidt af et lykketræf, at jeg kom til at tilbringe 11 år af mit liv på Mols. Og når jeg skriver lykketræf, mener jeg det i dette ords egentlige betydning, idet det blev den periode, der fik størst betydning for resten af min tilværelse indtil nu.

Jeg er født i Låsby og blev udlært som smed i 1944 og aftjente to år senere min værnepligt, dels i Fredericia og dels ved Den Danske Brigade i Tyskland. I modsætning til de fleste var jeg glad for at være soldat og fik ikke så lidt ud af det år, det varede.

I begyndelsen af 1948 blev jeg, efter et fem-ugers kursus på Jysk Teknologisk Institut, ansat som lærer samme sted. Det var et godt og lærerigt job, som jeg langsomt indstillede mig på at få som levevej. Jeg boede på et pænt værelse i Århus og traf også der den Ida, som jeg blev forlovet med og endnu efter 45 års forløb er gift med.

Men livsdrømmen brast. Da prøvetiden et år senere var udløbet, blev jeg bedt om at finde mig et job et andet sted. Indtil da havde der aldrig været sure miner, men jeg var for ung og uerfaren og havde vel heller ikke de nødvendige pædagogiske evner.

Der var arbejdsløshed dengang i 1949, så jeg rejste hjem til mine forældre på Låsby Mark i stedet for at gå på understøttelse. Her kunne jeg gøre nytte i smedien, men

det var jo ikke noget, man kunne bygge en fremtid sammen med Ida på.

Der gik et par måneder, og en dag fik min far et rutinemæssigt besøg af en repræsentant for firmaet C. Hoffmann og Co. i Århus, der solgte jern, stål og andre varer til smedene i oplandet. Han kunne oplyse, at der var en smed i Knebel, Martin Pedersen, der netop stod og manglede en svend. Han havde i forvejen omkring en halv snes svende og lærlige, hvoraf flere af svendene havde været der i mange år. Han anbefalede arbejdspladsen varmt og syntes, at jeg skulle prøve at ringe ham op. Det gjorde jeg, og nu er vi så der, hvor jeg skal til at skrive en historie om livet på Mols.

En søndag formiddag midt i maj måned 1949 tog Ida og jeg med rutebilen fra Århus til Knebel for at se lidt på byen og egnen, men først og fremmest skulle jeg snakke med Martin Pedersen. Allerede mødet med ham var en behagelig oplevelse. Jeg brugte nogle ganske få minutter til at fortælle, hvem jeg var, og hvad jeg havde lavet før, men Martin stillede ingen spørgsmål. Han viste mig rundt i værkstederne og garagerne og lagerhallerne bagved, og det var ganske store forhold. I den ene hal stod der en mejetærsker, og den fyldte ikke ret meget.

Christian Pedersens værksted, som han lod bygge omkring 1920. Det er Chr. Pedersen, der står som nummer to fra venstre.

Og så var der Falck Station, der omfattede en brandbil, en kranvogn og materiel til dyreredning osv. Den var en integreret del af firmaet med Martin Pedersen som chef, og »redderne« udgjordes i hovedsagen af de lidt ældre svende i værkstederne. Han gjorde mig opmærksom på, at jeg skulle være villig til at tage med ud, når det var påkrævet. Og mon ikke jeg fik en lille følelse af fryd ved den besked - ?

Jeg var ganske imponeret af, hvad jeg havde set, og var indstillet på at tage jobbet, hvis man kunne bruge mig. Det blev der nu ikke snakket om. Jeg blev bare spurgt, om jeg kunne komme den første juni!

Imens alt dette stod på, var Ida gået en tur rundt i byen, idet hun fandt, at det ikke var en sag, hun skulle være med til at af-

gøre. Men da jeg ville sige farvel til Martin Pedersen og hans kone, blev jeg inviteret til at blive og spise med, og så måtte jeg jo fortælle, at min forlovede var gået en tur og sikkert befandt sig et sted i nærheden. Og Martin gik selv med ud for at lede og fik hende inviteret med ind.

Efter middagen sagde vi farvel og spadserede via Tinghulen og Basballe til Femmøller, hvorfra vi tog med en rutebil hjem til Århus. Jobbet havde jeg fået, men vi var begge klar over, at der ikke stod bryllup på programmet lige straks - !

Det er svært at vide, hvad det var, der gjorde mest indtryk på mig de første dage i Knebel. For indtryk gjorde det, og de var positive. Født og opvokset på landet, som jeg var, havde jeg ikke gjort mig nogen tanker om, at molboerne kunne være anderle-

des end andre. Men det var de. Jeg skal nok lade være med at kaste mig ud i etnografiske analyser, men jeg lærte hurtigt at sætte pris på det specielle lune, som molboerne i mine øjne besad. De var glade, morsomme, holdt meget sjov med hinanden og kunne ærte hinanden med et sprogbrug, som på min hjemegn ville have ødelagt næsten ethvert naboskab.

Begrebet molbohistorier kommer man ikke udenom. Molboerne selv satte megen pris på dem og brugte dem også, f.eks. som emner i turistreklamer. For turismen var i høj grad en økonomisk faktor af betydning. Der var folk med udenomsplads, der indrettede et par værelser med lidt kogeplads til udlejning som bolig for sommergæster, som man kaldte dem, i højsæsonen. Der var også nogle, der havde et enkelt værelse, som hoteller og pensionater kunne

henvise til, når de havde spidsbelastning. Det skaffede altså »valuta« til egnen.

Det var før de farverige, udførlige tryksagers tid, men skilte var der, som viste vej til egnens seværdigheder. Som et lokalt bidrag til orienteringen skal nævnes stenstøtten, der står i vejkaflet ved indkørslen nordfra til Knebel. Den blev vistnok rejst engang i fyrrerne og var udsmykket på hver af de fire sider med et motiv fra en molbohistorie - Storken i Rugmarken, for eksempel, udført som relieffer i grå cement af den lokale kunstmaler, A.V. Fisker.

Også i mere interne sammenhænge dukkede elementer af historierne op. En lørdag, hvor Martin Pedersens lærlinge som sædvanlig havde ryddet op i værkstedet, manglede der efter endt dåd et stykke mindre værktøj. Muligheden for, at det var kommet ud sammen med affaldet i en tril-

Martin Pedersens ældste arbejds køretøj, en Ford T fra 1924, men med hjul af nyere årgang.

lebør var nærliggende, og lærlingen tilbød at gå ud at lede efter det.

- Tror du, du kan finde det nu? spurgte Martin, der stod i nærheden.

- Ork ja, svarede lærlingen, -jeg skar et hak i trillebøren dér, hvor jeg læssede af.

Følgerne af krigen var her i 1949 langt fra overståede. Eksporten af industrivarer var, på grund af manglen på råvarer, endnu ret beskeden. Efterspørgslen på landbrugsprodukter var der derimod ikke noget i vejen med, men hvad hjalp det, når landenes økonomi nærmest lå i ruiner. Englænderne var den største aftager, men betalte helst med naturalier - som f.eks. i et enkelt tilfælde bestod i rulleskøjter - eller hasselnødder. Det blev der gjort megen grin med og skrevet en del om i pressen (man talte om lutter venstreskøjter, da regeringen hed Venstre).

I nogle egne af landet var de små fremskridt mere synlige end i andre. Et godt eksempel herpå var Mols. På min hjemegn stod de fleste koner, hvor der ikke fandtes større fælles vandværker, endnu og pumpe vand op af brøndene med en håndpumpe. Traktorer var det stort set kun de nyopståede maskinstationer, der havde. Her på Mols havde de små, grå Ferguson'er efterhånden vundet ganske pænt indpas, og mange gårde og ejendomme uden for de tætte bebyggelser havde efterhånden fået egne vandværker.

Hvad der var årsag til disse forskelle, kan man gætte på uden at træde helt ved siden af. Indtjeningen kunne være en variabel størrelse, f.eks. på grund af forskelle i jordbonitet. Forskelle i folkekarakteren tør jeg derimod ikke tillægge ret megen betydning.

Men en vigtig faktor er nok de lokale håndværkere. En dygtig smed med forretningssans kan skabe mode. Har han et produkt, som viser sig at være attraktivt, kan han ved en aktiv sælgerindsats være med til at højne det tekniske niveau lokalt.

En sådan mand var Martin. Han solgte ikke for enhver pris og forsøgte heller ikke at lokke folk til at anskaffe ting, de ikke havde råd til, men folk med en nogenlunde sund økonomi og et potentielt behov var han god til at overtale.

Sit livs dumhed - sådan udtrykte han det selv - begik han, da han sagde nej til et tilbud om at blive distriktsforhandler for Ferguson traktorer. Selv var han forhandler for International Harvester, der måske var verdens bedste, og solgte i øvrigt pænt. Og produkterne var gode. Om begrundelsen for det fatale nej fortalte han mig, at fortjenesten på International var fire gange så stor som på Ferguson, og det var heller ikke let at gætte, at netop dette lille og i virkeligheden ikke alt for hensigtsmæssige apparat skulle blive den succes, som det vitterligt blev.

I stedet gik forhandlingen til et firma i Tirstrup, hvor ejeren blev millionær efter ganske få år. At han nogle år senere gik nedend med forretningen, er så en anden historie, og det var ikke traktorens skyld.

Ved min ansættelse hos Martin var betingelserne nogenlunde, som det havde været, før jeg kom til Århus. Lønnen var efterhånden steget til 90 kroner om ugen plus kost og logi, og den fik vi hos Martin og hans kone, Lilly. Foruden mig var der en lærling på kost. Han hed Ove Lykke, men blev aldrig kaldt andet end Smut. Det navn havde han fået, fordi han altid var rap til

bens og løb hurtigt, når han blev sendt efter noget. Ove havde godkendt brugen af øge- eller kælenavnet fra starten og underskrev sine timesedler, og hvad der ellers kunne være at signere, med Smut. Han var en stærk og robust fyr, rap i replikken og var i øvrigt dygtig og alsidig.

Martin spiste altid med ved bordet, som stod i en spisestue ved siden af køkkenet, den sakaldte folkestue, og her spiste også de medarbejdere, der selv havde mad med. Lilly havde en pige til hjælp i huset, for der var nok at se til. Vore værelser lå på loftet i stuehuset. Der havde jeg mit eget værelse i starten, men måtte senere have fælles værelse med Smut, da der kom en mand mere, en svend, der hed Henning. Han stammede fra Helgenæs og havde været i lære på stedet, men var for øjeblikket inde som soldat.

Virksomheden var delt op i tre afdelinger. Der var et autoværksted med tilhørende benzinsalg. Dette foregik fra en stander, der stod helt ude ved vejen. En af de gamle typer med en pumpestang, og to glas øverst, der hver kunne rumme fem liter. Til at begynde med stod standeren længere oppe ad gaden foran huset, men blev flyttet ned til den nuværende plads, da Martin købte naboen fru Abiltrups hus af arvingerne efter hendes død.

Så var der et maskinværksted med drejebænke, boremaskiner, en shaper, og hvad der ellers hører til i et veludrustet værkstedsrum. Her var også en skorsten og en centralvarmekedel til opvarmning af de to værksteder.

Maskinerne var, på den ene drejebænk nær, ikke ganske nye, men de var ombyggede og påmonteret hver sin egen motor, så

der var ikke noget med en lang aksel med remskiver under loftet. Og rummet var faktisk for småt, når alle var hjemme, og ingen var ude at lave centralvarme eller på andre opgaver i kundekredsen.

Den tredje afdeling var en smedie i gammeldags forstand med esse, ambolt og uden andre maskiner end blæseren til essen og en stor motorhammer. Her herskede Grov-Jensen, som han blev kaldt, suverænt. Han skoede heste, tyndede plovskær, reparerede harver og plove, og hvad der ellers var af forefaldende smedearbejde. Jensen var populær blandt bønderne og var god til hestebeslag. I mindre travle perioder hjalp han til i maskinværkstedet, men det kneb med interessen for andet end netop det, han havde lært, da han var yngre. Med en smule overtalelse fik man ham til at øve sig i elektrosvejsning engang imellem, men han blev aldrig god til det og kneb gerne udenom.

Der var et par stykker mere i maskinværkstedet, der havde skoet heste som yngre, men efter min ankomst blev det mig, der måtte afløse Jensen i ferier, eller hvis han en sjælden gang var sygemeldt. Den ene af disse to hed Søren Nykjær. Uden en egentlig titel som værkfører blev han til daglig anset som førstemand i maskinværkstedet. Den anden var Ove Jensen, som også var tidligere beslagsmed (hestebeslag). Han tog sig især af den produktion af hejseespil, som firmaet havde ved siden af alt det daglige, der jo i hovedsagen var reparationer af landbrugsredskaber af enhver art. Hejsepillene blev i mange størrelser og modeller lavet på bestillinger fra større og gros firmaer og anvendtes til mange formål som brøndarbejde, på små og store skibe, entreprenørarbejde o.m.a. Martins akilles-

hæl var hans mangel på evne til at sige nej. Han lovede ofte mere, end han kunne holde. Tit måtte vi lave spil ved overarbejde i flere dage, og ikke sjældent blev de læsset på fragtbilen til Århus med den våde maling på. Drømmen om at få oparbejdet et lager af de mest solgte typer blev ved med at være en drøm; der var altid travlhed.

Autoværkstedet var udstyret med det, som man på den tid ville anse for at være tidssvarende. Der var blandt andet en hydraulisk lift, så man kunne hæve personbilerne op og gå under dem, når de skulle smøres. Og det skulle selv de mest moderne biler med mellemrum dengang. Her hed førstemanden Gunnar Jensen, som var bror til Martins kone, Lilly. Så var der en svend, der hed Kristian Olsen og en arbejdsmand, der hed Harald Jensen. Han var en af dem, der med fingrene kunne mærke på tændrørene, om der var tænding på alle cylindrene. Det gjorde vi andre aldrig med vilje. Og så havde firmaet altid mindst to lærlinge. Da jeg ankom, var der foruden Smut en lærling i autoværkstedet, der hed Egon Tolstrup, og én i maskinværkstedet, der hed Erik Pedersen. Den sidstnævnte blev i omtale kaldt for vejmanden, en betegnelse, han havde måttet overtage fra sin far, der var vejmand. Og tidligere bager!

I efteråret 1949 fik vi en ny, ung svend fra Ebeltoft, Johannes Torsted. Han flyttede ind i værelset hos mig, og det kom ingen af os til at fortryde. Vi kom vældig godt ud af det med hinanden. I vinteren, der fulgte, begyndte han at læse til maskinmester og kørte den lange vej til Århus fem aftener om ugen på motorcykel for at gå på aften-skole, og når han kom hjem ved ti-tiden,

satte han sig til at læse lektier til midnat. Han var meget flittig og punktlig, så punktlig, at det blev sagt, at folk, der boede i Vrinner og alle andre steder på ruten, kunne stille deres ure efter ham.

Selv havde jeg altid haft en drøm om at gøre noget lignende, og det kunne jeg vel også have gjort, hvis jeg kunne have fået lidt støtte hjemmefra, om ikke andet, så moralsk, men det fik jeg ikke, og det blev aldrig til andet end drømmen. Det skulle senere hen vise sig, at jeg intet havde at fortryde, for jeg fik langt senere et job, som jeg ikke ville bytte med nogen, heller ikke med Johannes Torsted, der efter endt eksamen kom til at sejle frem og tilbage mellem Helsingør og Helsingborg resten af sit arbejdsliv.

Denne lange opremsning endte med et tal på 11. Elleve gode, solide medarbejdere. Karakteristisk for ånden i værkstedet var, at stemningen var fin. Egentlig ufred var der aldrig, højst lidt mundhuggeri, som der kunne være længe imellem. I stedet blev der sunget og fløjet.

I de elleve år, jeg var i Martins brød, har jeg kun hørt ham skælde ud en eneste gang. Det var en lærling, der havde for skik at komme for sent om morgenen. Timevis for sent flere dage i træk. Men han fik også, så hatten passede. Det var ikke Martins stil at stå i døren med uret i hånden; han stolede på, at vi kom nogenlunde til tiden. Nogle minutter fra eller til var der ingen, der hængte sig i, heller ikke, hvis det blev nogle minutter senere fyraften.

At Martin ikke var af dem, der hidsede sig op over ingenting, viser følgende historie.

Engang midt i halvtredserne havde vi en

lærling, der hed Jens Kruse, søn af slagter Kruse i Tved. Han var blevet sat til at efterse og smøre en bil og havde løftet den op med den tidligere omtalte lift. Af tekniske årsager, som vi ikke skal komme ind på, faldt bilen de to meter ned på gulvet og kom til at ligge med alle fire hjul i vejret. Alle ruder var knust og taget var havnet nogenlunde i højde med stolesæderne. Det gav et enormt brag, som kunne høres langt væk. Den stakkels Jens var tavs og på grådens rand, og alle vi andre, der var beskæftiget andre steder, kom løbende til.

Martin sad i hændelsesøjeblikket inde på sit kontor i stuehuset og hørte, at der skete noget voldsomt. Han kom gående ud i sit normale tempo og sagde, uden at det var et egentligt spørgsmål:

- Hvad sker der?

Så gik han en gang rundt om vraget og sagde så:

- Jaja, nu ka' vi da komme til at gøre den ren nenedunder.

Hvorpå han gik ind og skrev videre.

Faktisk lignede bilen et totalvrag, men en mand i Ebeltoft gav et tilbud på en eventuel reparation på omkring 3000 kroner, og det kunne man ikke få en tilsvarende bil for. Af grunde, som jeg ikke kender, havde Martin ikke en forsikring, der dækkede den slags skader, så han måtte selv punge ud. Det hørte slagter Kruse, vel sagtens gennem sønnen, og han kom derfor og tilbød at betale. Han havde råd til det! Martin sagde imidlertid nej, og først efter megen spilfægteri gik han med til en deling af beløbet på midten.

Jeg har svært ved at tro, at Martin havde ambitioner om at blive en stor mand med titel af fabrikant eller noget andet i den ret-

ning. Derimod er det min fornemmelse, at han gerne ville være en holden mand. At være i en situation, hvor der var gode råd til at leve godt. Det havde aldrig været hans drøm at overtage værkstedet efter faderen, Christian Pedersen. Martins yngre broder, Harry, havde altid været den, der skulle føre firmaet videre, men han omkom ved en tragisk og meget voldsom ulykke i værkstedet i slutningen af trediverne. En trykluftstank med en kompressor sprang i luften og raserede værkstedsrummet, så der endnu var spor efter det, da jeg kom ti år senere.

Martin havde efter udstået læretid læst til maskinmester, og hans mål i tilværelsen havde været at få et job i land, når den krævede sejltid var overstået. Feks at blive fyrmester på Sletterhage Fyr. Nu blev det ham, der måtte træde til, hvis forretningen skulle blive i familien, og det gjorde han så.

Der gik ikke mange dage, før jeg følte mig hjemme. Det er ofte sådan på værksteder med mere end et par ansatte, og hvor flere af dem er gamle i gårde, at nye folk skal prøves af eller lokkes på glatis. Hvis man har forsøgt noget i den retning med mig, opdagede jeg det ikke.

På Låsby Mark ejede mælkekuskene selv deres mælkevogne. Og hvilke vogne! De købte og solgte dem jo til hinanden, når en mælketur efter licitationen skiftede ejer. På Mols var det mejeriet, der ejede vognene, og det var køretøjer af en helt anden kvalitet. Ingeniørtegnede og praktiske. Det var en sådan vogn, jeg blev sat til at hjælpe Ove med at fabrikere et par dage efter, at jeg var kommet. Herligt værktøj og gode maskiner var der til rådighed. Alting gik som i olie.

Hjemme i smedien på Låsby Mark blev

der ikke gjort meget ud af at pynte på det, der blev lavet, ud fra den betragtning, at bønderne ikke havde råd til at betale for unødigt finish. Her var der, som jeg havde bemærket det allerede fra begyndelsen, anderledes stil over det. Det var ikke nok, at tingene kunne holde, de skulle også se færdige ud. Og bønderne havde råd. Mols var et velfungerende samfund.

Mellem Kalø Gods og Rønde ligger der et stykke inde i skoven et hus med det lidt pompøse navn Kalø Jagtslot, der sammen med Kalø Gods ejedes af den tyske familie von Jenitsch. Slottet er næsten kvadratisk, bygget i sort bindingsværk med hvide murelfelter, ikke særlig stort, næsten for lille til at kunne kaldes et slot, men det er dog på to etager med fuld kælder og en delvis udnyttet tagetage. Førstesalen er på to sider udkraget over stueetagen med ca. halvanden meter, men gavlene er flade. Jeg kan det næsten udenad.

Kalø Gods var, som så mange andre tyske besiddelser, efter krigen blevet konfiskeret af den danske stat, og jagtslottet blev indrettet til vildtbiologisk forskningsstation. I den anledning blev der foretaget en gennemgribende ombygning, der blandt andet omfattede installation af centralvarme, indretning af toiletter og anden sanitet, både i stuen og på første sal. Den gamle indmad, der i hovedsagen bestod af beboelsesrum og en stor gildessal, næsten som en mini-riddersal, på anden etage, blev delt op med nye skillevægge til laboratorier og med korridorer, der virkede både samlende og adskillende på interiøret.

Arbejdet var udbudt i licitation, og Martin havde fået varme- og sanitetsentreprisen. Det blev for mig et lærerigt projekt.

Det, jeg havde været med til før af den slags, kunne være på et meget lille sted, men nu kom jeg i sjak med Søren Nykjær og Martin selv, og så havde vi en lærling med; det må have været Erik Pedersen. Martins største bekymring var afløbsrørene (faldstammerne) fra toiletterne. Dem snakkede han meget om, og de var langt fra problemfrie. Især var det svært, hvor de skulle lægges vandret med fald (!) ude i gulvet i udkragningerne. Der var næsten ikke plads til, at rørene kunne få tilstrækkelig hældning. For det kan jo være svært at få en firetommer faldstamme gennem en tretommer bjælke, så der er træ på begge sider! Men alting blev færdigt, endda med påfølgende rosende ord fra arkitekten. Der var ting i bygningen, der ikke blev rørt, ikke mindst af historiske og kulturelle årsager. Hall'en, som man kom ind i fra hovedindgangen, beholdt, bortset fra nogle få kvadratmeter, sin oprindelige størrelse. Herfra gik man op på førstesalen ad to flotte, brede halvvingstrapper, én i hver side. Væggene på siden af disse var påført en art kalkmalerier, dels med grupper af marabustorke, og dels med motiver fra den gamle, nordiske gudetro - Ygdrasils Ask og flere andre. I øvrigt var der rundt om i bygningen en mængde smukt udførte træskærearbejder i bjælker og stolper, og det samme gjaldt for træværket udenfor.

Et par måneder efter færdigmeldingen kom Martin og viste mig en skitse af en tres centimeter høj kobberlygte. Den var med et femkantet, kuppelformet låg og med fem forskelligt farvede råglasruder i selve lygten. Desuden skulle lygten sidde på en vandret arm med lidt krummelurer på. Han spurgte mig, om jeg troede, jeg kunne

lave sådan to til at sætte op ved siderne af hoveddøren på jagtslottet. Det var et ret krævende stykke kobbersmedearbejde, så jeg tyggede lidt på det, men sagde dog ja. Han havde givet tilbud på dem og forlangt en meget høj pris, så han havde slet ikke regnet med at få ordren. Men jeg fik fat i en sæk, fyldte den op med strandsand og gav mig til at hamre. Og en dag var Martin og jeg henne at hænge dem op. Han var helt stolt af resultatet.

Tidligt på foråret - det var midt i februar 1951, blev der en lejlighed ledig 100 meter fra værkstedet. Jeg var ikke længe om at komme ud af starthullerne for at sikre mig den. Søren Nykjær og Ove Jensen var begyndt at opføre hver sin villa ved vejen ned mod Knebelbro om efteråret, og vi var blevet foreslået at hægte os på foretagendet, men vi turde ikke, da vores opsparede kapital i vore øjne var for lille endnu. Vi fik den pågældende lejlighed, der lå på førstesalen eller loftet i en villa. Altså skråvægge i alle rum. Vi skulle selv sørge for en kakkelovn, og det endnu eksisterende brændekomfur duede ikke, så vi måtte ud at skaffe en brugt kakkelovn og et kosangasanlæg, som vi købte hos Martin.

Lejligheden var billig, 40 kroner om måneden. Men derudover var der ikke megen trøst at hente. Væggene var forskallingsbrædder med rør og puds på, og lofterne var af samme kvalitet, altsammen lige ud mod de nøgne tagsten, og det viste sig at være en dyr affære at holde varmen. I køkkenet benyttede vi en hjemmelavet ovn til gas. Den lusede udmærket og gav varme, så snart den blev tændt. Når det om vinteren var frostvej, til tider streng frost, kunne vi varme op til 22 grader i stuen om aftenen, og

når vi gik i seng ved ti-tiden, fyldte vi kakkelovnen helt op med koks. Så var der én grad, når vi stod op om morgenen. Vandrørerne frøs, og ligervis afløbene, så vi måtte lukke for vandet om natten i køkkenet hos værtinden. Det med varmen - eller kulden - kunne vi jo have isoleret os ud af, men værtinden ville ikke betale det, skønt hun havde gode råd til det. Vi ville gerne have betalt, men havde ikke råd.

Vi fik købt lidt møbler, og da lejligheden var blevet malet og tapetseret, og der var blevet kalket (!) i køkkenet, kom vi såmænd til at bo ganske rart. Værtinden hed Sine Konge og var en kone på godt de halvfjerds og enke efter en gardejer i Agri. Hun var, bortset fra det med pengene, som jo da også var hendes, en rar kone. Skønt hun næsten ikke kunne kravle op ad trappen, var hun flink til at være barnepige, da vi med tiden var kommet så langt. Sine passede på sine penge og var yderst sparsommelig. Om aftenen sad hun i sin mørke stue og klarede sig med det lys, der strømmede ind ad hendes vindue fra købmandens butik på den anden side af gaden. Om vinteren, når det var koldt, sad hun med fødderne oppe på den lille hylde nederst på kakkelovnen og fyrede med ét stykke træ ad gangen. Der var jo ingen mening i at varme hele stuen op for ét menneskes skyld, selv om der lå mange kubikmeter brænde og bunker af tørv stablet fra gulv til loft i udhuset.

Hun snakkede glad og gerne om gamle dage og fortalte også engang imellem om de penge, hun havde i banken. Så fik vi lidt anskuelsesundervining i, hvordan man kunne følge børskurserne i avisen og købe og sælge, når der skete noget på markedet.

Sine boede alene og fik ikke hjælp til ret

meget af sin datter. Hun havde nok at se til. Vi kunne såmænd godt have givet hende en håndsrekning tiere, end vi gjorde, men det føltes let som en skrue uden ende. Hun havde aldrig selv haft lyst til det huslige, og der blev aldrig luftet ud, så vi indskrænkede os til at hjælpe, når hun bad om det.

Det var nu hendes måde at leve på, og hun lod altid til at være glad og godt tilpas og var, som sagt før, en rar kone at bo hos. Jeg tror ikke, hun var syg i de fire år, vi boede hos hende.

Haven kunne vi gøre med, stort set, som vi ville, så vi kunne avle vore egne grøntsager. Indrømmes skal det dog, at det ikke blev til så meget med det!

Ida fik ikke lejligheden at se, før den dag vi flyttede ind. Indtil da gik hun hjemme i Århus og samlede til rede. Hun ordnede vore papirer, købte sengelinned, puder og dyner. Men det var svært at få lige det, man ville have. Dynerne fik hun kun, fordi kunden foran hende ikke ville have to dyner med forskellig farve. Følgerne af krigen var langt fra forvundet. Senge, bord og stole købte vi imidlertid brugte - selvfølgelig på afbetaling.

Den lille formue var ved at skrumpes ind.

Vi giftede os den 24. marts, påskelørdag i 1951. Det blev et beskedent lille kirkebryllup uden andre gæster end Idas mor, mine forældre, fem af Idas søskende (de er otte ialt), og så min yngste søster, som bor i Norge.

Vores hverdag skiftede karakter. Det blev en god tid, der kom. Foråret stod for døren, sommeren var på vej, og Ida blev hjemme-gående husmor, dvs. hun brugte meget af sin tid til at gå rundt i omegnen, og hun gik langt! Det at have et sted, som var vores

egget, var vel det egentlige mål i tilværelsen. Men det lignede jo ikke det, vi havde drømt om en gang. Jeg kunne ikke under de nye omstændigheder give Ida det, som jeg så gerne ville, og som det havde tegnet til i den tid, vi begge var i Århus.

Det var klart, at i den lejlighed, vi havde, kunne vi ikke blive boende i al evighed, og det var da heller ikke en paragraf i en naturlov, at vi skulle blive på Mols, til vi døde. Vi kunne vel pynte lidt på økonomien, hvis Ida fik et passende job, men hvor fandt man det? Stovvask for fremmede var ikke lige sagen, og det var vi enige om. Hendes problem var, at hun mente helt alvorligt, at hun ingenting kunne, så selv om hun måske havde faet tilbudt et arbejde, ville hun nok have sagt nej af ren og skær angst for ikke at slå til.

For mit vedkommende havde jeg en skjult drøm om et arbejde, hvor jeg ikke altid behøvede at gå rundt på et hullet cementgulv og være møgbeskidt. Inden Ida kom derover, tilbragte jeg en del aftener med at hjælpe Martin på kontoret. For eksempel var han langt bagud med at føre det regnskab, der angik Falckstationen. Det skal i den forbindelse nævnes, at han nogle år senere ansatte en kontormand.

På den måde fik min fritid også et lidt mere fornuftigt indhold, end ved bare at sidde og læse og gætte kryds-og-tværs, og der var vel også lidt viden at samle derved.

Det er og har altid været mange smådrenge ønske at blive brandmand, når de bliver store. Jeg tror egentlig ikke, at jeg har haft denne drøm. Alligevel blev jeg en slags brandmand ved ansættelsen hos Martin Pedersen. Ildebrande var selvfølgelig ikke hverdagskost, men jeg har da været med

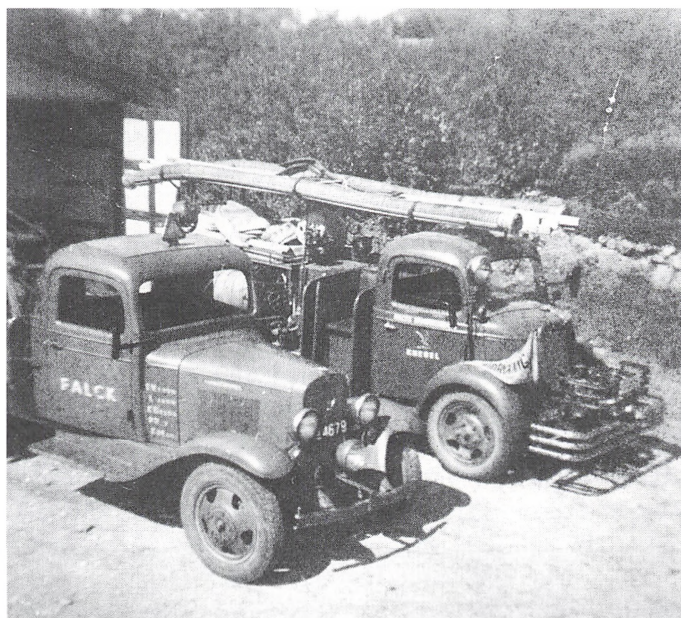
ved nogle stykker. Faktisk husker jeg ikke så meget derfra, men i begyndelsen af halvtredserne brændte der en stor gard i Vrinders. Navnet har jeg glemt. Det var en stor brand, hvor alle tre udlænger nedbrændte, og kreaturerne kom ikke ud. De måtte skydes gennem staldvinduerne. Det hele var en sørgelig tragedie.

Nogle år senere brændte der en gård i Strands, men her var kreaturerne ude. Derimod måtte svinene skydes, og det var ikke så let, for vi kunne ikke se dem for skilleummene. Der er det særegne ved tamdyr, at de ikke vil ud, selv om det brænder om ørerne på dem, og får man dem lempet ud i live, vil de ind igen. Hvor mange grise der indebrændte, ved jeg ikke, men det har nok været under en snes stykker. I laden gik der nogle høns og skrabe, da ilden brød ud. Det var der ingen, der vidste, før vi fandt de

forkullede rester. Midt under det hele kom der en kat løbende ud af laden med pelsen i flammer. Der var nogle, der straks forsøgte at fange den, men til alles skræk løb den ind i husene på nabogarden, der kun lå nogle meter væk. Ville den nu også give sig til at brænde -? Der blev sendt et par mand over for at forsøge at finde katten og ellers gå vagt, men der skete heldigvis ikke mere.

Noget af det værste er nok skovbrande. Det sker altid, når det er allermest varmt om sommeren, og da en stor del af slukningsarbejdet foregår med »branddaskere«, som man må gå op imod vinden med, får man al røgen og varmen i hovedet. Der bruges naturligvis også vand i de tilfælde, hvor der er adgang til det.

Det var en sådan brand, vi måtte ud til på Helgenæs engang. Man skal være godt kendt på egnen, for beskeden lød kun på, at

Kranvogn og brandbil parkeret foran garagen. Begge biler er fra trediverne.

Martin Pedersens medarbejdere i midten af halvtredserne. Øverste række fra venstre: Niels P. Jensen, grovsmed, Jens Nielsen, ?, Poul Poulsen, Erik Petersen, Peter Jensen, bogholder. Midterste række: Jens Kruse, Egon Hornbæk, Søren Nykjær, Sigfred Nielsen, Gunner Dalsgaard, Gunner Jensen med Peter. Nederste række: Ove Jensen, Arne (?), Ove Lykke, Olaf Josiassen, Søren Pedersen.

professor Hal Kochs sommerhus brændte, og at der var ild i plantagen. Det var nu ikke den helt store katastrofe, og det hele var overstået på et par timer, men svedige og sodede var vi blevet. Hal Koch selv var ikke hjemme, men hans kone, forhenværende minister Bodil Koch, var der sammen med nogle halvstore børn. Fru Koch havde selv taget sin tørn og gav øl til hele sjakket bagefter.

At komme nødstedte dyr til undsætning var ikke altid for sarte sjæle, og man kom ingen vegne med alt for megen føleri. Det vigtigste var nok at omgås dyret med ro.

Vi var gerne to mand afsted. Jeg husker især en begsort nat, hvor Søren og jeg måtte hjælpe en hest - endda en ret stor hest - op af en smal bæk, hvor den stod i vand til midt på flankerne. Det var en kold og drøj

omgang, ikke mindst for hesten, der sad i klemme i det smalle vandløb. Men op kom den, og efter at vi havde gnedet den i tørt halm en halv times tid, var den kommet så meget til hægterne, at den kunne rejse sig op og traske med bonden hjem i stalden.

En bissegal tyrekalv, der var faldet i en tørlagt ensilagebeholder, kom vi også ud for, og i et tilfælde måtte vi hejse en ko op af en 15 meter dyb brønd, hvor den var faldet i og druknet. Den fik vi op ved ganske enkelt at trække den op med et tov, bundet i halen med et dobbelt halvstik.

I sommeren 1951 indgik Martin Pedersen en aftale med firmaet Brdr. Bendix, København. Firmaet var en gros leverandør af landbrugsmaskiner og var eneimportør af International Harvesters produkter. Brdr. Bendix ville gerne markedsføre en produk-

tion af græsslåmaskiner til montering under traktorer, i første omgang de små modeller af International. Til denne traktor havde vi en model, som vi uden videre kunne efterligne, men til alle øvrige måtte vi selv finde ud af monteringsbeslag. At montere en slåmaskine på undersiden af f.eks. en Ferguson traktor var en svær opgave, da den jo næsten slæbte bugen hen ad jorden, men det var selvsagt den maskine, vi kom til at lave flest af. Projektet var næsten for stort for Martin. Det krævede store investeringer i både nye bygninger og maskiner, og mandskabsstyrken måtte i et par måneder om foråret forøges med 4-5 mand, hvad der var 40-50 procent. Dem skulle der skaffes logi og spisesteder til, o.m.a.

I 1952 blev der bag ved det gamle værksted bygget et nyt stort maskinværksted med flere store og kostbare maskiner, og året efter endnu en hal til lager og et rum til sprøjtetakering af maskinerne.

Opgaven var for så vidt spændende, men den var tung og stressende. Ordremængden var alt for stor, så vi måtte arbejde nat og dag i ugevis. Det var faktisk en utrolig loyalitet, medarbejderne lagde for dagen, men den må i høj grad tilskrives Martins måde at behandle sine folk på. Det bør også betænkes, at produktionen, der var sæsonbestemt, stod på i 10 år, men de første fem var de værste. »Udviklingsarbejdet« var også mere omfattende, end det var til at vide på forhånd. Det var mig, der efterhånden blev sat til denne del af arbejdet, så jeg tilbragte en stor del af min tid med at lave ophængsløsninger, lave prototyper, og bagefter reservedelskataloger. Jeg havde vel også lidt flair for det, men kendte intet til styrkebestemmelser, hvad der medførte, at maski-

nerne faktisk var for spinkle til større traktorer, end vores amerikanske udgangsmodel - med mange reklamationer til følge.

Brdr. Bendix var efterhånden ude af billedet, men salget blev organiseret ad andre kanaler. Det faldt også i lave efterhånden, for inflationen hjalp på økonomien. Men Martin blev ikke millionær på det. Et år i slutningen af halvtredserne blev der eksporteret et stort antal maskiner til Finland, som han aldrig fik en øre for. Det kostede ham 70.000 kroner, og det var mange penge den gang. Dem kunne han have købt tre Volvo Amazoner for - !

Nogenlunde samtidig med starten på denne hektiske periode - det var i 1952 - fik vi en lille pige, dvs. hun vejede godt nok fire kilo. Hun kom til at hedde Margit. Alt gik normalt, og med til det normale hørte dengang hjemmefødsel. Karen Nykjær var med til at tage imod hende, og det var jeg også selv. Det var en dejlig oplevelse.

Ida havde længe i forvejen samlet rationeringsmærker til kaffe, så der var lidt at fejre begivenheden med. Den krig var svær at få bugt med. Men ugen før Margit blev født, ophævede regeringen rationeringen - den sidste, der var tilbage. Og der havde vi siddet og drukket Rich's i lange tider!

Vi boede fortsat i den kolde taglejlighed. Men en dag gik jeg om til Sven Mikkelsen, der havde gården Knøvlseje, som ligger midt i byen. Det var en flot gård, hvidkalket og med sorte, glaserede tagsten. Den ene ende af stuehuset var ved opførelse af en tilbygning blevet ombygget til en aftægtsbolig for hans forældre, og da de faldt bort, flyttede den ny-pensionerede postmester ind. Jeg tror nok, der var noget med, at den ene af postmesterparret var død. Mit ærinde

var i hvert fald at spørge ham, om jeg kunne blive skrevet op til lejligheden, hvis den engang skulle blive ledig, og det lovede han mig.

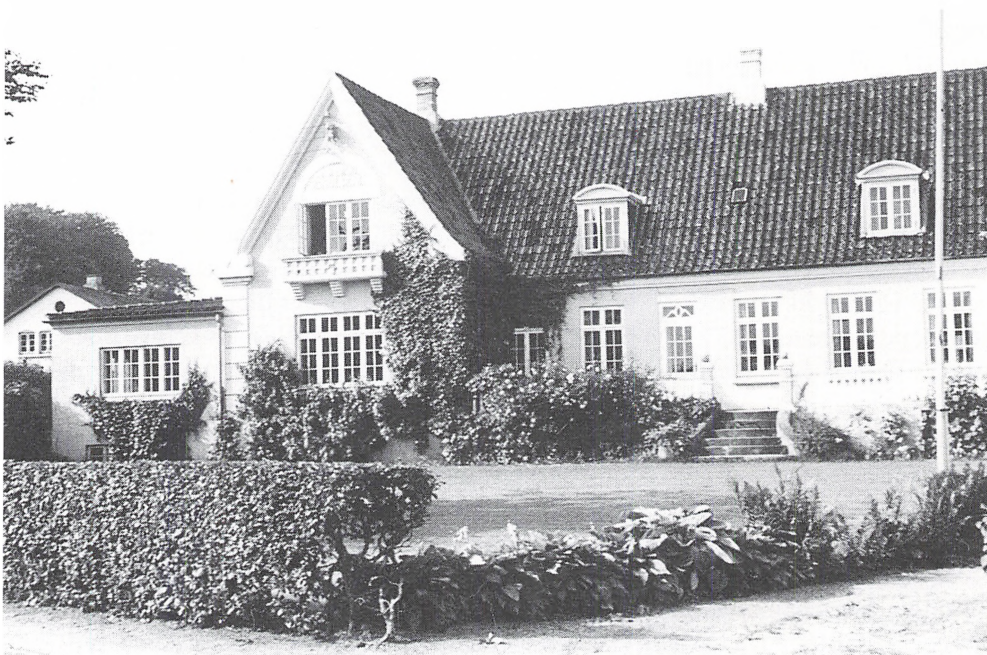
Det var selvfølgelig et rart løfte at få. Nu skulle vi bare vente, og heldet var med os, for mindre end et år efter kom Sven Mikkelsen og sagde, at nu kunne vi godt flytte ind, for den tidligere lejer havde sagt lejemålet op med kort varsel.

Se, det var jo en bolig! Forgang og baggang, entré, wc med håndvask, centralvarme, en stor stue og en lidt mindre, plus et soveværelse og et stort køkken. Og så var der tre store kælderrum. Den bedste lejlighed til udlejning i hele byen. Prisen var 80 kroner om måneden, det dobbelte af, hvad

vi havde måttet betale før. Men det var ikke et beløb, der var problemer i, det var billigt.

Ida var gravid, da vi flyttede ind, og i december fik vi en dreng, der kom til at hedde Flemming, og som Karen også tog imod. Margit var af praktiske grunde blevet døbt i Markuskirken i Århus, hvor vi var blevet gift, men denne gang fik pastor Seidelin lov til at foretage den højtidelige handling. Vi var meget glade for vores nye lejlighed. Her var der plads, også til børnene. Sven og Esther Mikkelsen var ualmindelig rare, og kartofler fik vi kun lov at betale for lige i den tid, hvor der kom nye på markedet.

Tiderne blev synligt bedre med årene. Der blev sat mere byggeri i gang, Kaj Hansen, kaldet Fisker-Kaj, fik kørekort og en

Sven Mikkelsens gård, Knøvlseje, hvor vi boede i tværfløjen og den lave tilbygning til venstre.

helt ny bil, og Mælke-Ras, som jeg aldrig har vidst, hvad hed, fik ligeledes en bil at køre i. Han havde en salgsrute med mejeriprodukter, hvor husmødrene i Knebel og i opland hver dag kunne købe deres mælk og fløde, og hvad der ellers hørte til. Indtil da var han kørende med et par russerheste for en vogn, hvor der var huller i siderne med en hane i hvert med de forskellige produkter. Det kom sig ikke så nøje dengang. En liter var det, der kunne være i husmoderens medbragte kande, hvad enten den var stor eller lille. Snedkerne, brødrene Callesen-Madsen, udvidede også forretningen ud over det lokale virke og begyndte at lave og opstille butiksinventar rundt om i landet. Det medførte selvsagt en del rejseri. Det afstedkom flere steder skærmydsler med de derværende fagforeninger, som mente, at svendene var underbetalte. Og de skulle »fan'me ikke komme her og være løntrykkere.« At svendene så fik lidt ud balladen i økonomisk henseende var en anden sag.

Hos Martin Pedersen var der efterhånden nok til et par mand, og til tider flere, hele tiden inden for centralvarme og sanitetsbranchen. Der havde fundet en del svingninger sted i medarbejderantallet, hvad der var en følge af, at fabrikationen af slåmaskiner var sæsonbestemt. Den gode, gamle stab var stadigvæk intakt, men der var et par nye, som efterhånden hørte med til staben, bl. a. Olaf Josiasen, der var fra Ebeltoft. Han var en hyggelig fyr, dygtig og stabil, og han lavede, med lidt råd og dåd fra Søren Nykjær, stort set hele varme-, sanitets- og kedelinstallationen på egen hånd med en arbejdsmand til hjælp i den nye skole, da det blev aktuelt. Han var enormt populær alle vegne. Og så sang

han. Glad og gerne - og godt. Han kunne ikke stemme i med en sang i værkstedet, uden at kunderne, både de vante og de fremmede, listede sig hen i nærheden for at lytte. En flot baryton havde han, og det var ikke, fordi han gerne ville lægges mærke til - han sang, som når vi andre gik og fløjtede.

Olaf blev i begyndelsen af tresserne udnævnt til kirkesanger i Knebel Kirke. Han døde alt for ung, kun 48 år. Hans kone, Karen Margrethe, af alle kaldet Søster, har siden overtaget hvervet som kirkesanger.

Derhjemme i Låsby havde jeg gående en 10 år yngre bror, Viggo, der var i lære hos vores far. Det var en dreng med lidt krummer i, og da Martins virksomhed var en god læreplads, spurgte jeg på et ret tidligt tidspunkt, om han ville tage Viggo i lære. Det tyggede han lidt på, og da jeg selv sagde, at jeg godt var klar over, at det med for snævre familieforhold på en arbejdsplads måske ikke altid var lige heldigt, svarede han med et »Nej, nemlig!« Derefter gjorde jeg ikke mere ved det.

Da vi senere begyndte at lave slåmaskiner og fik meget travlt, spurgte jeg Martin, om han var interesseret i at låne Viggo en månedstid eller så, og det ville han da gerne.

Tiden gik, og da der var gået et par måneder, gik Viggo ind og spurgte, om han skulle rejse hjem igen nu, da det værste var overstået. Han fik vistnok det svar, at »dig vil vi sgu't af med«. Og så blev Viggo, hvor han var. I 1955 kom han ind som soldat, og det er han stadigvæk.

På et tidspunkt, allerede i 1950, kom fagforeningen også ind i billedet hos Martin Pedersen. Det begyndte med, at jeg bad om lønforhøjelse, og det sagde Martin ja til,

men bad os vente lidt, for der var noget i gære. På mit spørgsmål, om det var fagforeningen, sagde han ja.

Gunner Jensen og jeg var de eneste, der var medlemmer i forvejen, og et par uger efter fik jeg brev fra smedeforbundet i Århus, hvor de bad om forskellige oplysninger, blandt andet ville de gerne have navne og adresser på dem, der ikke var medlem. Jeg har aldrig været nogen arg modstander af fagforeninger ud fra den betragtning, at det er rart at have et sted at hælde sit hoved til, men det med navnene sagde jeg nej til; dem kunne de få hos Martin, hvis han ville udlevere dem!

Alt det gik jeg ned og sagde til mine kolleger. De blev lidt sure og antydede, at det var noget, jeg havde sat i værk. Men en dag kom Martin og kaldte os sammen og fortalte, at han, sammen med Krohr i Bjødstrup, havde været til møde med smedeforbundet. Der var blevet underskrevet en rammeoverenskomst, og vi ville få et løntillæg, så ugelønnen steg fra 140 kroner om ugen til 165, og det var der vist ingen, der blev sure over. Den eneste betingelse var, at vi meldte os ind i forbundet, hvad der vel ikke var noget at sige til.

Da vi var mere end fem svende i værkstedet, skulle vi vælge en tillidsmand. Det foregik på bedste demokratiske vis - og gæt, hvem der blev det!

Men hvem der satte det i værk, fandt vi aldrig ud af.

Når ikke vi lavede slåmaskiner, var der altid produktionen af hejsespil, vi kunne kaste os over. Det var begyndt tidligt i »den gamle smeds« tid, hvor man lavede nogle spil til de lokale fiskere til at trække bundgarnspæle op med. Det tiltrak nye kunder i

de omkringliggende farvande, og efterhånden kom der flere typer til. Martin allierede sig med en ingeniør i Århus for at få et sikkert produkt, der kunne holde til det, man lovede.

Det var Ove Jensens område at tilrettelægge denne produktion. Han havde en sikker sans for rationelle metoder og forstod nytten af at lave passende værktøjskabeloner. Ove og jeg arbejdede tit på fælles projekter, og han var en god makker. Altid rolig og afbalanceret.

Og dog -! Han kunne godt blive vred, og ramlede engang en lussing ud til en lærling, der blev lidt for næsvis. Det med at dele lus-siger ud til lærlingene var ellers noget, der efterhånden var gået af mode; men den var fortjent!

Og så var der alt det løse. Ud over det med fabrikationerne, var der alle de lokale kunder, der skulle plejes. Det var alt, lige fra at lodde en spand eller et vandfad for en husmor, til kommunens sneplov, der fik skiftet bundskinner, gerne midt i det værste vintervejr. Eller den var havareret på anden vis. Det kunne også være reparation af tærskværker, selvbindere, sprungne vandrør og meget mere, og oplandet var stort.

En af de mere specielle opgaver var at hovedreparere motorer i fiskekuttere. Mange af disse var ganske store råoliemotorer, til tider så store, at man, i stedet for at tage hele motoren op med en talje, skilte den ad nede i båden og hejsede de havarede eller slidte dele op enkeltvis. Foruden at det var et tungt job, krævede det også viden og ekspertise, og det var altid Søren og Martin selv, der hjalp hinanden med den slags.

Der var i oplandet endnu nogle få af de

gamle stationære råolienmotorer tilbage, f.eks. i Hyllested Motormølle og i Dejret Mølle. Reparationer af dem var også opgaver, som de lokale smede ikke ville tage sig på, og så måtte Martin og Søren også klare dem.

Et år midt i halvtredserne løb vandværkets vindmølle grassat, fordi hovedakslen med vingerne på var knækket. At den ikke faldt ned skyldtes, at akselstumperne blev holdt sammen af en stang, der gik igennem akslen - den stang, der kaldtes »ladestokken«.

Vindmøllen, der lå til højre for vejen i det første sving på Posekærvejen, var en firevinget klapsejler, der trak vand op fra brønden i pumpehuset nedenunder møllen. Herunder var der også et elektrisk drevet pumpeværk, der kunne træde til, når der var for lidt vind. Faktisk et system, der ville være helt moderne og miljøvenligt i dag. Karetmager Marius Hansen var den, der havde det daglige tilsyn med møllen, men han turde ikke gå derud for at standse den, idet han var bange for, at det hele kunne falde ned i hovedet på ham. En nok ikke helt urimelig antagelse.

Olaf og jeg pakkede lidt reb og andet grej og tog derud. Det lød drabeligt, for vingerne slog imod tårnet, hvergang de passede, men det var ikke så svært, som det så ud til. Vi fik møllen stoppet og kunne få et overblik over skaderne. De var så slemme, at det hele skulle ned, og det måtte bestyrelsen først tage stilling til. Det kunne vel knapt betale sig, men man besluttede sig alligevel for en sidste hovedreparation. Få år efter blev den fjernet helt.

Jeg er ikke meget for at gøre forskel på folk, men den er der jo alligevel. Der er én,

som jeg især skylder at nævne blandt mine kolleger, og det er Søren. Han er nok den enkeltperson, som lærte mig mest i de år, jeg var hos Martin. Alting faldt ham så let. Jeg havde været ved faget, siden jeg var 14 år, og var 24, da jeg kom til Mols, og havde således snuset til en del, men der manglede altid lidt. Søren forstod hver gang at runde det af, så det blev, som det burde være. Jeg havde lavet en del rørarbejde, men mest kun det beskidte og slidsomme, der forekom, når rørene skulle graves ned i jorden. Søren lærte mig at lave centralvarme. Det samme gjaldt indretning af wc'er og baderum, så det så ordentligt ud. Ih, som vi kunne skændes engang imellem om et eller andet, men det var selvfølgelig glemt med det samme.

Der var jo det ved den blandede landhandel, som Martins forretning var, og som han ønskede, den skulle være, at her skulle kunder alle vegne fra kunne komme med det, de ikke kunne få lavet andre steder. Det var ambitiøse mål, som stillede krav til både ham og medarbejderne, og det gjaldt om at være med på noderne hele tiden og ikke være bange for at kaste sig ud i nye opgaver.

Som alle andre store og små byer, flækker undtagne, havde Knebel en borgerforening - Knebel og Omegns Håndværker- og Borgerforening, hvori kunne optages »enhver hæderlig mand og kvinde, bosiddende i Knebel og Vrinners Sogne«. Eller sådan noget lignende.

I 1957, tror jeg det var, stod foreningen over for et kassererskifte. På opfordring lod jeg mig opstille til hvervet, men da generalforsamlingen var overstået, var jeg i stedet blevet formand.

Fastelavnshalløj med indsamling til fordel for etablering af gadebelysning i Vrinners, Knebel og Knebelbro.

Nu stod jeg med et ben i hver lejr: ét i fagforeningen - og ét i Borgerforeningen. Det skal dog bemærkes, at det, der foregik de to steder, ikke havde meget med politik at gøre. Økonomien klarede ved opkrævning af et årligt kontingent, og ellers ved at få overskud på arrangementer af kulturel og selskabelig art. I et par år arrangerede vi præmiewhist, selv om denne dille var ved at gå af mode. Og så var der jo Sankt Hans festen og det årlige andespil i november, som begge var tilløbsstykker.

Et år kørte vi rundt i hele sognet fastelavnsmændag med en hestetrukken brandspøjte, som vi havde fundet i nabobyen Vistoft. Formålet var at samle ind til etablering af gadebelysning i Knebel og Vrinners. Køretøjet fik en gang maling, og de irrede messingbeslag på den hånddrevne spøjte blev pudset. Vi var seks mand ombord, der

hvert sted istemte en sang, og så fik vi en skilling til det gode formål.

Jeg var formand i resten af den tid, jeg var i Knebel og afleverede et velkonsolideret foretagende, da tiden kom, men gadebelysning blev der ikke råd til. Nye tider var imidlertid på vej. De glade tressere tyvstartede allerede sidst i halvtredserne, og et årstid efter at vi var flyttet, overtog kommunen sagen og bevilgede de nødvendige penge.

Molsskolen blev bygget i begyndelsen af tresserne, så den nåede vi ikke at se, mens vi boede der. I den gamle skole var der en lærerinde, fru Stubbe, for de små klasser, og lærer E. Olesen, som underviste de større børn, det vil sige dem fra ti til fjorten år. Lærer Olesen og hans kone, Ella, var vi kommet lidt sammen med nogle år, og det gav anledning til, at jeg overtog hans bier-

hverv som referent ved Århus Stiftstidende. Det var et spændende og lærerigt job, hvor jeg skulle skrive om alt det, som havde lokal interesse, mødereferater, ulykker og fødselsdage, osv. Nekrologer var nok det sværeste.

Det renskrevne stof fra om aftenen ringede Ida ind næste morgen, men hun var ikke så meget for det som jeg.

En dag tidligt i 1960 læste jeg i avisen en annonce om, at atomforsøgsanlægget Risø søgte en ingeniørassistent til forefaldende eksperimentelt arbejde. Jeg skimtede i teksten en mulighed for, at jeg havde de fornødne kvalifikationer og søgte jobbet.

Og en dag kom der brev, at jeg måtte komme over på Risø til en samtale. Jeg blev vist ind til en ingeniør Hans Sørensen, som i øvrigt blev min daglige foresatte i mange år. Han spurgte mig om en masse ting - om jeg kunne det og det, og jeg måtte desværre svare nej til det meste.

Så viste han mig rundt og sluttede med at sige, at jobbet var mit!

Det var et svært valg. Margit skulle skifte skole, vi skulle flytte til Sjælland, og hvad nu, hvis og hvis ... Men vi var nu ikke i tvivl - selv om vi ikke kunne få en lejlighed de første fire måneder. Men også det klarede vi.

Jeg fik en måned til at få afviklet mine løbende opgaver i værkstedet. Alt det grej, der var basis for slåmaskineproduktionen, skulle ordnes og mærkes. Der skulle skrives lister over og beskrivelser af alt det, jeg gik med i hovedet, og kataloger skulle redigeres up to date. Jeg måtte også sige farvel til mine bijobs, men på trods af, at jeg havde været glad for dem, var det alligevel en rar følelse at kunne viske hele tavlen ren!

Den omstændighed, at flytningen strakte sig over nogen tid, gjorde afskeden med Mols lidt lettere. Det skal ikke være en hemmelighed, at de elleve år på Mols har sat deres spor i sjælen. Her havde vi været unge og nygifte, og her blev vore to børn født.

For mig var tiden uvurderlig og gav mig den fornødne ballast til at klare årene, der fulgte. Der skylder jeg Martin meget for hans måde at være på i det hele taget. Uden at jeg tror, han gjorde sig mange tanker om det i det daglige, formåede han at skabe et klima for sine ansatte, som man ikke finder mange steder.

Jeg er Martin og Lilly en stor tak skyldig. Det samme gælder dem, jeg i de første år delte værelse med, og alle, jeg har arbejdet sammen med i årenes løb, såvel som deres pårørende. Det har gjort ondt, hver gang jeg har erfaret, at en af dem er faldet fra, de fleste af dem i en alt for tidlig alder.

Der var og er stadig uden for denne snævre kreds mange, som jeg (vi) gerne vil have lov at kalde venner. Hjertelig tak til dem for, hvad de har betydet for os.

Efterskrift

Nu er vi blevet halvgamle, men det har heldigvis ikke afstedkommet nogen nævneværdig ændring af tilværelse og helbred. Ida er på efterløn, og jeg er på folkepension på andet år. Årene på Mols var gode år, som vi aldrig vil glemme. Trods alle gode minder, må jeg dog sige, at vi aldrig har fortrudt det skridt, vi tog i 1960. Vi har haft et herligt liv, og jeg har på Risø haft et job, som udviklede sig i en retning, jeg aldrig havde drømt om.

Roskilde, marts 1994.

»Herre! Jeg har ingen til at bringe mig ned i dammen«

Af Jens Ingvordsen

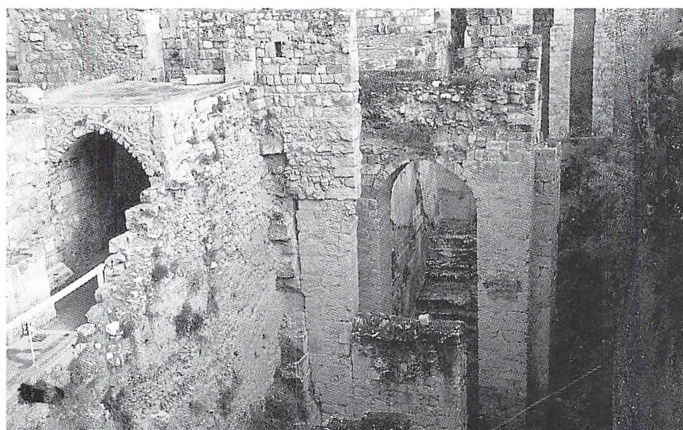
Under Jesu første besøg i Jerusalem kom han en dag forbi Fåreporten og traf en mand, der lå ved Betesda dam og ventede på, at dammens vand skulle komme i bevægelse. Manden havde i 38 år været syg, og hvis blot nogen ville hjælpe ham ned i de oprørte vande, kunne han blive helbredt, ganske som de blinde, lamme og visne, der også biede ved dammen¹⁾. Men ingen ville bringe ham ned i dammen.

Jesus kiggede på manden og sagde, at hvis han virkelig ønskede at blive rask, da skulle han rejse sig op, tage sin seng og gå hjem. Og det skete.

Denne historie er knap 2000 år gammel,

men belyser alligevel på bedste vis de scener, der kan have udspillet sig ved de tre hellige kilder, som findes ved Skanderborg sø, hvor syge lå og afventede et mirakel. Ved søens østlige side ligger den hellige kilde ved Skvæt mølle, Jernkilden ved Vester mølle og, længst mod syd, Ryds kilde ved Skårup²⁾.

Spredt over hele landet findes der omkring 750 hellige kilder³⁾, hvoraf adskillige dog i virkeligheden er gravede brønde, som i tidens løb har opnået ry som hellige. Kilderne hører til blandt vore ældste, levende kulturlevn. Deres oprindelse som lægende kilder fortaber sig i historiens mørke, men

Betesda dam i Jerusalems gamle bydel. Næsten 20 m under korsfarerkirken Skt. Annæ Gårdsplads er fremgravet resterne af dammen. Foto: Forf. 1976.

Den hellige kilde ved Skvæt mølle. Bag kilden ses dammen og møllehuset. Foto: Skanderborg Museum 1972.

arkæologien og navneforskningen kan dog fortælle et og andet om kildebesøgenes alder.

En udhulet træstamme, brugt i Helligkors' kilde på Samsø, er blevet dateret til ca. 820-1060 f.v.t.⁴¹, mens de mange stednavne afledt af gudenavnene Thor og Tyr, Odin og Freja i al fald henfører navngivelsen af kildestederne til jernalderen.

Men vi skal nok længere tilbage for at finde oprindelsen til kildekulten i Danmark. Det er kun rimeligt at sammenkæde en sådan kult med landbrugets opståen i den yngre stenalder. Bonden var nært knyttet til jorden, ja, hele hans eksistens hvilede på jordens frugter og alt, hvad der kom op af den, herunder også vand.

Vand er en nødvendighed for alt levende. Til alle tider, og i alle kulturer, har man an-

set vand for noget helligt, som en gudernes gave til mennesket. Vand er et sindbillede på selve livet.

De fleste hellige kilder skyldes dog middelalderen deres oprindelse og berømmelse. Den katolske kirke var vant til hellige kildevæld og mirakuløse helbredelser, allerede inden Romerkirken nåede til Danmark med Ansgar og Harald Blåtand. Kilderne blev nu opkaldt efter katolske helgener og besøgt under anræbelse af de pågældende hellige kvinder og mænd.

Mod slutningen af middelalderen opnåede dyrkelsen af de hellige kilder deres absolutte højdepunkt. Farvestrålende optog under anførsel af klerke og kordrenge, med vajende vimpler og knejsende krucifikser, messesang og musik, virak og vievand. Ved visse kilder blev der givet aflad, så forma-

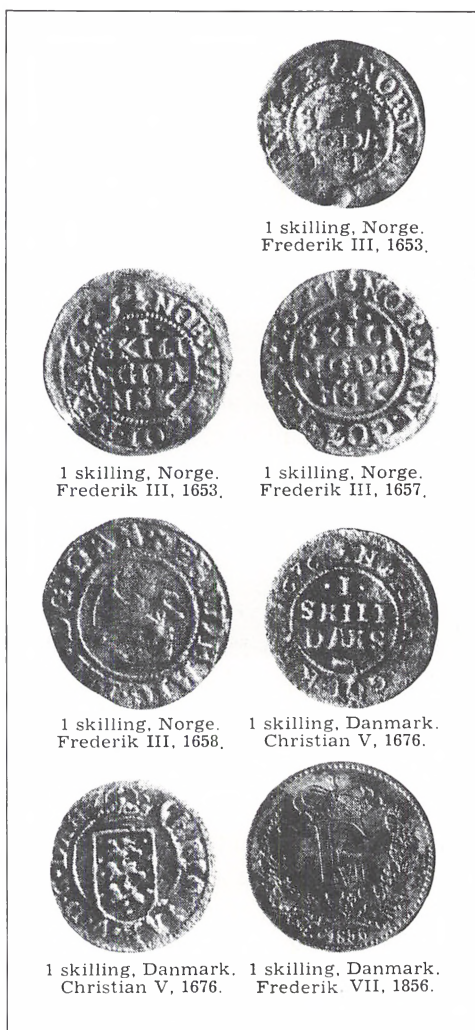
stelige syndere ved et kildebesøg kunne afkorte opholdet i Skærsilden eller i Helvedets forgård. Kirken gav sin velsignelse til de hellesøgende fromme. Og de kom i stort tal.

Helligkilden ved Skvæt mølle blev sandsynligvis allerede søgt i middelalderen. Ved oprensningen af kilden i 1939 og 1975 blev der fundet i tusindvis af potteskår⁵⁾. Keramikken viser, at kilden var meget besøgt i 1600-årene, men enkelte lertøjsskår kan stamme fra midten af 1300-årene.

En del af de hellige kilder bevarede deres navnkundighed som sundheds- og helsebringende kilder også efter reformationen, ganske som genstandsfundene fra Skvæt mølle viser. Den nye kirke kæmpede ihærdigt mod de papistiske tiders afgudsdyrkelse og måtte også tage stilling til de hellige kilder. Det var kirken meget imod at støtte kilde dyrkelsen. Men hvis der nu var »noget« i vandet? Da måtte »den kraft, som findes i kildevandet lægges Gud til, så Han alene takkes derfor ...«⁶⁾.

Ved oprensningen af Skvæt Mølles helligkilde er der i alt blevet fundet 73 mønter⁷⁾. Fire mønter var præget i 1650-erne, en var fra 1660-erne, tre fra 1670-erne, to fra 1770-erne, en fra 1810-erne, og to fra 1850-erne. De to pengestykker fra 1850-erne var i øvrigt gangbar mønt indtil møntreformen i 1873. Resten, i alt 60, var udmøntet mellem år 1928 og 1973. Mønterne afslører, at den hellige kilde var i brug til ind i 1800-årenes anden halvdel, hvilket falder i tråd med de skriftlige vidnesbyrd om kilden. De nyere mønter er beviser på, at den hellige kilde fortsat benyttes, ikke som helsebringende kilde, men som ønskebrønd.

Kun langsomt ebbede kildebesøgene ud. Den vigtigste årsag hertil må være en kom-

Syv mønter fra oprensningen af helligkilden ved Skvæt mølle i 1975. Foto: Skanderborg Museum 1975.

ination af større folkelig oplysning og medicinske landvindinger. Med tiden blev det mere normalt at samles i flok ved de hellige kilder for at more sig og danse sammen i sommernatten end at bade værkbrudne lemmer i det kølige, klare kildevand.

De hellige kilder var sundhedsgivende og helsebringende kilder. Man badede i det sprudlende vand, drak af det eller afvaskede vanføre og beskadigede lemmer med vandet. Alt i håb om helbredelse eller i al fald lindring. Lige meget hvilken skavank man end havde erhvervet sig, det være indvortes eller udvortes, da kunne et besøg ved en hellig kilde skaffe ens lidelser bort.

Det var imidlertid ikke lige gyldigt, hvornår man foretog en valfart til en hellig kilde. Vandet var særlig virkningsfuldt og undergørende Valborg aften, den 30. april, og Skt. Hans aften, den 23. juni. Heri ligger noget symbolsk, men også noget rent praktisk.

Valborg aften var dengang tiden for løvspring og forårsfest. Man plejede denne aften at lave Valborgblus, der fortalte alle og enhver, at næste dag skulle sommeren rides i by og dansen gå om majstangen.

Skt. Hans aften var halvdelen af året gået, det var sommertid, og det var stille dage for landbruget. Høsten var endnu ikke påbegyndt, og vejrliget var velegnet til nattevågen ved kildens side. Også Skt. Hans aften blev der blusset kraftigt over hele landet.

Disse to datoer er mere vigtige end tilfældigt udvalgte katolske helgendage og må være et levn fra hedenold. Den katolske kirke, der i så henseende var jordnært indstillet, ja, forbløffende tålsom, kunne ikke rokke ved den hævdvundne afholdelse af Løvsprings- og Midsommerfesten og endte i stedet med at forsone sig med dem.

Nogle kilder var særligt til gavn mod kirtelagtige udslæt, hvor andre kunne kurere engelsk syge. Nogle kilder helbredte folk for øjensygdomme, sågar blindhed, mens andre kilder gav liv til lammede lemmer. Visse

væld var velegnede til bekæmpelse af flere sygdomme på en og samme tid, ganske som Betesdas dam. Jernkilden ved Vester mølle blev således søgt af både øjensvage og lammede personer⁸⁾. Også Skvæt mølles helligkilde virkede helbredende på øjensygdomme. Sidsel Madsen, der var født i 1843 og bosat i Skanderborg, besøgte i sin ungdom kilden, da hun døjede med en besværlig øjenlidelse. Lidelsen fortog sig, og hun var ikke i tvivl om grunden hertil⁹⁾.

Langt de fleste kilder, om ikke alle, var imidlertid virksomme mod alle slags sygdomme. Hvor én blev kureret for gigt, fik en anden hørelsen tilbage. Én blev fri for fnat og skab, en anden for tæring og hovedværk. Helligkilden ved Skvæt mølle omtales første gang i 1768, da det meddeles: »Herved er en Hellig Kilde, som besøges Voldborg, og St. Hans Aftener af Syge og Skrøbelige, og hvorhos er en Blok«¹⁰⁾.

Kildebesøg kunne også værne mod alle slags uheld, eller endog bortjage hjemvé. Selv mod kreatursygdomme og -epidemier, der også dengang kunne bringe enhver til tiggerstaven, var det hellige vand velegnet, men det syge dyr måtte aldrig komme ned i kildens vand. I så fald ville kilden øjeblikkelig blive vanhelliget og vandet straks miste enhver undergørende virkning.

Helligkilden ved Skvæt mølle blev også søgt som modvægt mod vantrivsel. En Søren snedker fra Låsby kom Skt. Hans aften 1858 til kilden med sit et-årige barn, som ikke rigtigt ville trives¹¹⁾. Vel ankommen til kilden blev spædbarnet afført alt tøjet og vasket over hele kroppen med kildevand. Barnet blev derefter, ganske nøgent og vådt, svøbt i et tæppe og båret de godt 20 km hjem igen. Var barnet svedigt og varmt ved hjem-

komsten, ville kuren lykkes, men hvis det var koldt, da havde kilderejsen ikke hjulpet.

Med sig hjem bragte Søren snedker to dunke med kildevand, vel for at sikre sig mest muligt. Barnet blev flere gange tvættet med vandet, og det altid under åben himmel. Når alt vandet var opbrugt, blev dunkene gravet ned på et sikkert sted og måtte aldrig genanvendes.

Datidens »det offentlige« støttede rent pengemæssigt af og til ubemidlede personer til hjælp til en kilderejse. Således modtog i 1682 en vanfør stakkel ved navn Mette Poulsdatter, »som gaaer paa to Krycker oc hafver stedze været her i Aarhus, till hielp til hendis reise til St. Helene Kielde 1 Mark 8 Sk.«¹²⁾.

Også mod ufrivillig vandladning kunne et kildebesøg være nyttigt. I midten af 1700-årene aflagde en højtbåren dame den hellige kilde på Skannerup kirkegård et besøg¹³⁾. Hun blev af sin tjener kørt i karet lige til kirkedøren. Mens oppasseren holdt kvindens kappe i våbenhuset, løb hun - uden en trevl på kroppen - ind i kirken og op i koret. Her slog hun i alterbordet og råbte højt: »Jeg pisser i min seng!«. Denne fremgangsmåde gentog hun hele tre gange. Man siger, at hun blev helbredt for den legemlige svaghed.

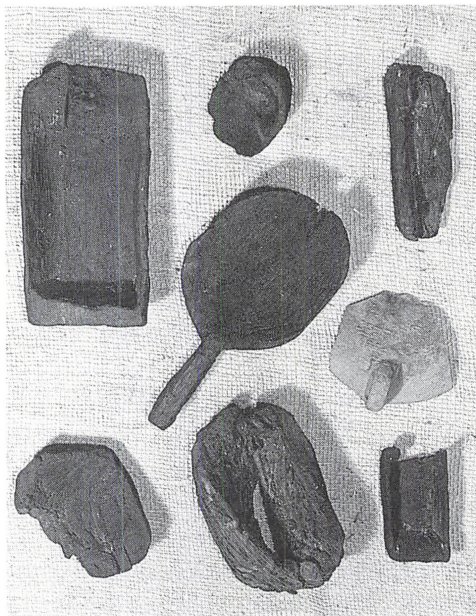
En sådan formastelig handling i Guds hus faldt dog mange for brystet og var med til, sammen med det vilde og ofte forargelige levned, der fandt sted ved mange kildebesøg, at gøre en ende på søgningen til de hellige kilder.

Der fandtes en del sædvaneregler, der helst skulle overholdes, ifald man ønskede det bedste udbytte af et kildebesøg.

Det var vigtigt ved enhver indtagelse af

det hellige kildevand, at det skulle tages fra kilden med ubrugte øsemidler. Som øser anvendte man tilskårne eller blot udhulede træstykker samt nye lerpotter af enhver art. Fra de allerede nævnte undersøgelser af helligkilden ved Skvæt mølle stammer syv øser af træ¹⁴⁾. Hvor nogle er fint tilskårne og forsynet med et håndgreb, er andre bare et lille stykke træ med en passende udhuling.

Keramikfundene fra denne helligkilde fortæller, at brugerne af kilden anvendte alt fra små flødepotter til store kogekar, fra kopper til stjertgryder. Forskellen i størrelse skyldes sikkert forskellen i brug: indvortes eller udvortes. Også kvaliteten af lertøjsøserne veksler. Der findes det grove, slet brændte og sorte lertøj, som røber al-

Træ-øser og et enkelt potteskår fra den hellige kilde ved Skvæt mølle. Den længste øse måler ca. 40 cm. Foto: Skanderborg Museum 1939.

men husflid, sammen med det fint brændte og godt glaserede lertøj, samt stentøjsvarer af tysk herkomst.

Det keramiske materiale fra Skvæt mølle⁵⁾ hidrører fra perioden ca. 1500-1900, med en overvægt af varer fra 1600-årene og 1800-årene.

En anden skik ved brugen af den helsebringende væske var, at man skulle iagttage den dybeste tavshed. Indtagelsen af vandet, afvaskningen af lemmerne eller badningen i kilden skulle gøres i tavshed, hvilket kunne være svært nok. Omkring 1850 besøgte en flok unge mennesker Brok Rask kilden i Ormslev på Skt. Hans aften. De fordrev den lyse nat ved kilden med en svingom og en sang og morede sig over de enkelte syge, der var kommet til kilden i håb om lindring¹⁵⁾.

De bandager og bindeklude, som blev taget af for at vaske vækbrudne legemsdele, blev efterladt ved kilden eller ophængt i et nærtstående træ, kildetræet. De måtte ikke bruges igen.

Knappenålene, anvendt til fastgøring af forbindingerne, skilte man sig også af med. Fra helligkilden ved Skvæt mølle stammer syv bøjede og forvredne knappenåle¹⁶⁾, der har fået deres skæve form ved opstramningen af bandager.

Ej heller måtte man tage krykkerne eller stokken med hjem igen efter kildebesøget. De øser, man havde brugt, og som havde været i berøring med det undergørende vand, blev smidt i kilden eller kastet på jorden. Helst skulle øseindretningerne ødelægges, så ingen var i stand til at bruge dem mere.

Den sædvane, at bandager, krykker og øser m.m. ikke måtte genbruges, hænger

sammen med folketroen om sygdommes overførsel fra person til ting. Sygdommen, som kildevandet uddrev af kroppen, fandtes nu i øsen eller i bindekluden og kunne ved genanvendelse altså overføres til den næste bruger. Alle remedier blev efterladt ved den hellige kilde.

Man ved, hvordan der i ældre tid kunne se ud omkring en helligkilde. Biskop Jacob Madsen, Vejle, kom i 1580-erne under en visitatsrejse forbi Regitze kilde på Østfyn. Efter at have hørt, at der endnu blev hængt klude, hatte og hår på torne samt kastet penninge i brønden, gik han ned til kilden og så bl.a. klude, krykker og skurvede hatte på jorden. Om samme helligkilde meldes det i 1623, at den endnu undertiden hemmeligt besøges, som man kan se og forfære heraf, at der ligger en banet gangsti dertil, og der findes mange kæppe, krykker og adskillige pjalter, lumpere og klude¹⁷⁾.

Kildevandet skulle drikkes under åben himmel, men ikke nødvendigvis ved selve kildedstedet. Man ved, at Søren snedker fra Låsby hjembragte to dunke med ekstra kildevand til yderligere afvaskninger af sit syge barn. Under hjemturen og på gården måtte det hellige vand ikke komme indendørs, for ellers mistede vandet de undergørende kræfter med det samme.

Engang i 1860-erne hentede en Jørgen Jørgensen i Gram noget vand i Skvæt mølles hellige kilde for at kurere sit syge barn¹⁸⁾. På tilbagevejen blev han et sted inviteret indenfor, men vandet måtte ikke komme under tag.

Det bør også nævnes, at de syge og vandes nattevågen ved den hellige kilde blev tillagt stor betydning. Skulle kuren have et heldigt udfald, var det nødvendigt at til-

bringe natten i stilhed under åben himmel ved siden af kilden.

Når man havde afvasket de syge lemmer eller på anden måde gjort brug af det hellige vand, var tiden inden til at yde kilden en erkendtlighed. Ofringen var en vigtig betingelse for underrets indtræden.

Ved nogle kilder var der henstillet en kildeblok, som man kunne smide et par skilblinger i. Ved Skvæt mølles helligkilde stod i fordums dage en sådan kildeblok¹⁹. I en dagbog for år 1844 skrev ejeren af møllen og kilden da også: »Skt. Hans aften en stor del mennesker ved kilden. Indtægten af sparebøssen 12 skilling«²⁰.

Et stykke nede under vandoverfladen kunne der også være opsat en finmasket trådrist, så de penge, som blev ofret til selve kilden, nemmere kunne fiskes op af den person, der havde tilsyn med kilden.

Foruden de 73 mønter, der, som alt nævnt, blev fundet ved oprensningen af helligkilden ved Skvæt mølle, fandt man også en urnøgle og fire støbte knapper²¹. Nøglen og knapperne er nok også blevet skænket kilden som offer - men af en noget nærig, eller måske ligefrem ludfattig jøde²². I tusmørket kunne de omkringstående kildegæster næppe ej heller skelne et fuldbyrdet offer fra plasket af en metal-knap.

De indsamlede pengestykker blev af sognepræsten anvendt som et vel hårdt tiltrængt tilskud til fattighjælpen i sognet eller måske brugt til kirkens fremme.

Hvis kilden lå på privat grund, som det f.eks. var tilfældet med helligkilden ved Skvæt mølle, tilfaldt alle ofringer ejeren, som et vederlag for at holde kilden i god og brugbar stand. De indkomne beløb har dog

Andre fund fra oprensningen af helligkilden ved Skvæt mølle i 1939: Seks skillemønter, fire knapper, seks forvredne knappenåle og en urnøgle, længde ca. 3 cm. Foto: Skanderborg Museum, 1939.

nok været en ringe godtgørelse for de mange ulemper og gener, der fulgte i hælene på kildegæsterne.

Og kildegæsterne har der været nok af. De syge blev, om ikke båret eller kørt, så dog ofte ledsaget til kilden af slægtninge eller venner. Der er sikkert blevet handlet ved alle vore hellige kilder, ja, ved mange opstod der efterhånden store kildemarkeder, hvor alt var til salg. Fra telte og boder, fra vogne og trillebørene blev alskens kram og gøgl udråbt til salg. Flere af de nutidige markeder har netop deres oprindelse i kildemarkeder, f.eks. Vorbasse marked og Hjallerup marked.

Pottemageren stod der med sine varer og

havde god omsætning, da den traditionelle knusning af øserne gjorde en stadig strøm af friske forsyninger nødvendig.

Man kunne nok også trænge til et krus øl, hvis man gennem en lang og måske lummer sommerdag havde travet flere mil til kilden, så ølkonerne kunne ikke nemt undværes. Stærkere drikke var også til købs, og mange steder blev der nok indtaget mere brændevin, der kaldes livets vand, end regelret kildevand. Vi danskere har jo - af og til - haft en noget mistænkelig indstilling til vand. I 1645 skrev den lærde Ole Worm bl.a.: »Dog synes mig, at efterdi vores Nation ike er vant til Vand at drikke, bedst at være at man toer sig derudi, og ikke drikker det«²³⁾.

Blandt fundene fra Skvæt mølle skal der lægges mærke til adskillige flaskeskår fra 1700-årene, men også til en stump af et pasglas²⁴⁾. Siderne på et sådant glas var omviklet med vandrette glastråde, så man kunne drikke »lige til pas«. Pasglasset er antagelig fra glashytterne ved Ry og i så fald fremstillet i tiden mellem ca. 1582 og 1610.

Andre handlende falbød også deres varer. Der blev solgt honningkager og tobak, sukkerstads og strømper, bødkrede kar, smykker og souvenirs. De, som sad hjemme på gården og passede den daglige dont, næsten forventede at få en markedsgave, når kildegæsterne vendte tilbage fra valfarten.

Det kan heller ikke undre, hvis kvinderne på Skvæt møllegård har haft tændt op i bageovnene, så man kunne tjene en ekstra skilling ved at sælge boller, brød og småkager.

Ungdommen, der altid flokkes om hinanden, mødte op og havde muligheder for

at møde det andet køn, ja, måske endog finde frem til den rette livsledsager. Man stiftede nye bekendtskaber, eller mødte gamle kendinge, man måske ikke havde set længe. Der var musik og dans under de store træer, men også fylderi og slagsmål.

Helt galt gik det i 1585 ved Vor Frue kilde i Lerup nær Fjerritslev. Markedsdagen var Vor Frue dag i høst, altså den 8. september og havde sin første begyndelse fra det pavelige aflad. Fra at være et lille marked, som kun besøgte af et par omvandrende kræmmere, der drev nogen småhandel, var markedet nu hastigt voksende. Sognepræsten Hr. Chresten Sørensen beretter om de skrækelige prøvelser, som kildemarkedets gæster bød ham.

Køer og får trampede rundt på kirkegården, ja, fyldte endog våbenhuset ganske, da nogen havde opbrudt døren. Nogle slagtere nedbrød hæmningsløst diget om kirkegården for at fremskaffe sten til kogesteder, så de kunne tilberede og sælge en lækkerbisken. Ikke nok med det, nej, der fandt stor uskikkelighed sted på kirkegården, hvilket kunne være slemt nok, men kildegæsterne udplyndrede ganske præstegården for tørv og lyng, korn og får.

Sognepræsten anmodede så mindeligt om en flytning af kildemarkedet, hvilket blev ham bevilget. Markedet flyttedes næsten 10 km bort fra kirken²⁵⁾.

Kildemarkedet gav utvivlsomt liv i de små landsogne og har troligen været en kærkommen adspredelse for ung og gammel fra dagligdagens evigt tilbagevendende gøremål. Markedet bragte nok også velstand med sig. Med tiden blev markedet mere tiltrækkende end selve kildebeseget. Kirken og lovgivningen gik hånd i hånd

Far og datter vender hjem med markedsgaver, bl.a. en trompet og en dukke. Tegning fra 1866. Efter Knudsen 1975.

med folkeoplysningen og lægevidenskaben og besejrede til sidst de hellige kilder.

I dag besøges de gamle, hellige kilder ikke mere som helsebringende kilder, men som lokale turistseværdigheder. De får besøg i sommerferien, når vor vej nu alligevel falder forbi dem. Vi bruger hånden som øse, og smager lidt på det kølige vand. Og når barnet smider en 25-øre ned i kilden, er det ikke længere et offer til en hellig kilde, men en gave til en ønskebrønd.

Vi tror ikke mere på de hellige kilder. Der findes intet helligt i kilden ved Skvæt mølle, ingen mirakler i Jernkilden ved Vester mølle, ingen Guds kraft i Ryds kilde ved Skårup. Nogle mener, at fornuften har

sejret over vantroen, andre, at snusfornuften har besejret troen.

Men hvor langt er vi egentligt nået, siden Søren snedker den sommerdag i 1858 bragte to dunke med kildevand hjem til Låsby for at afvaske sit syge barn? I Frankrig havde en ung pige selvsamme år nogle guddommelige visioner i en grotte i Lourdes. I dag strømmer flere millioner mennesker hvert eneste år til den hellige hule i Lourdes.

Og under hjemlige himmelstrøg sælger købmanden eller supermarkedet, der jo har afløst kildemarkedet, mere mineralvand, eller Dansk Vand, eller blot rent kildevand end nogensinde før. Vandet i disse

kvart- og en-liters beholdere af glas, pap og plastik indeholder næppe noget helligt, men nok noget sundhedsfremmende eller ligefrem helsebringende. Det er vand af en

sådan renhedsgrad, at man i dag næsten ikke kan fatte det. Vi tror på det rene vand. Ringen mellem fortid og nutid er vist sluttet.

Noter og litteratur

- (1) Johannes-evangeliet 5, 2-9.
- (2) Siegfred Svane: *Danske Helligkilder og Lægedomskilder*, København 1984, pp. 227-28, nr. 2151, 2153-1 og 2153-2.
- (3) August F. Schmidt: Danmarks Helligkilder. Oversigt og Litteraturfortegnelse, *Danmarks Folkeminder* Nr. 33, København 1926, og Siegfred Svane, op.cit., pp. 55-277.
- (4) Siegfred Svane: *100 danske Helligkilder og deres historie i korte træk*, København 1979, p. 78.
- (5) Materiale på Skanderborg Museum under journ.nr. H6 og SBM 20/75.
- (6) Landemodet i Roskilde 1617, her gengivet af Chr. Holtet: En gammel Hellig-Kilde, *Aarhus Stifts Aarbøger XXXIII*, 1940, p. 120.
- (7) Se udstillingskataloget »Mønter fra helligkilden ved Skvæt Mølle fundet ved oprensningen i 1939 og 1975«, Skanderborg Museum 1989.
- (8) August F. Schmidt: Helligkilder i Århus Amt, *Aarhus Stifts Aarbøger XIX*, 1926, p. 12.
- (9) Chr. Holtet: Den hellige Kilde ved Skvæt Mølle, *Østjydske Hjemstavn IV*, 1939, p. 76.
- (10) Erik Pontoppidan: *Den Danske Atlas IV*, København 1768, p. 198 note b.
- (11) Holtet 1939 op.cit., p. 75.
- (12) J.R. Hübertz: *Actstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus II*, København 1845, p. 194 nr. 209.
- (13) Schmidt 1926 op.cit., pp. 15-16. For Incontinentia Urinæ, se også Hübertz op.cit. III, 1846, pp. 395-96 nr. 408.
- (14) Træøserne har inv.nr. H6, 2-10.
- (15) Schmidt 1926 op.cit., p. 7.
- (16) Knappenålene har inv.nr. H6, 14.
- (17) *Den fynske Biskop Mester Jacob Madsens Visitsatsbog*, oversat af A.R.Idum, Odense 1929, p. 82. *Præsteindberetninger til Ole Worm II, Århus Fyns og Lunde Stifter 1623-25*, København 1974, p. 146.
- (18) Holtet 1940 op.cit., p. 122.
- (19) Nøglen har inv.nr. H6, 13, knapperne inv.nr. H6, 11-12.
- (20) Se også Niels-Knud Liebgott: Middelalderens kildedyrkelse, *Arv og Eje* 1975, p. 26.
- (21) Rikke Agnete Olsen i Forord til *Arv og Eje* 1975, p. 5.
- (22) Flaskeskårene har inv.nr. SBM 89/71c, pasglasset inv.nr. SBM 89/71b. Genstandene er fra en oprensning af selve mølledammen, der dog blot befinder sig ca. 1 m fra selve kilden.
- (23) *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks Indre Forhold 1584-1588*, København 1906, pp. 271 og 343. Erik Kjersgaard: Helligkilde, valfart og kildemarked, *Det farlige liv. Sygdom, samfund og lægekunst*, København 1978, pp. 63-64.

Post scriptum: Artiklen er baseret på Skanderborg Museums udstilling Den hellige kilde ved Skvæt mølle, åbnet i april 1989. Museumsleder Herbert Madsen takkes for, med vanlig ildhu, at have leveret inspirerende ideer og oplysninger.

Indledning til:

Beretning fra en mælkedreng

Chr. Peder C. Nielsen blev født i Lisbjerg i 1904 som nr. 2 af en børneflokk på 15 og kom derfor tidligt ud at tjene på forskellige gårde i sognet i de første år. Senere rejste han til Labing og blev forkarl hos Lundgaard, men han var også en tur på Sjælland - blandt andet i Ølstykke.

I 1934 startede han som mælkekusk hos Lybeck på Hasle Gammelgård, hvor han

afløste Secher, der blev vognmand og rutebilejer i Rønde. Mælketuren med spande og litermål gik rundt i Hasle, ned over Åbyhøj og videre til Århus. De gader, der handlede i, var blandt andet Grønnegade, Vestergade, Badstuegade og Torvene - derefter retur til Hasle. En liter mælk kostede den gang 22 øre og 250 g smør 50 øre.

Efter nogle år blev mælkekontrollen

Mælkehandler Nielsen og mælkedrengen Leif. (1945)

skrappere, og det blev forbudt at sælge mælk direkte fra Gammelgård. Man fik så en ordning med Mundelstrup mejeri om at købe mælk der til videre salg, den blev så læsset af ved Hasle Gammelgård. Lybeck mente vist, at han fik for lidt fortjeneste ved den ordning, for han forlangte da, at Peder Nielsen skulle betale 75 kr. om ugen for leje af hest og vogn. Det, mente Peder, var nu ikke rimeligt, for så blev der jo ikke meget til ham. Lybeck gav så Peder ordre til at spænde hesten fra og sætte den i stald. Det var nu ikke lige sagen, for han var ikke mere end halvfærdig med mælketuren. Peder handlede dog resolut. Han satte mælken ud på fortovet, lånte en varecykel hos Caspersen og fik også lidt hjælp til udbringning af den resterende mælk.

Peder Nielsen måtte så have bud til Mundelstrup mejeri, for mælken skulle jo ikke sættes af ved Gammelgård næste dag, men ved smed Caspersen, som Peder havde fået aftale med.

Mejeribestyrer Crown i Mundelstrup havde gjort Peder opmærksom på, at hvis ikke samarbejdet med Lybeck kunne fortsætte, så skulle han bare sige til, så fandt de også ud af det. Peder havde også selv haft den tanke, han havde netop købt en vogn af en mand i Kasted. Han fik også klaret det med at få en hest, for han fik lov at låne en hos Nielsen på Hasle Vestergård. Næste dag var Peder Nielsen så igen kørende med hest og vogn.

Da nu bruddet med Lybeck var en kendsgerning, kom der fra Crown til Peder Nielsen et ærefuldt forslag. Hvis Peder manglede penge, kunne han låne dem hos Crown og så afdrage dem over mælke regningen. Det ville Peder sådan set godt, for så kunne

han købe en hest. Det kom i orden, og han henvendte sig til Ebling, som var handelsmand, om han ikke kunne skaffe ham en hest. Måske han kunne købe Lybecks hest, men det var ikke nødvendigt at fortælle, at det var Peder Nielsen, der var køber. Ebling mente nok, han skulle få det klaret. Han gik ned til Lybeck for at høre, om han måske ville sælge sin hest, som havde gået for mælkevognen. Det ville han godt, og handelen gik i orden. Ebling drog afsted med hest og seletøj, samt hvad der ellers hørte til. Lybeck undrede sig lidt over, at han trak hesten op mod Tage Lauersen, men der stod Peder og nogle andre spændt ventende på, om handelen nu var lykkedes. Peder havde nemlig lejet hest og vogn ind hos Tage Lauersen.

Lybeck fik næste dag svar på sin undren, for da kom mælkehandler Peder Nielsen

kørende med Smut, som hesten hed, forspændt mælkevognen. Det var jo til ham, hesten var købt. Folk trak jo lidt på smilebåndet, da de hørte om, hvordan handelen var foregået. Det var måske ikke lige det, Lybeck havde tænkt sig. Hest med seletøj kostede ca. 1200 kr.

Nogle år efter krigen gik Peder Nielsen over til bil som transportmiddel. Han solgte mælketuren d. 1. februar 1962 og kom i stedet ind ved MLU-forsikring på St. Torv som altnuligmand. Der var han i ca. 8 år. Han nyder nu sit otium i en alder af 88 år på Solstien i Hasle.

Fortalt af C.P.K. Nielsen

Nekrolog i Århus Stiftstidende d. 8. juli 1994

C. Peter Chr. Nielsen

Tidl. mælkemand i Hasle C. Peter Chr. Nielsen, Solstien 8, Hasle, er død 89 år. Knud Mathiesen, Sigridsvej 32, Brand har skrevet disse mindeord:

Peter Nielsen var født i Lisbjerg og næstældst i en børneflokk på 15. Han kom tidligt ud at tjene på forskellige gårde i sognet og senere i Labing. Efter en tur til Sønderjylland, Fyn og Sjælland vendte han tilbage til Århuseggen. 1934 begyndte han som mælkemand i Hasle, hvor han blev et kendt ansigt, når han sammen med forskel-

lige mælkedrenge og i begyndelsen med hesten »Smut« levered mælk til byens borgere.

Peter Nielsen solgte sin mælkeforretning i 1962, hvorefter han var hos M.L.U. Forsikring på Store Torv i Århus i otte år. Han følte det som en halvdagsplads, da han først mødte kl. 8 om morgenen og ikke som mælkemand skulle op kl. 4.

Peter Niensens kone, Ester, som han fik to døtre med, døde efter lang tids sygdom 1978. De sidste 15 år som pensionist var han altid i sving, ikke mindst i haven, som han passede til punkt og prikke. Der blev også tid til at gå til dans og svømning med gode venner. At holde sig i fysisk form var nærmest blevet en livsstil i den høje alder.

Vi er mange, der vil huske Peter for hans livsglæde og hans store pligtopfyldenhed. Han var altid tilfreds med tilværelsen. Selv efter sygdom i december, var det altid en glad og tilfreds Peter, man besøgt på Åbygård i Åbyhøj, hvor han tilbragte de sidste måneder.

Han efterlader to døtre og et barnebarn.

Beretning fra en mælkedreng

Af Einar Hansen

Som mælkedreng ved Niensens forgænger »Secker« i 1933 og som første mælkedreng ved C.P.K. Nielsen (Claus Peter Kristian) vil jeg gerne supplere Niensens levnedsskrivelse og fortælle lidt mere om tiden fra 1934 til 1942.

I starten kom al mælken, som både Nielsen og Svend Hessner (Bette Svend) kørte ud, fra Lybecks egne køer på »Hasle Gammelgård«. Mælken var rå mælk, den blev kun siet og kølet ned i en vandkøler, hvorefter den blev anbragt i et stort køleskab i en halvkælder. En del af mælken blev om aftenen af fru Lybeck solgt direkte til byens borgere. Hun stod i bryggerset ved 18-tiden og tappede mælken af en 50 l mælkejunge, der var forsynet med en hane i bunden. 1 l sødmælk kostede ca. 20 øre. Fru Lybeck fremstillede i begyndelsen selv den fløde, vi solgte, ved hjælp af en lille hånddrevet centrifuge, som var monteret i væggen i bryggerset.

Nielsen startede ved ca. 5-tiden om morgenen, hvor vognene skulle trækkes frem og læsses - alt skulle jo slæbes op af halvkælderen og ud i gården. Når det var gjort, skulle hesten (den gang »Frits«) - i hvert fald om sommeren - hentes ude på marken, hvilket ikke altid gik stille af, fordi den til tider var lidt uvillig. Jeg husker engang, da

Nielsen tog den i hovedtøjet for at trække den ind, hvor han fik en svingtur vandret rundt i luften. Turen fortsatte til hesten blev træt, hvorpå Nielsen sparkede den på det ene forben samtidig med, at han drejede dens hoved rundt, så den faldt om på siden. Da hesten igen kom på benene, var den meget flov og fulgte stille og roligt med ind til vognen. Jeg tror aldrig, den lavede det nummer mere.

Vognen afgik præcis kl. 6.30, så hvis mælkedrengen ikke var på pletten, måtte han løbe, til han fangede vognen. Turen gik direkte til Parcelvej - nu Bakkehegnet, hvor man kørte et stykke op og tilbage igen, da vejen den gang var lukket i den øverste ende. Turen fortsatte igen til Viborgvej og op ad Haslevangsvej. Der løb drengen over Harmsens planteskolemark og ind til gavlens i Frydenlunds mejeri efter børnemælk, medens Nielsen fortsatte turen op til og hen ad Østrevej.

Turen gik hen ad Østrevej til den første sidevej - Bakke Allé, nu Bakkefaldet, og op her. Der var kun et hus på højre side, Rugårds, mens alle huse op til »Arne« på venstre side var bygget. For enden af vejen var der et stort dige ind til Lybecks mark. På højre side havde Zachø mark - en tid var der fodboldbane her.

Mælkehandler Nielsen og mælkedrengen Aage. (1948).

Videre tilbage til Østrevej og op ad Nordrevej, nu Haslehøjvej, til føromtalt dige, hvor der var en rundkørsel om et rosenbed ved »Vidtskue«. Turen fortsatte nu ned ad Nordrevej forbi »Skovlund« til Viborgvej og op til Kærtøften, den gang kaldet Husrækken, igennem her og ud ad Viborgvej til lige før Hasle Nygård. Herfra tilbage og op ved skolen, hvor vejen den gang hed Skejbyvej, ud til fyrbøder Lund Mikkelsen, som boede i det sidste hus langs vejen inden Skejby. Tilbage igen og ind ad en lille markvej bag skomager Mortensens hus - markvejen gik direkte ind i Lybecks gård.

Her holdt Nielsen frokost. Jeg tror, det var det første måltid, han fik den dag - klokken var ca. 9.00.

Hele mælkesalget foregik direkte fra mælkejunger med haner i bunden. Disse

junger var nu tomme og skulle efterfyldes, inden turen gik videre.

Turen gik nu ind på Vestervej, som i dag er det første stykke af Østrevej, videre hen til Tønning, hvor vejen herfra og hen til Nordrevej, nu Haslehøjvej, var så smal, at der kun kunne cykles eller gås.

Tilbage ad Vestervej, som kun havde forbindelse til Viborgvej ad Lybecks adgangsvej til samme. Herfra hen ad Viborgvej og ned ad Ryvej ved præstegården, videre ned ad Åbyhøjvej til svinget på vejen ved skellet mellem Hasle og Åbyhøj. Her havde læge Nielsen et laboratorium, det var en kaninfarm for forsøgsdyr. Turen fortsatte nu gennem Åbyhøj og ind til Nygade i Århus.

Nygade var et kapitel for sig selv. Den havde den gang ry for at være den gade i Århus, der kom nærmest Reeperbahn i Ham-

borg. Vi så nu aldrig noget af det, der blev talt så meget om. Kunderne - mest kvinder - var flinke både til at give drikkepenge og brød til hesten. »Frits« kendte dem alle og vidste nøjagtigt, hvem der kom med brød til den hver eneste dag. Den gik stille og roligt fra dør til dør, hvor den stillede sig med begge forben på trappen og ventede, til de kom ud. Mens den gik fra dør til dør, kunne vi betjene kunderne og have vognen lige ved hånden. Fra Nygade gik det i løb til Ceresbakken, hvorfra hesten selv bestemte hastigheden hjem til Hasle.

Vognen, vi kørte med, var en fantastisk god vogn. Den var lille og let, havde pantenhjul med gummiringe og kørte fuldstændig lydløst, kun hestens trampen kunne høres.

Medens »Frits« stille og roligt gik op ad Ceresbakken, blev mælkedrengens kasse-

beholdning, der i dagens løb var samlet i en lille taske magen til Niensens, gjort op. Dette foregik på følgende måde:

Nielsen tog en skriveblok op af en lomme, han havde foroven i sit forklæde, mens han remsede op alle de steder, drenge havde været inde, og hvad han havde fået af penge. Så skrev han beløbene op og regnede det hele sammen. Tasken blev vendt på sædet mellem os, og Nielsen tog de penge, han skulle have - resten var drengens. Jeg mindes ikke, han nogensinde regnede forkert, glemte noget eller skrev noget på, som ikke skulle være der. Når jeg tænker tilbage på Nielsen, som vi altid kaldte ham, husker jeg ham som en helt igennem reel person, man trygt kunne stole på. Altid i godt humør, klar med en frisk bemærkning. Når vi stille kørte op ad Ceresbakken, fortalte han om alt, hvad han havde ople-

vet, og det er ikke småting, når man er et af 15 børn. To var vist døde, for jeg husker, han sagde, at der holdt 26 cykler uden for forældrenes hjem søndag eftermiddag, når alle børn var hjemme med deres kærester. Da man som dreng i trediverne ikke var vant til de store oplevelser, glemmer man aldrig dem, der gjorde noget for at glæde en. Jeg husker endnu tydeligt, da Nielsen en søndag eftermiddag i vinteren 36-37 pludselig holdt uden for mit hjem i en kane, hvor »Frits« var forspændt og spurgte, om jeg havde lyst til en kanetur. Vi hentede derefter en anden mælkedreng, Henning Johansen, i »Ås« og kørte en tur. Vi endte inde i Vesterport i Århus, hvor »Frits« blev sat i stald ved Hotel Phønix, og Nielsen inviterede os inden for på varm kaffe og galopkringle - en oplevelse, der den gang var helt usædvanlig.

Nielsen var en meget ivrig fodboldspiller, så når vi om søndagen var færdige med mælketuren, og han skulle spille kamp om eftermiddagen, spiste han intet før kampen. Fru Lybeck havde sat brød, smør og pålæg ind på Nielsens værelse, så både Nielsen og Svend Hessner smurte en ordentlig stabel smørrebrød og gemte det nede i køleskabet til efter kampen.

En anden god oplevelse, jeg husker Nielsen for, var, da han og Svend (Bette Svend) engang skulle spille fodbold i Odder. Nielsen havde lejet en bil, og selvom hans kæreste, Svend og Kamma skulle med, syntes Nielsen godt, der kunne blive plads til hans mælkedreng - der blev også råd til en is.

På et tidspunkt, vist i 1937, blev det forbudt at sælge mælk i løst mål inde i selve Århus, nu skulle al den mælk, der blev solgt inden for bygrænsen, være på flaske.

Når vi ad Silkeborgvej kørte mod Århus, måtte vi på kalkværket på Ringkøbingvej aflæsse alle spande med mælk og siden afhente dem igen på vej tilbage til Hasle.

Dette påbud medførte, at man på Hasle Gammelgård måtte omstille sig på at være et helt lille mejeri med påfyldning, kapsling, rensning, desinficering og tørring af flasker. Der blev indrettet et flaskevaskeri med tilhørende tørrestativ. Selve vaskeprocessen foregik på følgende måde: Når vi kom hjem fra mælketuren, havde fru Lybeck fyldt gruekedlen med vand og fyret op. Vi smed lidt træ på, og medens vi fik noget at spise, (drengen løb hjem til sin mor), varmedes vandet op, til det kogte. Fra gruekedlen blev det kogende vand med zinkspande fyldt over i et trækar, der var ca. 1 x 1 m i firkant og med ca. 30 cm høje kanter. I den højre side lidt inde i karret sad der et bræt i dybderetningen, hvor de lige vaskede flasker kunne afsættes med bunden i vejret, så sæbevandet kunne løbe tilbage i karret. I begyndelsen var vandet meget varmt, så man skulle være yderst forsigtig, da flaskerne let kunne springe. Midt over karret sad der en vanddrevet roterende flaskerenser, som Nielsen førte de vandfyldte flasker ind over og satte dem op i afløbsrenden. Her tog medhjælperen (normalt mælkedrengen) nu flasken og trykkede den med bunden i vejret mod en speciel ventil, som sendte en stråle rent vand op i flasken samtidig med, at den tillod afløb for skyllevandet.

Flasken blev herefter neddyppet i en spand med klorvand og stillet over i det omtalte tørrestativ, hvor flaskerne stod med bunden i vejret. Efter ca. 3 timers tørretid var flaskerne klar til påfyldningen, som

foregik med håndkraft direkte fra en 50 l mælkejunge med hane i bunden. Nielsen fyldte flaskerne og satte dem på bordet, så de kunne skumme af. Når de var efterfyldt, tog mælkedrengen dem og satte dem i en tremmekasse på gulvet, påsatte en kapsel, der var mærket med den rigtige ugedag. Her var Nielsen meget streng, og der vankede skideballe, hvis man gjorde forkert. Man lærte hurtigt at handle rigtigt. Kapslerne blev klemt fast om flaskehalsen med en særlig tang med to håndtag, der klemte en gummiring sideværts ind mod kapslen, så materialet blev trykket ind i en rille i flaskehalsen lige under selve udløbskanten.

De fyldte kasser blev anbragt i det store køleskab og stod der til næste morgen kl. ca. 9, når der blev læsset om til Århus-turen. Senere - omkring 37-38 - blev det helt forbudt at sælge rå mælk på grund af TB faren, al mælk skulle derefter være pasteuriseret. Jeg mener at huske, at mælk, fløde og smør blev leveret fra Hadsten mejeri, indtil omtalte historie i Niensens egen beretning vedrørende den snedige hestehandel med Ole Ebling, Kirkely som mellemmand. Herfra startede samarbejdet med Mundelstrup mejeri. Mælkedrengen, der skrev denne beretning, var i mellemtiden kommet i lære som maskinarbejder.

Et »Hotel« i Skanderborg anno 1617

Af Kirstin Nørgaard Pedersen

På Christian den Fjerdes tid holdtes endnu af og til Hof på Skanderborg Slot. Der kom ved sådanne lejligheder en hel del tilrejsende hoffolk og deres tjenere såvel som kongens egne tjenestefolk.

Nu var det jo dengang en ret lille by, og selvom borgerne nok har haft pligt til at huse nogle af de mange fremmede, ja måske endog var glade for en eventuel ekstra fortjeneste i den anledning, så har der tilsyneladende været for ringe mulighed for en nogenlunde standsmæssig indkvartering. I alle tilfælde ser det ud til, at kongen har fundet det nødvendigt at skaffe gode indlogeringsforhold ved at få etableret, hvad man i dag ville kalde et hotel eller gæstgiveri.

En mand ved navn Claus Rasmussen Koch fik i 1617 skøde på en gård i byen, med forpligtelse til yderligere at bygge og indrette den til dette formål. Mange år senere i 1668 blev det nødvendigt for den daværende ejer at sælge denne ejendom for at kunne betale en ret stor gæld, han havde pådraget sig. I den anledning blev ordlyden i det oprindelige skøde afskrevet i tingbogen. Dette skøde lyder i transskription til nutidigt sprog:

Hans Jensen af Skanderborg, et skøde
For retten stod velfornemme mand Søren Lauridsen af Skanderborg og tog fornævnte Hans Jensen af Skanderborg i hånden, solgte, skødede og aldeles afhændede fra sig og sine arvinger og til forskrevne Hans Jensen og hans Arvinger, den gård med sin have og rette tilliggende i Skanderborg, som han nu bor i, og med den længde og bredde oppe og nede, som den nu forefindes, efter salig højlovlig Christian den Fjerdes underskrevne og forseglede skødes indhold, lydende:

Vi Christian den Fjerde af Guds nåde Danmarks, Norges, Venders og Goters konge, Hertug i Slesvig-Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Greve i Oldenborg og Delmenhorst, gør alle vitterligt, at vi naadigst har bevilget og tilladt, at nu med dette vort åbne brev bevilger og tillader at denne brevviser¹⁾ Claus Rasmussen Koch og hans arvinger må til evindelig ejendom, beholde en os og kronen tilhørende gård og ejendom i Skanderup, liggende her foran vort slot Skanderborg, med hvad der på står af huse og bygning. Samme ejendom ligger på den søndre gade på den venstre side ved siden af Niels Lauridsens. Den er 26 $\frac{3}{4}$ alen bred langs med gaden, og haven 41 $\frac{3}{4}$ alen bred og 109 alen lang i sjællandsk mål ned til søen.

Han skal dog være forpligtet på fornævnte plads at bygge gode og bekvemme huse, loftsrum og dertil stalde, så vore hofsinder²⁾ eller vores andre hofjtjenere, der kan være bekvemt indlogerede, når vi holder vore hoflege³⁾ her på slottet. Her for betales 2 rigsdaler i jordskyld i betimelig tid til vor nuværende lensmand eller hans efterkommere her på slottet, såfremt han ikke vil have forbrudt fornævnte gård og ejendom til kronen og os⁴⁾.

Thi forbyder vi vore fogder, embedsmænd⁵⁾ og alle andre på fornævnte grund og ejendom, som den nu er forefunden i sin sande længde og bredde, som forskrevet står, at hindre fornævnte Claus Rasmussen eller hans arvinger, eller i nogen måde gøre ham forfang⁶⁾.

Givet under vor hyldest og nåde på vort slot den 22. februar 1617. Under vor signet, Christian (LS)⁷⁾.

Om Søren Lauridsen kan det iøvrigt oplyses, at han måtte sælge gården, fordi han havde pådraget sig en større gæld i 1665, mens han var skriver og ridefoged i Dueholm Amt. Hans fire kreditorer var: Niels Jensen, Rector Schollæ i Viborg, Magister Jacob Jaber, sognepræst ved Vor Frue Kirke i København, som dog før havde været sognepræst i Skive og provst i Hundborg og Rødding Herreder. Christen Olsen,

handelsmand i Viborg og endelig Stiftsskriver i Viborg Stift Christen Christensen. Selvom det ikke fremgår helt klart af sagen, tyder noget på, at disse fire har været kauti- onister for lånet, for pengene var i virkelig- heden udlånt af Viborg by.

- - »gør vitterlig at være ret og vitterlig gæld skyldig til velvise borgmester og råd her i Viborg, trehundrede rigsdaler, som de efter venlig ansøgning har lånt og forstrakt os med af børnehuspenge samme steds«⁸⁾.

Hertil kom endnu 60 rd. som var udlånt af en rådmand i Viborg ved navn Henrik Jørgensen, og yderligere 10 rd. som var lånt af stiftsskriveren allerede i 1660. Med ren- ter var det blevet til endnu flere penge, så selvom kreditorerne meddelte at have mod- taget godt 213 rd., skyldte Søren Lauridsen efter deres mening stadig lidt over 214 rd. samt endnu flere renter af disse sidste penge. Han forsøgte under selve sagen at bevise, at han havde afbetalt mere endnu, men beviserne holdt ikke for retten, så han blev dømt til at udrede pengene og måtte derfor sælge gaarden, hvilket er årsagen til, at man, den dag i dag, i Skanderup Birks Tingbog kan læse, at det har ligget Chri- stian den Fjerde på sinde at skaffe sine hof- folk et godt sted at bo under hoflegene.

Kilde: Skanderup Birks Tingbog 1668.

Noter.

- 1) »Brev« betød før i tiden ofte dokument eller værdi- papir, og breviser, den som havde dokumentet i hænde, altså i dette tilfælde Claus Rasmussen Koch eller hans arvinger, hvorfor det må antages, at Søren Lauridsen har været »arving«, fordi han ikke har behøvet at fremvise andre adkomster end dette gamle skøde.
- 2) Hofsinde, iflg. Salmonsens leksikon i 15. 16. og til dels i det 17. århundrede betegnelse for de adels- mænd, som forrettede tjeneste ved hoffet, dog al-

mindeligvis uden der var tale om noget bestemt hof- embede. De var beredne og dannede i forening med deres svende et særligt millitært korps, hoffanen el- ler livfanen.

- 3) Hoflege, kongelige fester, hvorunder man »legede« forskellige former for ridderidræt.
- 4) Forbrudt, udtrykket kendes også fra fæstevævsnet, at »forbryde« noget vil sige at miste retten til det forbrudte, ved ikke at opfylde sine forpligtelser, i dette tilfælde betalingen af den årlige jordskyld.
- 5) Embedsmænd betød dengang håndværkere.

- 6) Forfang, udtrykket brugtes mest i forbindelse med handel og kan bedst oversættes med ordet handels-hindring, idet det var almindeligt, at købmænd, håndværkere eller andre havde privilegium på tjenesteydelser eller handel med bestemte varer. Det var derfor forbudt andre at gå dem i næringen. Det må vel i dette tilfælde have betydet, at i Skanderup havde kun Claus Rasmussen Koch ret til at drive »hotel« for hoffets folk.
- 7) (LS) antyder, at der på dokumentet har været et lak-segl. Skødets ordlyd som det står afskrevet i proto-kollen:
- »Hans Jenssen i Skanderborg En Schøde for Retten stod Welfornehme mand Søffren Lauritsen i scanderborg och i Hand toeg forn: Hans Jenssen i scanderborg Solde Skøtte och Alldiellis Af-fhendede fra sig och Sine Arffuinger och taill forschr: Hans Jenssen i scanderborg och han Arffuinger, den grd Med sin Hauge och Rette tillegelse Wdj scanderborg som hand nu Wdj boer, Wdj sin Lengde och Brede op och Neder som dend nu, begrebben och for funden Er, Eftter Sl: och Høylouf-fuelig føRige Kong Christian dend 4dis Wnderschr: och for Zeglede, schødis for Melding Lydende Wj Christian den 4de guds Naade danmarks Norges Wdis och Gottis Konge hertug Wdj Sledtwig holsten Stour Marn dötmaschen Greffue Wdj Oldenborg och delmendorst gjøre Alle Witterligt at Wj Naad (igst) haffuer bewiliget och till ladt, och nu med dette Wort Oben breff bewilger och till Laader at denne breff Wissar Clautz Rasmussen Koch och hans Arffuinger maa til Euindelig Eyendomb beholde En wor och Cronens gard och Eyendomb Wdj scanderup her til Wordt Slodt schanderborg legende, men huis husse och bøgning der nu paa staar och Er samme Eyendomb legendis paa den

Sønder Gaede paa den Wester Side Nest Neden op til Niels Lauritsens Som er 26 allen 3 quarter bred langs med Gaden, førgetiuge och 1 allen 3 quarter bred: haugen och Er Enhundrede och 9 allen Sellandsche Maall lang, fra gaden och Wester mod Søe(n) och Siden En Gang 38 sellandsche Allen bred Neder til Søen.

Dog schal hand werr til forpflichtet at bygge paa for/n: pladts Goede och bequæme husse och Loftt Wandter och Stallder hos, saa woris hoff Sinder eller andre Woris hofftienerne bewwuemeligen Naar wi holder Woris hof Lejer her paa Slodtet kunde der Indlosseris.

Och derfor Wden (be)talis Wdj betimelig tid til Jor-deschÿld at wd giffue 2 Rdr til Woris Lehns Mand her paa Slottet der som nu Er Eller her eftterkom-mendis Worder saafrembt hand forn. gord och Eyendomb wnder os och Kronen iche Will haffue for-brudt.

Thj forbyder wj Woris fougder Embedts Maend och alle Andre forn. Clautz Rasmusn eller han arffuinger her Wdj paa forn. Grund och Eyendomb Efttersom dend nu for fundn Er Wdj sin Wisse lengde och brede eftter som forschr/tt staar at hindre eller Wdj Nogen maader forfang at gjøre Wnder Wor Hÿldest och naade Giffudt paa waar slodt schanderborg den 22 febr: 1617 Wnder wor Zignet christian (.) som den for Melte for Retten bleff lest och paaschr«. -

- 8) - »Witterlig Giør, at wj aff Rett witterlig Gield Schÿldig Er till Well wisse Borgemester och Raad her Wjd Wjborig Trj Hunderede Rdr som de os paa Wenlig Ansøgning aff Børen Huses penge samme-steds Londt och for stragt haffuer«.

En ny sang

En lærer, der går på pension, har skrevet »En ny sang« til lejligheden. Vidt er han kommet omkring - en hanbo fra Hannæs Land. Først på seminariet - dernæst hjælpelærer i Tved. Så ved Holmeåen i 2 år. Vandrelærer i Starup sogn i 5 år. Borup ved Limfjorden blev næste station - også 5 år. Slutstenen på embedsvirket blev Gjern. Først Limfjordens strande - så Gudenaens vande. læg vel mærke til, at i Gjern har han beboet en kongeskole.

*Min fødestavn den er paa Hannæs Land;
En skovløs Halvø med Mark og Kjær og Hede;
Min Barnefod betraadt har Limfjords Strand,
I Øsløs nød jeg mangen barnlig Glæde.*

*Paa Seminariet jeg derefter gik,
I tvende Aar jeg dér min Tid henleved.
Af Lærerne det Vidnesbyrd jeg fik,
Som er i min Afgangssattest opskrevet.*

*Jeg Hjæpelærer i Thyland blev derpaa,
Med liden Løn jeg virked med Glæde;
Klitbakker tæt op til Tved Skole laa,
Og Marehalm ved Kirken havde Sæde.*

*To Aar derefter jeg ét Embed' fik,
Ved Holmeaaen laa min lille Bolig,
Hvêranden Dag til en anden Skole Gik,
I Starup Sogn fem Aar svandt stille, rolig.*

*Det andet Embed' fik jeg i Borup By,
Jeg atter skued Limfjordens flade Strande;
Knap fem Aar efter jeg kaldet blev paany
Til Gjern Embed' ved Gudenaens Vande.*

*Fem Børn Gud Fader har betroet mig,
Foruden to, som er i Gravens Gjemme;
Gid mine Børn maa vandre kristelig,
I Livet Travlhed vor Herre aldrig glemme.*

*En Kongeskole jeg i Gjern beboet har,
For fire Snese Børn været Lærer,
Den Time allerede kommen er,
Jeg for bestandig fra Skolens Gjærning træder.*

Silkeborg, i Juli 1891

J. J. Bundgaard

I Viborg Amts Degne- og Skolehistorie beretter Ejnar Poulsen følgende om J. J. Bundgaard:

Jens Jensen Bundgaard blev født i 1828 i Øsløs som søn af bådfører Jens Thomsen. Dim. Ranum 1849. Blev 17. marts 1862 ansat ved Gjern byskole - entlediget 1890 - død 1893 i Silkeborg. Han var gift med gårdmandsdatteren Ane Hansdatter fra Thorstrup (Ribe amt).

Jens Holmberg Kristensen

Teglværker i det østlige Midtjylland

Ved Jens Kongsted Lampe

Hvis man skulle formidle historien om fortidens teglværker ud fra deres efterladenskaber, ville beretningen blive meget utilstrækkelig, for mange mindre teglværker har næppe efterladt sig synlig levninger og kun få skriftlige vidnesbyrd og mundtlige overleveringer om deres eksistens, for de ældstes vedkommende næsten ingen.

Området, der er undersøgt, strækker sig fra Mariager fjord i nord over en linje Hammershøj - Bjerringbro - Silkeborg - Brædstrup til Horsens fjord i syd - op langs Århus bugt og medtager Samsø, Mols og Djursland samt området mellem Randers og Mariager fjorde, og beretningen foregiver ikke at være fuldkommen, men er sandsynligvis behæftet med mangler. Det må være op til de lokalhistoriske arkiver, lokalhistorikerne og middelalder- og industriarkæologer at råde bod på manglerne. Det er nemlig på høje tid at kaste lys over et vigtigt erhverv og en industrigren, som i en periode på ca. 850 år har bidraget til de mange store og små bygningsværker i vort land og som har været med til at højne og forbedre dansk landbrugs muligheder ved at producere drænrør og krybber.

Menneskelivet, hvor det end udfolder sig, står altid i det dybeste afhængighedsforhold til den omgivende natur. Det er et

lands geografiske beliggenhed, som i afgørende forhold bestemmer et lands kulturelle, tekniske og økonomiske udvikling. Det er jorden under vore fødder og dens beskaffenhed, klimaets skiften i årstider og dets daglige fremtoning, der sætter grænserne for den materielle og økonomiske udvikling.

Ved isens bortsmeltning for 15-13000 år siden blev moræneleret efterladt som en kappe af vekslende tykkelse og sammensætning under fællesbetegnelsen *ler*, lige fra den hvide kaolin og ned til det simple teglværksler, der er dannet ved forvitring af lerholdige bjergarter for millioner af år siden. Siden istiden er de overfladenære leraflejringer omdannet til kalkfattigt rødler og 2-3 meter under dette det uomdannede blåler.

Man skelner mellem lag, der er aflejret direkte fra isen selv ved uds melting af det medslæbte materiale og ler, der er dannet ved bundfældning i stillestående vand (is-søler). Det første kaldes moræneler, morænesand eller morænegrus, alt efter materialets sammensætning.

Næsten alt leret i det østlige Midtjylland er moræneler.

Som modsætning dertil har man de lag, der afsættes af smeltevandsfloderne. De er

som regel lagdelte og kendes let fra de usorterede, rodede moræneaflejringer. Moræneleret kan kun anvendes til teglværksbrug, når stene enten fraslæmmes eller knuses, inden leret æltes og formes. De stenfrie lerarter er langt mere værdifulde. Hvis leret er for »fedt«, dvs. finkornet, må det blandes med en passende mængde sand, for at murstenene ikke skal revne under brændingen.

I de tusinder af år, der er gået, siden leret blev aflejret, har det naturligvis været udsat for den gennemsvivende nedbørs kemiske virkninger. Derved er kalken i moræneleret blevet opløst og udvasket og jernforbindelsene iltet, så den oprindelige blågrå farve er blevet ændret til rødbrun. Man skelner derfor mellem rødler foroven og det dybere liggende blåler. Rødler giver normalt ved en brændingstemperatur fra 800-1000° en dybrød farve og en rød-violet-blåsort farve ved en temperatur over 1100°. Det er derfor at alle ældre bygninger er bygget af røde sten, for rødleret var lettest at få fat på. Blåleret ligger dybere og det indeholder mere kalk. Det giver en gul farve ved 1000-1100°. Men eftersom kalkprocenten kan være forskellig, kan der findes nuancer af gult.

Da man efterhånden har udnyttet det meste af rødleret, anvendes nu overvejende gule mursten, men de er ikke ringere end de røde, blot lidt mere tilbøjelige til at se noget mere smudsige ud, når de ældes og ligger udsat for forureninger.

Fremstillingen af tegl til mursten er en ældgammel opfindelse, antagelig gjort i Mesopotamien for 5-10000 år siden. Hos babylonierne, assyrerne og egypterne brugtes leret både til mursten og keramiske gen-

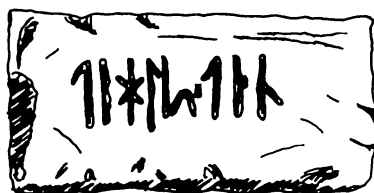
stande. I 1. Mosebog kap. 11 hører vi, at indbyggerne i Mesopotamien mest brugte »lersten«, der var brændt i solen evt. ved ild - til at bygge med. Som mørtel brugte de asfalt. I 2. Mosebog 1. kap. hører vi, at egypterne tvang israelitterne til trællearbejde og gjorde dem livet bittert ved hårdt arbejde med ler og tegl ca. 1500 år f.Kr. Det varer længe, inden grækerne og romerne lærer at anvende tegl, men i Indus-dalen, hvor den ældste indiske oldtidskultur havde sin blomstring, fandtes for ca. 9000 år siden byer med mure, huse af teglsten, gader, håndværk og handel.

Brændte mursten kendes i Sydeuropa omkring 3500 f.Kr. Et af de områder, der blev mest kendt for sine gode teglværker, var Lombardiet i Norditalien. Ordet tegl kommer af latin »tegula«, der egentlig betyder tagsten efter glosen »tego« = jeg dækker. Med kristendommens komme i Danmark 826-1060 knyttedes der forbindelser til det katolske Italien via de beskyttende, men ikke uovervindelige alper med deres pas til den øvrige europæiske verden, men også søvejene benyttedes. Teglbrændingen blev indført i vort land af lombardiske munke og lægbrødre fra klostre i Norditalien under kong Valdemar den Store (1131-82) og biskop Eskil i Lund omkring 1150. På en blyplade fra kong Valdemars grav berettes der, at han »til hele rigets værn som den første rejste den mur af brændte sten, der almindeligvis kaldes Dannevirke«. Nogle af de første bygninger, der blev rejst af brændte sten, var klostre, f.eks. cistercienserklostret i Øm på landtangen mellem Mossø og Gudensø vest for Skanderborg, som blev opført i 1172. Tegl blev brugt både til gejstligt og verdsligt byggeri.

Et af de første verdslige bygværker var den berømte Valdemarsmur, der påbegyndtes i 1182 og var en 3,5 km lang, 2-2,5 m bred og 7 m høj teglstensmur. Ærkebiskop Eskil byggede Sct. Bendts kirke i Ringsted som den første teglstenskirke i Danmark, men i årene efter fulgte klosterkirken i Sorø, den femtårnede kirke i Kalundborg, Roskilde og Århus domkirker.

Hvilke arkitekter, der har ledet byggearbejdet af de store teglstenskirker og -klostre, ved vi ikke, men vi kender navnet på biskop Absolons stenmester og arkitekt.

Han hed Avoco og var muligvis indkaldt fra Lombardiet.

thilsten

Da kirketienden blev indført i 1125, kom gejstligheden i besiddelse af store pengemidler og kunne begynde opførelsen af

Fra Århus Domkirke. Murstenene er fra o. 1200. Foto: Preben Hviid-Hansen, Århus.

pragtfulde kirker. Man mener, at Århus domkirke blev påbegyndt o. 1197 med biskop Peder Vognsen (+ 1204) som byggherre. Kirken er opført af røde munkesten.

På det terræn, hvor nu Knudrigsgade ligger, stødte man ved en udgravning i 1887 på tydelige levninger af en teglovn med munkesten og fik hermed bekræftet en gammel overlevering om, at her lå det teglværk, som leverede munkesten til Århus domkirke.

Dette teglværk har formodentlig været et af de første i Nørrejylland. Den mundtlige overlevering gik ud på, at »på Knudris bakke strøg man munkesten«. Udgravningen fandt sted ca. 30 alen nord for lærer P. Ingerslevs ejendom, Skovvej 53.

Her blev leret opgravet og slæmmet. De mursten, man anvendte i den ældre middelalder, var meget store og kaldtes munkesten, der var 28 x 14 x 9 cm. Dog fandtes der ved udgravninger af tre ovne fra 1400-årene på Øm kloster mursten, der målte 20 x 7 x 7 cm.

Franciskanerklostret i Randers havde sit eget teglværk med ovn, tegllader og lergrave. Helligåndshuset i Randers er den eneste bevarede del af Helligåndsklostret fra ca. 1500. Disse munkesten blev anvendt anderledes end i moderne opmuring, idet to sten med langsiden udad (løbere) efterfulgtes af én sten med den korte ende udad (bindere), og således videre, altså: to løbere og én binder. Dette særlige skifte kaldes munkeskifte og kan træffes i murværket på nogle af vore landsbykirker. Der er fundet adskillige ruiner eller rester af de gamle, primitive teglovne i det østlige Midtjylland, f.eks. blev der i Feldballe sogn, Djurs sønderherred, på en mark ved Hedegård af Nationalmuseets arkæologer i 1922 udgravet

en teglovn fra 1200-årene. Antagelig er der her brændt mursten til Feldballe kirke og det ældste Møllerup gods. Ved Østerballe i Hoed sogn er der også fundet rester af en gammel teglovn og munkesten. Ligeledes på det sydvestlige hjørne af Jernhatten i Hyllested sogn, sydsydvest for Grenå. Her fandtes også munkestensbrokker. Ved udgravning af benediktinerklostret i Ring, syd for Auning, fandt man i 1986 flere steder teglstens-murrester, bl.a. ved en vandførende kanal og resterne af et teglstenshus fra ca. 1300 i klostrets nordøsthjørne med kældergulve af munkesten.

Ved reformationen 1536-37 overtog staten alle kirkens og klostrenes ejendomme, således at krongodset voksede fra 1/6 til halvdelen af landets jord, og alle klostrene lukkedes efterhånden. Teglbærerne ved klostrene var ofte af udenlandsk oprindelse. Det skete, at de i den våde sten satte deres stempel før brændingen, og disse teglstensmærker genfindes hyppigt i de middelalderlige bygningers munkesten. Folk, der går langs vore strande, kan undertiden være heldige at finde mursten med sådanne stempelmærker.

Byggeriet af Århus domkirke fortsattes i mange år, men det fulde mål nåedes omsider, og Århus domkirke blev med sine 96 meter landets længste kirke. I Århus gamle borgerskabsbog 1471-1593 nævnes en borger, som hedder Mads Tegelslår i 1478 og i 1486 nævnes en Christen Nielsen Lemand. Både i 1485 og 1490 nævnes kirkens teglgård. Sidstnævnte år den 9. oktober berettes det, at Peder Pedersen, muremester og rådmann, har købt en grund uden for den vestre port, hvor han har fået lov til at bygge »et hus med tegl efter byens vilkår«.

Kong Christjern 2. (1513-23) påbød borgmestrene i stæderne, at de skulle sørge for, at der blev opført teglovne, strøget og brændt mursten efter opgivne standardmål og sælge dem til borgerne for en gylden (ca. 1,60 kr.) pr. 1000 sten eller billigst muligt, og ifølge kong Christian 3.s brev af 28. marts 1546 skal alle gårde, huse, stalde og boder være tegltækket i byerne. De, som undlod dette, skulle bøde 40 mark til byen og 40 mark til kongen.

Det er meget tvivlsomt, om den kgl. anordning er blevet fulgt.

I Århus var der ildebrande 1541, 1542, 1546 og 1556, da større eller mindre dele af byen brændte. Teglgården (undertiden kaldt Teglhaven) i Århus nævnes endnu i jordskyldsbogen af 1562 (jordskyld var den gang = leje af jord). I de øvrige købstæder i området var så godt som alle private bygninger af bindingsværk med lerklassede tavler, men kirkerne var alle bygget af tegl, hvilket ganske naturligt hænger sammen med, at købstædernes opvækst falder i tiden, efter at teglbrændingen fik sit genembrud. Det gælder for såvel Randers som Horsens, Grenå, Hobro, Mariager, Skanderborg og Silkeborg. Sidstnævnte blev først købstad år 1900.

Med hensyn til landsbykirkerne i området var Gl. Rye kirke en af de første. Den ældste del af kirken blev opført i tegl i flere tempi i 1400-årene. Stenene blev leveret fra Øm klostres teglværk. Teglsten blev også anvendt til Estruplund kirke på Djurslands nordkyst. Onsbjerg kirke på Samsø blev bygget af tegl i 1462. Thorsager kirke, nord for Rønde, er også en af de ældste teglkirker.

Meget tyder på, at der skete en betydelig

nedgang i teglproduktionen i slutningen af 1500-årene, antagelig fordi det blev sværere og sværere at skaffe det fornødne brændsel fra skovene, hvoraf de fleste ejedes af adelsfamilier, og samtidig åbnedes importen fra Lübeck og Nederlandene. Ja, kendskabet til teglbrænding syntes i visse egne af landet at være blevet glemt.

I stedet for gik man flere steder over til genbrug. F.eks. blev Øm kloster - siden kaldet Emborg - efter kongelig beslutning nedbrudt i 1561, for at materialerne kunne genanvendes ved ombygningen af Skanderborg slot, ligesom ruinen af Kalø slot i 1672 blev nedbrudt efter ordre fra Ulrik Frederik Gyldenløve, som lod stenene bruge til opførelse af Charlottenborg i København.

Herregårdene, der som regel rådede over egne skove, synes dog at have haft egne teglovne. I Kancelliets Brevbøger nævnes der således, at Skanderborg slot i 1552 havde en teglovn, og året efter nævnes kirkens teglgård i samme by. 1558 befaler kongen, at Eskil Gøye skal holde Skanderborg slots teglgård i stand på egen bekostning. 1560 er det Hans Johanssøn på Silkeborg slot, der holdes ansvarlig for tegloven ved Silkeborg. Han får til gengæld halvdelen af fortjenesten ved salget af mursten og må bruge vindfælder (dvs. træer, der er fældet af stormen) og birke fra slottets skove til at fyre med. 1586 får Henning Reventlow på Silkeborg ordre til at levere kirkeværgerne for Skanderup kirke 1000 tagsten til istandsættelse af kirkens tag, som er brøstfældigt. 1620 får bønderne i Århus len besked om, at de skal hjælpe med at age mursten fra tegloven i Silkeborg.

Samme år skal Christen Holch fra tegloven i Silkeborg sende 11000 mursten til

Dronningborg slot ved Randers til reparation af bygningen og ligeledes 11000 sten til Skanderborg slot.

Stadig ifølge Kancelliets Brevbøger, nu af 29. maj 1577, får Manderup Parsberg i Silkeborg at vide, at han må få tredjeparten af de sten, der brændes i Alling klosterteglovn. Og han bør holde teglovnen på Silkeborg slot i god stand og må til brændsel bruge vindfælder, el og birk til ovnen.

Ved de fleste godser fandtes foruden skove også moser, hvor man kunne grave tørv, hvis det kneb med brænde. Til ar-

bejdskraft havde man hovbønderne, deres koner og børn, og som teglmestre og bestyrere benyttede man ofte tyskere fra Lippe-Detmold eller Slesvig. Man har flere vidnesbyrd om godsernes teglværker.

Ved Rosenholm i Hornslet sogn er der f.eks. fundet en brolagt ælteplads i nærheden af slottet og man véd, at Amaliegårds teglværk hørte under Clausholm gods, og at forpagteren hed Fr. Holste.

Teglværksarbejdet var et udpræget sæsonarbejde, der som regel fandt sted fra midt i april til november. I en sådan periode

Træsnit fra 1568. Teglstrygeren ælter ler til en tagsten. I baggrunden ses byggepladsen og en ovn til brænding af stenene.

kunne der foretages 7-8 brændinger á 70-80000 mursten, hvis sommeren ikke var alt for regnfuld. Foruden passende råstoffer, egnet brændsel og arbejdskraft var godsteglværkerne afhængige af gode til- og frakørselsmuligheder på fast vej og helst også adgang til en havn eller ladeplads i nærheden, idet søtransport altid har været billigere for tunge massevarer end landtransport.

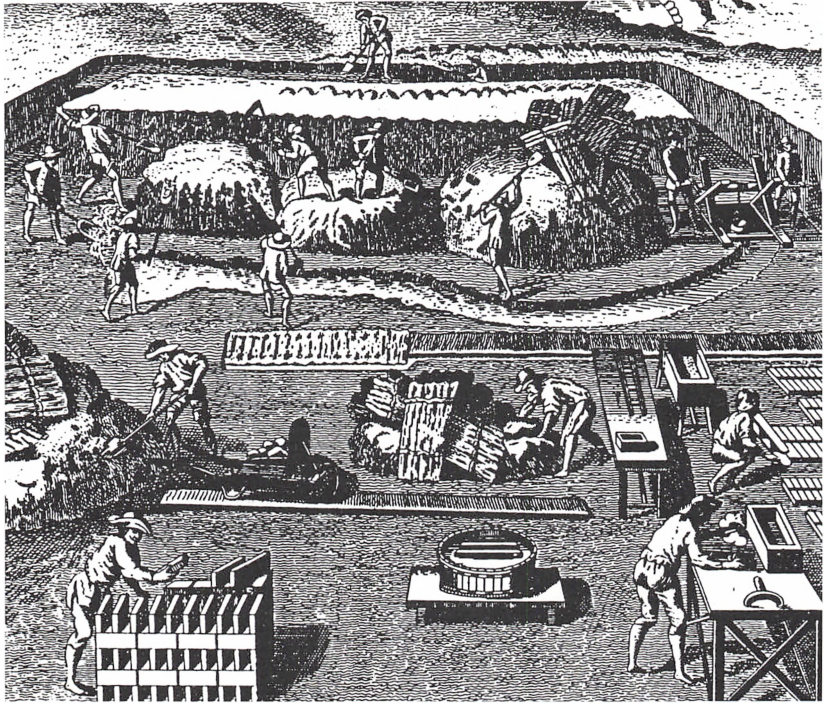
I 1600-årene blev adskillige kirker forlænget mod vest for at skaffe plads til menighederne på grund af det stigende befolkningstal. Senere kom østforlængelserne for at skaffe bedre plads til altertavler, og sognene syntes ligefrem at kappes om at få bygget tårne, sakristier og våbenhuse af brændte mursten. Herremændene ønskede at bo bedre og smukkere end før og byggede i slutningen af 1600-årene og begyndelsen af 1700-årene nye grundmurede og prægtige herregårde. Endnu i 1825 brændte man på det ældre Frijsenborg 40000 sten på eget teglværk.

I byerne var det nærmest kun råd- og tinghuse, gildehuse og enkelte hospitaler, der blev bygget af tegl. Kunne man ikke købe på godserne, importerede man sten fra Holland eller egnen omkring Egersund og Flensborg fjord, eller man oprettede private teglværker på eget initiativ. Men på landet og i de mindre købstæder var man uhyre konservative med hensyn til hus- og gårdbygning. Man foretrak længe bindingsværkshuse, fordi når tømrerarbejdet var gjort, kunne man selv gøre resten med naboers og evt. en tækkers hjælp. I mellemrummene mellem stolperne (tavlerne) blev stave sat i spænd, hvorom der blev flettet grene og ris. På denne risflet-

ning klinede man vådt ler. Det var oftest kvindernes og de store børns bestilling. Når leret var tørret i sol og vind, blev tavlene kalket og træværket tjæret eller malet rødt. Trods gode muligheder for at købe mursten og tagsten af tegl var der endnu i 1764 i Århus kun o. 850 bygninger, hvoraf de allerfleste var bygget af bindingsværk med lerklininger og kun højst 10 grundmurede huse af mursten med mørtel imellem.

I oplysningstiden, da en del præster i stedet for evangeliske prædikener ofte holdt forklarende foredrag, ledsaget af formaning til at stræbe efter at blive nyttige og pligtopfyldende samfundsborgere, skete der alligevel nogle fremskridt. Udviklingen af landbruget og andre erhverv var i nogen grad præget af de rationalistiske præsters omsorg for deres sognebørns velfærd.

Således var der en sognepræst i Bevtoft i nærheden af Vojens ved navn Jørgen Boyesen (1631-1704), der omkring 1670 begyndte at brænde mursten til eget behov og derefter lærte bønderne at gøre det samme. Hans eksempel bredte sig, så Erik Pontoppidan i sit »Danske Atlas« 1763-64 kunne skrive, at »de fleste bønderbygninger i Tørring len er grundmurede af de sten, som bønderne selv brændte«. I Grønbæk (Lysgård herred) var der 1729-66 en præst - senere provst - Niels Hurtigkarl, som indskrev sit navn i Grønbæks historie ved selv at bygge en helt enestående præstegård. Det berettes, at præstegårdens skov efter en stærk storm var fuld af væltede træer. Provst Hurtigkarl anlagde da i hast et teglværk, strøg selv sten, fyrede op med træ fra den omblæste skov og byggede i 1757 en helt ny præstegård, der var helt mageløs. Muren er en alen tyk og stenene af formatet

Fremstilling af teglsten i ældre tid.

28 x 14 x 12 cm, altså helt originale mål. Men, læg mærke til, at længden er det dobbelte af bredden. Det indebærer visse fordele. En anden præst, Arndt Dyssel (1736-89), som også var praktisk anlagt, udgav i 1772 en lille bog med titlen »Om Indretningen og Anlægget af smaae Teglbænderier ved Landsbyerne«. I bogen findes en komplet beskrivelse af, hvorledes et mindre teglværk kunne og burde anlægges ved hver eneste landsby i landet. Dyssel beretter, at han selv har ladet et lille teglværk opføre og haft stor fordel af det.

På grundlag af sommerophold i Århus amt 1823-26 udarbejdede lektor J.B. Bredsdorff på foranledning af Landhusholdningsselskabet i 1827 et »Bidrag til Kundskab om Tilstanden i Aarhus Amt i økono-

misk henseende« og stiller i bogens kapitel 26 det spørgsmål, om beboerne i amtet driver nogle bi-næringsveje uden for landbruget. Han har ikke fundet tegl- eller kalkværker, men nævner, at der i Ormslev sogn er lidt ler, som kunne bruges til teglbænderi og det kalkholdige ler, som findes især i den østlige del, kunne uden tvivl anvendes på adskillige måder og fortjente at underkastes nogle forsøg.

Men snart bredte teglværkerne sig overalt, hvor der fandtes egnet ler, ikke mindst i det moræneler-rige Midtjylland. Især da den store landbrugskrise ebbede ud o. 1828, kom der gang i landmændenes teglbænderier. Man skelnede efterhånden mellem godsteglværker, byteglværker og de mindre og primitive bondeteglværker,

som oplysningstidens præster var med til at sætte i gang. De blev anlagt af driftige bønder eller husmænd til eget og måske de nærmeste naboers behov. Leret brændtes under enkle former i miler eller midlertidige ovne indbygget i en skrænt eller skråning, desværre undertiden også i en bronzealderhøj eller andet fortidsminde. Når det lokale behov var dækket, standsedes driften og sporene blev udslettet, så man ikke senere kunne se, at her havde været et teglværk.

Stavnsbåndets ophævelse 1788, udskiftningen og dermed fællesskabets ophør bevirkede, at der var opstået et behov for mange flere gårde og huse end tidligere, og på de steder, hvor der var teglværker, fik man travlt som aldrig før - indtil en krise o. 1857 dæmpede efterspørgslen af mursten. På Århus-egnen kom man dog ret sent i gang. I Erik Pontoppidans »Danske Atlas« bd. IV fra 1768 nævnes ingen teglværker i Århus stift, og hermed menes åbenbart offentlige teglværker. Pontoppidan fortsætter: »Men man sejler mursten til byen fra egnen omkring Flensborg fjord«. En del yngre folk på landet tog ophold i købstæderne, som derefter begyndte at vokse, hvorved der opstod et behov for nye, grundmurede huse. Disse var mere solide og moderne og ikke så brandfarlige som husene af bindingsværk med stråtag.

I 1820 opfandt skotten James Smidt of Deanston drænrøret af brændt ler, og ca. 30 år efter lærte man at forme, brænde og bruge dem her i landet. Ordet »dræn« er hentet fra det engelske »drain«, der er beslægtet med ordet »dry« = tør. I Danmark blev der uddannet dræningsmestre på Landbohøjskolen, og også teglværkerne i

det østlige Midtjylland fik travlt med at producere drænrør. Nogle teglværker op tog også produktionen af brøndsten, krybber, fliser, gesimssten, sålbænke, konsoller foruden facadesten og bagmuringssten. Men disse specialiteter lå uden for bonde teglværkernes skikkethed. Efterhånden blev der så mange bondeteglværker, at myndighederne blev nødt til at udforme bestemmelser for dem. De skulle således søge koncession hos amtet, såfremt de brændte flere sten end til eget behov, og disse tilladelser findes på arkiverne. Ligeledes forekommer sådanne teglværker i Branddirektoratet for Landbygningers taksationsprotokoller fra årene 1800-1872 på Landsarkivet i Viborg.

Endelig er personer med teglbrænding som hovederhverv naturligvis nævnt i folketællingerne, efterhånden som de dukker op i de forskellige sogne. I en taksationsprotokol for Framlev herred fra juli 1857 nævnes f.eks. »et teglbrænderi på Skivholme mark, ejet af Niels Christensen«. Han nævnes ved folketællingen 1860 som husmand og teglbrænder og var da 30 år. Men ved folketællingen ti år senere nævnes han som arbejdsmand, hvilket kunne tyde på, at han har opgivet teglbrænderiet. Men i 1857 beskrives hans teglovn i taksationsprotokollen. Den er 10 $\frac{3}{4}$ alen lang, 9 alen dyb og 1 alen tyk med et skur bygget oven over af fyrretømmer med tegl og fælletag samt 18 jernrister med låger, alt takseret til 1000 rigsdaler. Måske var dette det samme teglværk, som overtoges af teglbrænder Peder Rasmussen på Skivholme mark i april 1862. På dette tidspunkt kan man se, at der har været lignende teglværker i Højbjerg ved Ans, Tulstrup, Sejbjerg ved

Funder, Galten og Stjær, men også i andre midtjyske egne har der givetvis været større eller mindre teglværker.

Bondeteglværkerne brændte oftest 1 å 2, sjældent 3 ovnfulde hver sommer, alt efter hvor stor den lokale efterspørgsel var. Hele familien arbejdede som regel med foruden én eller to daglejere. Børn på over 10-12 år kunne godt hjælpe med at skære kanterne af stenene, inden disse blev sat til tørring. De fremmede medhjælpere fik en daler (2 kr.) om dagen foruden kosten. Arbejdet var strengt og arbejdstiden som regel fra kl. 6 morgen til kl. 8 aften med to timers midt-dagshvil samt kortere pauser til formiddags- og eftermiddags-mellemmad.

Det gamle, primitive teglbrænderi blev i begyndelsen af indeværende århundrede slået ud af den mekaniserede stordrift inden for teglværksindustrien, der benyttede sig af dampkraft, senere elektricitet, rationelle gravemaskiner og nye, store ovntyper, der muliggjorde kontinuerlig drift og mere lønsomme metoder.

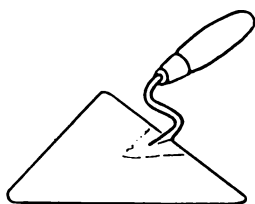
Efterhånden som industrien tog til i slutningen af 1800-årene, holdt også godsteglværkerne op med at producere mursten og overlod fremstilling til de større og mere professionelle teglværker, der bestræbte sig på nøje at følge den tekniske udvikling, at specialisere sig og sælge deres produkter billigst muligt ved øget rationalisering. Tidligere havde teglværkerne i reglen været ejet af enkeltpersoner. Men nu blev adskillige værker startet som aktie- eller andelselskaber, der kom til at råde over større pengemidler og derfor var i stand til at anskaffe maskiner, nye ovne, tørrelader o.a. De små ovne blev afløst af kammerovne, siden højovne. Først o. 1900 blev det almin-

deligt med ringovne. Ringovnen blev opfundet 1857 af tyskeren Friedrich Hoffmann. Den består af en ringformet muret kanal med en række åbninger i ydersiden og med aftrækskanaler, der førte til en høj skorsten. Fyldning, brænding, afkøling og tømning foregik samtidig, men forskellige steder i ovnen, og disse processer vandrede rundt i ringgangen, idet man lukkede de enkelte afsnit af med midlertidige mure. Til fyringen i ringovnen anvendtes først stenkul, i nyere tid brændselsolie. Samtidig fik man maskiner til at ælte leret og til strygning af stenene. Ringovnen var imidlertid dyr og anskaffelsen kun rentabel, hvis produktionen var over én million sten om året, og det kunne mindre teglværker ikke klare. En forbedring af ringovnen foretoges af den danskfødte teglværksingeniør Otto Bock i Berlin 1897.

Sidst i 1850-erne gik man over til at anvende de moderne tunnelovne, der er kendetegnet ved, at opvarmningszonen eller zonerne ligger fast, medens det gods, som skal behandles, bevæges gennem ovnen fra en forvarmningszone og gennem behandlingszonen og afkølingszonen på transportbånd eller på særlige ovne, afhængigt af temperaturen i ovnen og godsets art. Opvarmningen sker med kulstof, olie eller elektricitet. Tunnelovne har normalt en kapacitet på ca. 10 mio. sten pr. ovn om året. Den er i sin første udgave en opfindelse, skabt af den danske teglværksejer Hans Hjort (Jordt), Flensborg, men senere forbedret og udformet af det tyske firma Karl Walter.

Da teglværksindustrien efterhånden blev et kompliceret foretagende med store investeringer og risici, kneb det for de min-

dre teglværker at være med i konkurrencen. Man måtte lukke en række af dem og ikke blot de urentable værker, men også vel-drevne og tidssvarende værker blev slået ud på grund af de usikre svingninger på bygge-markedet. De godt 30 teglværker, der er tilbage i landet, er egnsvis knyttet sammen gennem fælles salgskontorer. Desuden har de som regel pris- og leveringsaftaler, da deres produkter på grund af varens ringe værdi og omfang i forhold til dens vægt som en hovedregel afsættes i produktionsstedets nærmeste omegn for at spare på tid og transportomkostninger.

Teglværkernes placering i området.

At stednavne er en vigtig kilde for bebyggelseshistorien er velkendt. Navnene har imidlertid også betydning for andre sider af kulturhistorien - f.eks. teglværkerne. Adskillige nedlagte teglværker overlever endnu i sproget i form af sted-, gade- og vejnavne, der markerer, at her i nærheden har der tidligere ligget et teglværk.

Navnet Teglbakken findes f.eks. både i Mariager og Århus. Teglbakkevej findes i Hadsund, Teglgårdsvej i Hadsten, Hadsund, Hammel, Horsens, Svorbæk ved Odder og Århus. Tegllusvej i Hammel, Teglmarken i Hammershøj, Teglmosevej i Dagstrup ved Mørke, Teglparken i Ulstrup, Tegltøften i Horsens og Århus, Teglvangen

i Malling, Teglvangsvej i Hornslet, Teglvvej i Fårup, Teglvænget i Hammel og Horsens. Teglgård findes der mange af, f.eks. i Assedrup, Ans, Hammel og Odder. Sidstnævnte sted er der også en Teglbændergård. Teglværksvej findes i Brundby på Samsø, Engesvang, Gjern, Gjerrild, Hadsten, Hobro, Ulstrup og Århus, for blot at nævne nogle. Ja, endog personnavne som Theilmann og Theilberg stammer oprindeligt fra ordene Teglmænd og Teglbjerg. Men lad os nu se, om teorien passer.

Vindø teglværk ved Hobro er det nordligste igangværende teglværk i området i det østlige Midtjylland. Det producerer 6 mio. mursten årligt. Omkring Hadsund var der tidligere teglværker i Ovegård, Veddum og Visborg. Et teglværk i Hvornum sydvest for Hobro havde da kun en relativ kort levetid. En kaptajn F. Tretow-Loof var teglværksejer i Hobro 1898 og nævnes flere år efter.

På egnen omkring Randers var der ved seneste århundredskifte adskillige teglværker, nemlig ved stationsbyen *Fårup*, i *Tånnum*, lidt vest for Randers, *Carlsberg* i Hadsund sogn og *Lille Bjellerup* i *Dronningborg sogn*. *De sluttede sig sammen i A/S Teglværkernes Salgscentral, som i 1957 tog navneforandring til A/S Randers Tegl, som ledes af Jens Piper og Jan Rønsgaard. Selskabet omfatter i dag også Hammershøj og Vindø teglværker.* Hammershøj fik et fuldautomatisk anlæg i 1975 under direktør Preben Piper. *Årup* tglv. ved Hammershøj, der ejedes af proprietær J. Jespersen, nedbrændte sommeren 1907. *Ødum* tglv. mellem Randers og Århus blev oprettet længe før århundredeskiftet. Ejeren, P. Thomsen, lod i 1902 værket om-

bygge og forsyne med en moderne ringovn og nye maskiner, således at han årligt kunne producere 1,5 mio. røde og gule mursten samt tagsten og drænrør. Teglværket eksisterede endnu i 1960. Derimod er Carlsberg, Fårup og Lille Bjellerup nedlagt. Sidstnævnte værk anlagdes af etatsråd Johan Ankerstjerne, men blev allerede nedbrudt i 1922, da leret var dårligt og vanskeligt tilgængeligt. Dronningborg tglv. nedlagdes i 1908. Tånium havde i 1907 dampkraft og producerede i sæsonen 15000 sten årligt i sin højovn. Værket fremstillede både røde og gule sten, facadesten og drænrør. Ejer var gårdejer N. Andersen, Tånium.

Ved *Ølst* lidt syd for Randers, hvor der tidligere var et tglv., og i Nr. Galten findes fint, plastisk ler, som brydes til isolerende materiale for Leca-fabrikken i Hinge af selskabet A/S Jydske Leca, som oprettedes i 1953. I 1879 havde konsul J. Steenberg et teglværk ved *Floes* i Virring sogn. Det var i drift endnu i 1907.

Omkring århundredeskiftet var der et tglv. ved *Råballegård* i nærheden af Allingåbro, som blev drevet af proprietær Jensen, og et ved *Dalsgård* ved Auning, som blev drevet af proprietær Brøgger, men ingen af dem eksisterer mere. Til gården *Frederikslund* ved Ryom Djurs hørte også et tglv., som nu er nedlagt. Det samme gælder teglbrænderierne i Christiansminde, Hege-dal, Hessel, Fjellerup, Skindbjerg, Emmellev, Mejlgård, Sostrup (Benzon) og Hoed ved Grenå samt H. Caspers tglv. i Ebeltoft og Skærsø, Rugård, Kalø, Strands og Høgholm tglv.

Hvorslev tglv. ved Ulstrup blev drevet af V. Bøttern og A.H. Amdisen 1915-21. De

afløstes af den sønderjyske maskiningeniør H.N. Schmidt som direktør. Han fra-trådte i 1958 og afløstes af Rasmus Østerby. Teglværket, som ejede en del af det 92 m høje Busbjerg mellem Ulstrup og Bjer-ringbro, indstillede driften i 1970. Ved Ulstrup lå også *Sophielund* tglv. ved kanten af Gudenå-dalen. Ejeren var i mange år L.F. Andersen. Han afløstes i 1907 af Chr. Marcussen, som havde lært teglværksdrift på teglmesterskolen i Svedala i Skåne. Marcussen kom senere til *Floes* tglv. I Mørke sogn, Lisbjerg herred, har der været to teglværker: et uden for *Mørke* og et i *Omme-strup*. De var begge grundlagt før århundredskiftet. På Samsø har der været flere teglværker. I 1876 var der et kalk- og teglværk på *Langemark* i Besser sogn. Det ejedes af O. Frideriksen. I 1906 var der også et i *Brundby*, Tranebjerg sogn. Det ejedes i 1906 af M. Mikkelsen og eksisterede endnu i 1955.

I *Silkeborg* og den nære omegn har der i tidens løb været flere teglværker. Byens matador, Michael Drewsen (1804-74), der anlagde Silkeborg Papirfabrik i 1844, var også med til oprettelsen af teglværkerne i *Allinggård*, *Lysbro*, *Silkeborg*, *Sølund*, *Trust* og *Ørum*. Thomas Rask grundlagde *Bøgild* tglv., som i 1921 blev overtaget af svigersønnen Frands Frandsen, + 1976, 88 år gammel.

Lysbro tglv. eksisterer stadig og har et nært samarbejde med Sønderkov tglv. ved Varde. Specialitet: falstagsten.

Det blev grundlagt før 1840 af en holstensk teglbrænder, August Petersen, hvis søn Peter Petersen byggede et nyt tglv. 1900. Sønnesønnen, Henry Petersen (f.1900) moderniserede tglv. i 1962, så det kunne pro-

ducere 8 mio. sten årligt. De to seneste direktører Karl Ejlskov Hansen og sønnen Karsten Ejlskov Hansen. Lysbro tglv. var nok et af de første værker på egnen, som fik teknisk udviklede friskluftslader med løse hylder, som i lastet stand hentedes og bragtes pr. jernbane. *Silkeborg* tglv. blev oprettet som et aktieselskab i februar 1899 med to murermestre, en tømremester og en tømmerhandler i bestyrelsen. Aktiekapitalen var 40000 kr. Værket lå lidt uden for byen ved Århus Landevej. Ved *Pårup*, Engesvang sogn, lå også et værk, men det er for længst nedlagt. *Anebjerg* tglv., som lå ved Laven i Linå sogn, havde - før det blev nedlagt - 30 arbejdere. *Sinding* tglv. nordvest for Silkeborg brugte sin højovn til 1965. Det var til i 1898 og ejedes i en årrække af Morten Mikkelsen. *Gjern* tglv., nordøst for Silkeborg, blev grundlagt i 1908 og har siden 1914 tilhørt familien Fischer. Siden 1950 var H.P. Fischer eneindehaver med sønnen Haldor som nærmeste medarbejder. Endelig skal nævnes *Nygårde* tglv. ved Ry, *Gammelstrup* ved Østbirk, *Kulsig* i Tulstrup sogn og *Møldrup* i Voerladegård sogn.

I Geodætisk Instituts: Kort over Danmark 1:200000, 1978 er der adskillige flere signaturer, der kan betyde teglværk, fabrikk, savværk el.lign., men da signaturen altså er flertydig, er kun medtaget de lokaliteter, hvor der foreligger vidnesbyrd om teglværker.

På Horsens-egnen er *Bygholm* tglv. nok det ældste. Det begyndte o. 1700 som godsteglværk, men i begyndelsen af indeværende århundrede blev det et regulært industriforetagende og overgik til aktieselskab i 1902. I 1962 var der ansat 40 arbejdere og 3

funktionærer. De seneste direktører har været Sven Nymark (1905-73) og Kaj Nymark, en gammel teglværks-slægt. Teglværket, som stadig virker, har specialiseret sig i tagsten. Den 5. november 1975 hærgedes værket af en heftig brand, som ødelagde en maskinbygning og en ovnbygning.

På Horsenseggen har der tidligere været tglv. i Addit, Egebjerg, Hansted, Hesselund, Hovedgård, Katrinedal, Randlev, Sønder Vissing, Fillerup, Ørridslev, Skovbankgård og Hundslund.

På *Odder-egnen* har der været tglv. i Mørsholt, Balle, Svorbæk, Randlev, Ørting og Christianslund. Ved det sidstnævnte var H. Sommer og J. Sonne henholdsvis ejer og bestyrer. I selve Odder lå der endnu et tglv. i 1962 mellem Skolegade, Nørregade og Møllebakken. De er alle nedlagt.

Omkring Skanderborg har der været tglv. i Fruering, Tebstrup og Lyngshøj ved Stilling. Det sidste blev oprettet i 1877 af N.J. Siim. Værket måtte opgives i 1971, fordi arealet blev eksproprieret for at give plads til den østjyske motorvej. Desuden var der et nær Stilling, hvor A. Frandsen i mange år var teglmester. Den første ejerhed Mathias Iversen, som rådede over 20 tdr. land. Senere omdannedes det til et aktieselskab og i 1926 var der på værket 20 arbejdere, der producerede 1,5 mio. sten årligt.

På *Århus-egnen* har der i en årrække været et teglværk i Ødum ved Hadsten. Det brændte i januar 1970 og blev ikke genopbygget. I Kollerup, Hadbjerg sogn, oprettedes i 1948 et lerværk. I Grundfør ved Hinnerup blev der grundlagt et tglv. 1869. Det ejedes i 1905 af C.E.M. Jensen, Grundfør

mølle og lå ved Sandballegård. Det havde i 1962: 35 arbejdere. Ved Møllersminde i Grundfør lå der o. 1850 et andet tglv. Det kom senere med i De Forenede Teglværker Århus A/S.

I Elsted sogn ligger der en bakke i den nordlige del med stenfrit ler, der tidligere udnyttedes af Kjærgård tglv., som i mange år ejedes af O. Schmidt. Tilst tglv. startedes i 1884 af grosserer Hans Broge & Co., der havde Georg Zehner som teglmester. I 1939 beskæftigede værket 60 arbejdere om sommeren og 30-35 om vinteren. I september 1944 blev værket raseret af en voldsom brand, der ødelagde bygninger og maskiner samt mio. af sten. Det kom dog i gang igen i 1946 og producerede årligt 12 mio. sten. Produktionen ophørte den 1. oktober 1981 og bygningerne tjener nu som lagerplads. I Voldby ved Hammel oprettedes et tglv. i 1870 af Karl Laursen, der døde 1918. Teglværket Frederikslund ved Vejlbjerg nord for Århus nævnes fra 1836-56. Det ejedes af købmand A. Herskind. I 1864 lå der også et tglv. ved Voldbjerg ved Egå. I 1904-05 nævnes Karlby tglv. i Krogsbæk sogn ved Hornslet. Det ejedes da af A. Kjeldsens enke og havde som forpagter A. Matiesen.

I Ravnsbjerg ved Viby har der tidligere været et tglv. Her har man fundet sten med teglværkets mærke og itubrudte mursten.

I sognet blev der i 1906 bygget et værk med højovn, der kunne producere ca. 500000 sten årligt, men teglværket er for længst nedlagt. I Åby, som nu er indlemmet i Århus, blev der grundlagt et tglv. i 1850-erne, men det blev nedlagt en halv snes år efter, da statsbanerne fik lov til at ekspropriere grunden.

I 1860-erne begyndte ejeren af Årslev Østergård at udnytte leret på sine arealer til teglbrænding. Med Hans Broge som medindehaver byggedes et større værk, som fra 1872 blev en betydelig virksomhed. Nord for den flade Årslev bymark blev der gravet store lergrave og bygget hus til forvalter, teglmester og faste arbejdere. Fra jernbanen blev der ført et spor ind til teglværket. I 1880 arbejdede her om sommeren 100 personer, om vinteren 30. Årslev tglv. blev nedlagt i 1901, da der ikke mere kunne skaffes brugbart ler, men værket fortsatte oppe i det nærliggende Tilst på grænsen til Brabrand sogn. Tilst teglværk opkøbtes af storkøbmand Hans Broge i 1879. Han var enejer til 1884, hvorefter det indtil 1905 ejedes af I/S Hans Broge & Co., da selskabet indgik i A/S De Forenede Teglværker Århus.

Takket være Ernst Johansen, Galten («Annales» nr. 8, 1988), der har forsket kommunens teglværkers historie, véd vi, at der har været og er en betydelig teglværksdrift i denne kommune.

Omkring 1850 indvandrede en teglbrænder fra Lippe, et lille fyrstendømme (siden 1946 en del af Nordrhein-Westfalen) sydvest for Hannover. Han hed Hermann Niebuhr og slog sig først ned i Højbjerg ved Ans, hvor han etablerede sig som teglbrænder. Nogle år senere sendte han bud efter sine to ældste sønner: Friedrich Wilhelm og Hermann Christopher, der også var teglbrændere. De flyttede en del, men i 1871 købte F.W. Niebuhr en lille ejendom i Galten og begyndte her at brænde tegl. I 1908 blev det til et familieselskab med sønnen Jens Herman som direktør. Teglværket var i en lang årrække kommunens største arbejdsplads med 25-30 ansatte. I dag er

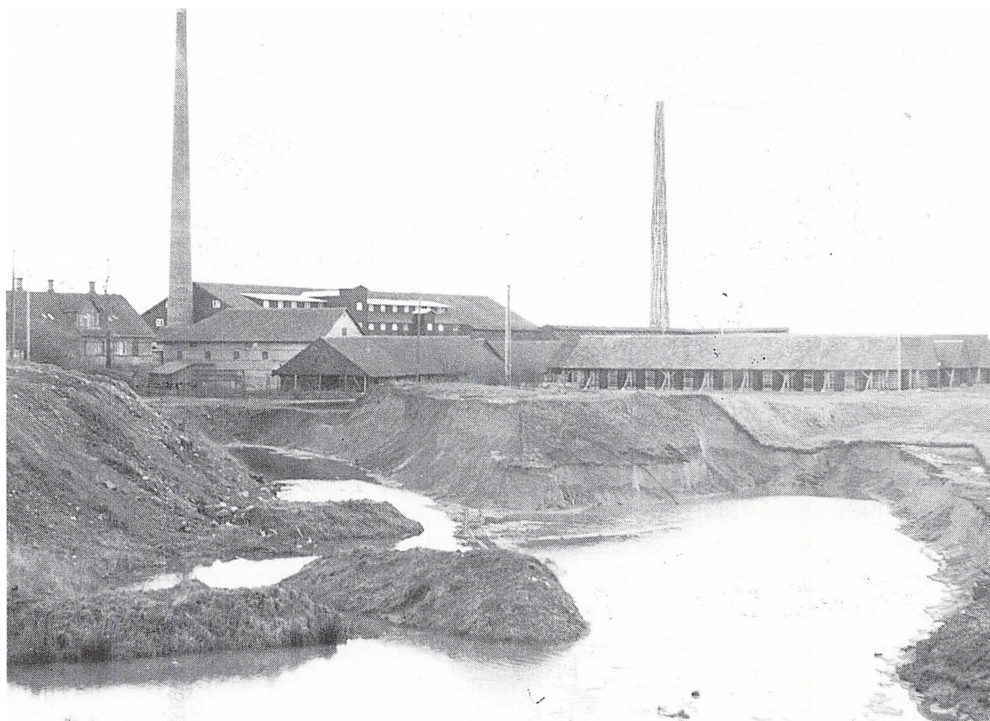
Galten teglværk ene om at fremstille drænrør vest for Storebælt. Den nuværende ejer og direktør er Willy Niebuhr Johansen og værkets adresse er Silkeborgvej 109, Galten.

Der har yderligere været et tglv. ved Vidkærvej i Galten fra ca. 1870. Hvornår driften ophørte vides ikke. Ved Præstdam i nærheden af Høver har der også ligget et teglværk, men dets drift indstilledes før den første verdenskrig.

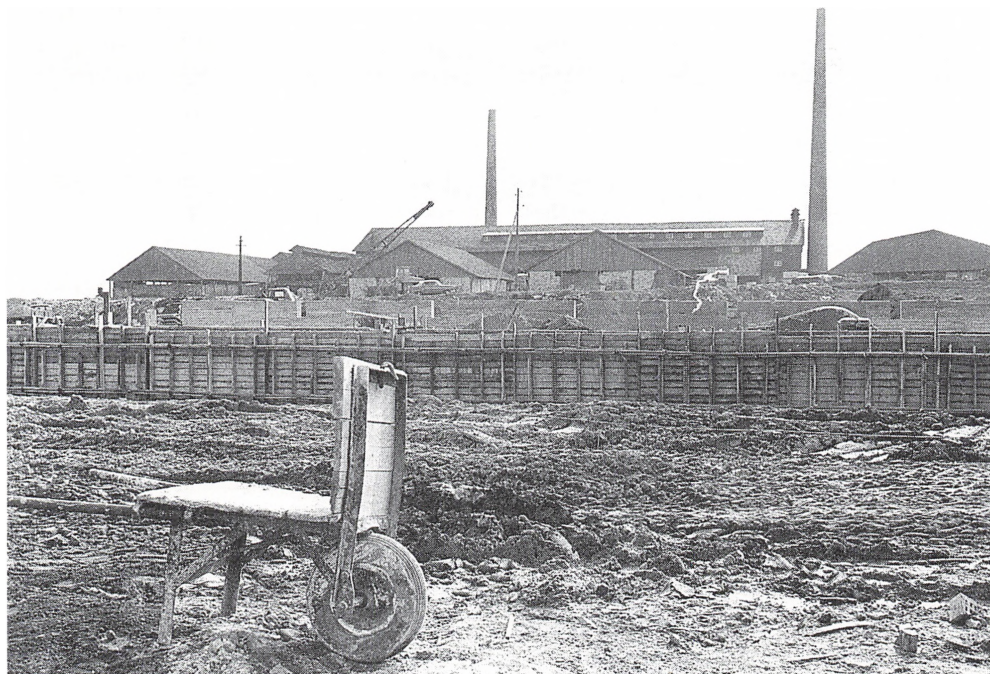
Martin Kragh, Horsegård ved Galten, drev et mindre teglværk fra 1911-15. I sogneskellet mellem Stjær og Veng blev der i årene fra 1907-14 drevet et mindre teglværk af gårdejer Anton Andersen, Baskær. Også

i Malling sogn, syd for Århus, berettes der om et tidligere teglværk. I Testrup, Mårslet sogns vestligste udkant, har der i en længere årrække været et teglbrænderi. Under udgravning af ler til værket fandt man et lerkar med 8 romerske sølvmonter. Værket var i gang endnu i 1962.

Ved den lille landsby *Slet* i Tranbjerg sogn blev der under gravearbejdet på stedets teglværk fundet en boplads fra den ældre jernalder. Ved Slet var leret lagdelt og dannet ved bundfældning i stillestående vand. Teglværket lå mellem landsbyen Slet og Møllebakken ved Hasselager. Det blev grundlagt i 1876 og var privatejet af murermester Thomsen til 1899, da det blev om-

Slet Teglværk o. 1935.

Holme-Tranbjerg udvidelse af Slet Teglværk april 1968.

dannet til et aktieselskab med 5 medlemmer i bestyrelsen, nemlig: gårdejer Christen Rasmussen, Gunnestrup, fabrikant Anthon Scheel Thomsen, muremester Jens Henrik Andersen, muremester Søren Peter Rasmussen, tømrermester Hans Bjerregaard Jensen, alle af Århus. Aktiekapitalen var 200000 kr. Med Odderbanens åbning i 1884 fik Slet et spor ind til tglv. I mange år var Otto Blitz teglmester (+ 1928) og B. Britze bestyrer. I 1941 var der ansat ca. 100 personer på tglv. Men i 1968 måtte driften indstilles på grund af en udvidelse og indførsen af automatisk drift. Produktionen fortsatte i 1970, men på grund af øget konkurrence og en afmatning af byggeriet, så man sig nødsaget til at standse driften helt i 1975. Siden 1905 var

Slet integreret i De Forenede Teglværker Århus A/S.

I telefonbogen over landstationer ved Århus 1892 forekommer teglværkerne i Årslev ved Brabrand, Slet ved Hasselager, Stilling ved Hørning, Ommestrup ved Mørke, Christianslund ved Odder og Kragelund ved Århus. I selve Århus nævnes C. Langballe & Søn, Vestergade blandt abonnenterne. (Meddelt af Arly Kaae, Jydsk Telefon). Men foruden de nævnte var der tglv. i Emiliedal og Donbæk ved den gamle Marselisborggård. Sammen med Slet og Tilst tglv. kom alle de nævnte værker med i A/S D.F.T. Århus i 1906 med en aktiekapital på 650000 kr. Siden kom også Grundfør med i sammenslutningen.

Donbæk eller Marselisborg teglværk

nævnes første gang i november 1828. Det lå $\frac{3}{4}$ mil fra Århus og ikke langt fra havet. Ejeren var godsejer C.P.R. Ingerslev (+1864), for hvem godsets bønder rejste en mindsten i Skåde skov (Marselisborgskovene) i 1866. Værket, som nærmest har været et godsteglværk, solgte i 1836 helbrændte mursten for 1 rdlr. pr. 100 stk. fra Jægerhuset lige over for Jægergården (nu Jægergårdsgade). Hvis man ønskede fri levering fra Århus var prisen 10 rdlr. pr. 1000 stk. Donbæk-værket eksisterede endnu i 1868 og endnu vidner de såkaldte Donbæk-huse i nærheden af Mindeparken om teglværket. Hvornår det blev nedlagt vides ikke.

Ved Vesterport i Århus anlagdes et tglv. i 1833. Der havde nogle år i forvejen været et tidligere værk, som ejedes af N.B. Kiellerup, men da det ikke var rentabelt, ville han

gerne sælge det. Der hørte godt 10 tdr. land til brænderiet og på arealet var indrettet en højovn, hvori der blev fyret med kul. Teglværket med inventar var forsikret for 3550 rdlr. sølv.

På initiativ af borgmester H.Å. Fleischer (+1847) blev Kiellerups teglværk udbudt til salg ved en auktion i 1833. En J. Lund bød på en forpagtning for 4 år ad gangen, og da der ikke kom bedre bud, fik han forpagtningen. Året efter søgte han en duelig murstensstryger. Efterhånden kom værket i gang og havde en ret god afsætning. Ovnen kunne rumme 55000 mursten ad gangen.

I 1840 købte købmand Christian Carl Langballe teglværket ved Vesterport sammen med A.C. Leth.

Ved Mindeport syd for Århus å nævnes G. Steinbrenners teglværk og drænrørsfa-

C. Langballe & Søn, Nørrealde 84 (Århus Teglværk) efter maleri af Arvid Aae fra 1913.

brik i 1868, da værket leverer sten til Constantinsborgs restaurering. Det nævnes atter i 1873, da det berettes, at anlægget er indrettet efter rundovns-systemet. Hermed menes åbenbart en ringovn, som var konstrueret 1857 af tyskeren Fr. Hoffmann. Steinbrenners tglv. solgtes i august 1880 af fabrikant Kaaber til et konsortium med storkøbmand Hans Broge (1822-1908) m.fl. for 25000 kr. med den betingelse, at teglværket skulle nedlægges inden årets udgang. Broge var da medejer af tglv. i Årsløv. Den høje skorsten på det nedlagte Steinbrenners tglv. ved Mindeport faldt netop med et dommedagsbrag på årets sidste dag i 1880.

Lige som der er flere i Århus, der har heddet Broge, er der også flere slægter Langballe, som ikke alle stammer fra samme sted, idet der findes 12 bebyggelser i Danmark med navnet Langballe.

Christian Carl Langballe (1805-85), Vester-gade 63-65, var født i Vejle, men blev købmand i Århus 1834, hvor han - som nævnt - i 1840 købte et teglværk tæt ved sin købmandsgård på Vesterbro, om hvilket Teglværksgade stadig bevarer mindet. Til teglværket knyttede han snart et kalkbrænderi, hvilket var ganske naturligt, eftersom mursten bindes sammen med kalkmørtel. Kalken brændes i ovne og omdannes herved til kalkilte. Når den brændte kalk tilsættes vand, læskes den, idet vand og kalk forenes til kalkhydrat. Kalken kunne fås fra A/S De jyske Kalkværker i Aggersund ved Løgstør, Ellidshøj ved Ålborg, Fakse eller Glatved Kalkværk på Djursland. Endvidere oprettede Langballe et saltraffinaderi og en tagpapfabrik. C.C. Langballe indgik i et interessentskab med tobaksfabrikant

Thomas P. Funder og den dygtige teglbrænder F.C. Petersen, som dog udtrådte af selskabet i 1861.

Langballe indførte dampdrift i 1887. Efterhånden blev kalk- og teglværksdriften den væsentligste gren af hans virksomhed, der jo lå næsten midt i byen. Han deltog dog også i byens offentlige liv som deputeret og senere byrådsmedlem i 18 år og som formand for Handelsstandsforeningen og blev udnævnt til Ridder af Dannebrog. Af hensyn til transporten af de tunge teglsten oprettede C.C. Langballe også et rederi, der med tiden blev det største i Århus.

I 1870 indtrådte sønnen, Otto Langballe (1843-1910) i firmaet, der nu fik navnet C. Langballe & Søn. 1876 blev ejendommen Immervad 6 føjet til (nu Magasin du Nord). I 1977 flyttede firmaet ud på Edwin Rahrsvej 60 i Brabrand og eksisterer nu som Aarhus Mørtel-Compagni A/S, og den næste generation er indtrådt i firmaet.

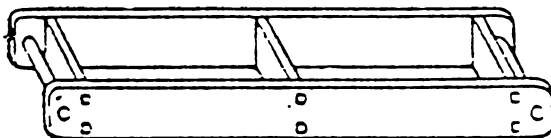
C.C. Langballe var den drivende kraft ved oprettelsen af De Forenede Teglværker Århus A/S den 1. april 1905, da S. Nymark ansattes som direktør. I 1934 opkøbtes Kragelund tglv.

Ved industritællingen i 1897 fandtes der i det daværende Århus amt 49 tglv. med et samlet antal arbejdere på 484 i byerne og 629 på landet. I 1914 var antallet af tglv. 33 med 611 beskæftigede. I hele landet er i dag kun 34 teglværker tilbage.

Litteratur:

»Annales«, Galten Egnarkivs årsskrift nr. 8/1988 s. 100-113. (Ernst Johansen).
Inge Adriansen: Tegl, Aabenraa 1980.
Arne Bjørn: Ild og Ler. Mennesket, ilden og leret gennem tiderne. København, 1969.
Børge Dahl: Håndværkets, handelens og industriens udvikling intil 1848.

- Johan Arent Dyssel: Om indretningen af anlægget af smaa teglbrænderier ved landsbyerne, Kbhvn. 1772.
 Børge Flyvholm: True – en landsbys historie.
 Dansk Kulturhistorisk opslagsværk, Kbhvn. 1991.
 Danmarks ruiner, bd. 6, Teglovne, 1991.
 G. Gruelund: Jorden under vore fødder, Kbhvn. 1935.
 Lis Møller Hundebøll: Da bonden brændte tegl. Tof-
 terup 1982.
 Johan Hvidtfeldt: Den danske bondegård, Turistår-
 bogen 1965.
 Samme: Håndbog for danske lokalhistorikere. 1956.
 Niels Brøndum Josephsen: Med ler og tegl i Årbog for
 Købstadmuseet »Den gamle By«, 1984.
 Kalk og Tegl i 100 år, Teglakvej 20, Hasselager, 1993.
 H.M. Kisling: Industrien og dens pionerer i Danmark.
 1976.
 J. Kock: Bagte sten i »Skalk« nr. 1, 1973.
- Arly Kaae: Opslag i gamle telefonbøger, Jydsk Tele-
 fon, Århus.
 Lerindustrien, tidsskrift, 1896-1981.
 Ole Meyer: Gamle teglværker, 1968.
 Elna Møller: Tegl i 800 år i Danmark, Kbhvn. 1964.
 Nationalmuseets Industriregistrering, Brede.
 Axel Nielsen: Industriens Historie i Danmark, bd. III,
 1 + 3.
 Flemming Nielsen: Tegl i Nordjylland, I + II, 1989.
 Ib Koch Olsen: Danmarks Kulturhistorie, 1968.
 Emanuel Sejr: Samlinger af avisudklip fra Aarhus
 Stiftstidende, også kaldet »Sejrs sedler«. Erhvervsar-
 kivet.
 H. Storck & Mogens Clemmensen: Danske Teglstens-
 kirker.
 Teglbrænderi i ældre tid i Sprog og Kultur, 1951.
 Egon Vestergaard Petersen: Teglbrænderslægter gen-
 nem 300 år 1675-1976, Landsarkivet, Viborg.

Teglstensform.

Lokalhistoriske arkiver

Gylling og Omegns Lokalhistoriske Arkiv

Af Mogens Rasmussen

I efteråret 1993, har vi i Arkivet været meget optaget af at samle materiale i anledning af Gylling Skoles 100 års jubilæum. I forbindelse med jubilæet blev der udgivet en bog, hvor vi indledningsvis fortalte om baggrunden for skolens tilblivelse, og hvorledes skolen fungerede for 100 år siden.

Kildematerialet havde vi dels fra gamle aviser og sogneprotokoller og dels fra en række samtaler med ældre Gyllingborgere, hvis forældre havde gået/undervist på skolen.

Gylling Arkiv har siden 1986, hvor gdr. Ejner Petersen startede, haft fast tilholdssted i kælderen på skolen. Vi er meget glade for lokalet, men arkivmaterialet er efterhånden blevet så omfattende, at det kniber med pladsen.

På grund af udstillinger, møder m.m., er Arkivet blevet kendt og accepteret i lokalområdet, hvilket betyder, at Arkivet jævnligt får gamle billeder, breve m.m. - ting, som tidligere ellers bare var blevet smidt ud. Det er ofte, når folk skal flytte, at Arkivet bliver beriget med interessante arkivalier.

Registrant for husene i Gylling

Igennem flere år har vi forsøgt at lave en registrant af alle husene igennem Gylling, huse, som ligger langs hovedgaden og Købmagergade. Ca. 70 huse, som alle har det tilfælles, at de er bygget inden for de sidste 120 år, og alle er placeret langs byens »strøg«. Bygningerne tilsammen fortæller Gyllings historie, men også den danske landsbys historie igennem de sidste 120 år.

Husene blev opført dels som stuehuse til mindre landbrug, men også som håndværkerboliger for karetmageren, smeden, slagteren m.fl. Omkring århundredskiftet blev der opført huse med butikslokale, men oftest blev erhvervslokalerne indrettet eller bygget i haven bag huset.

Alle husene blev indrettet således, at man både kunne bo og arbejde samme sted - husene havde flere funktioner. Ofte boede der flere familier i det samme hus, og ofte havde man en gris eller to gående i baghuset.

I 1905 blev der bygget et forsamlingshus, det første hus, hvor der ikke var tilknyttet erhverv. Derefter fulgte telefoncentral, hotel, lægebolig, jordemoderbolig, sparekasse og i 1926 fik byen sin egen biograf.

En overgang var der mere end 15 butikker i gaden (købmænd, bagere, slagter, tri-

kotage, isenkram) og ligeså mange håndværksvirksomheder (sadelmagere, urmager, cykelsmede, træskomager, bødker, maler, barber m.m.).

Egentlige boliger blev først opført efter 2. verdenskrig, hvor folk begyndte at blive mere mobile og derfor kunne påtage sig at arbejde længere væk fra boligen.

I dag er næsten alle husene indrettet udelukkende til beboelse, og kun til én familie. Tilbage er 1 slagter, 1 bager, 1 Brugs, 1 TV- og radioforhandler og 1 brødudsalg.

Men alle husene er der, og hvis man kigger nærmere efter, kan man se de mange ændringer, som husene har gennemgået igennem mere end 100 år - en åben og levende historiebog.

Vi har igennem de sidste år inviteret nuværende og tidligere husejere til en snak omkring husene i Købmagergade og Hovedgaden. Snakken foregår i Arkivet, hvor vi ofte får mange interessante oplysninger, som vi håber, senere kan indgå som supplement til registranten.

Mange af husene er blevet opmålt, og det er vores plan at kunne vise, hvorledes huset så ud, da det blev bygget og de ændringer, det har gennemgået til i dag. De studerende fra Byggeteknisk Højskole i Horsens har været os behjælpelige med opmåling af ca. 25 huse.

Arbejdet med registranten giver Arkivet mange sidegevinster, idet der næsten altid i forbindelse med opmålinger og samtaler dukker nyt spændende arkivmateriale op vedrørende Gylling.

Hadsten kommunes lokalhistoriske arkiv og samlinger

Af Børge Kjeldsen

Som mange ved, har vi til huse i kælderen i en fløj på Hadsten skole. Disse kælderlokaler er på samme tid både gode og dårlige - gode fordi lokalerne er uden vinduer og tingene dermed ikke udsat for sollys, og for det andet er der en meget konstant temperatur året rundt - dårlige, fordi vi har indgang på skolens bagside og er vanskelige at finde. Vi forsøgte i det forløbne år at finde et mere centralt sted og evt. holde flyttedag, men det strandede på, at det kostede for mange kroner.

Nu er vi - 6-8 frivillige medarbejdere - gået i gang med en renovering af de 300 m² lokaler, vi har til rådighed. Væggene, som er af hård beton, bliver forsynet med trælister til ophæng og derefter malet. De mange ting, vi har i samlingerne, bliver sorteret. I de snart 25 år, arkivet har eksisteret, er der blevet samlet for mange ting - f.eks. har vi 12 næsten ens kaffekander, ca. 20 strygejern, et smukt billede fra Dyrehaven ved København og mange andre ting, så vi fjernarkiverer i ret stor stil og forsøger at lave emnedelte udstillinger, - foreløbig har vi lavet et rum omfattende familien: Det gamle køkken, soveværelse og stue. I det næste rum forsøger vi os med forskellige håndværk: Vi har arvet den gamle skomager, elektriker, træmanden, børstenbinderen plus diverse andre. Det bliver en kæmpeopgave at komme igennem 300 m² fordelt i 5 rum og en lang gang. - Mange ting er registrerede og står opført i diverse kartoteker, mange andre er blot modtaget uden registrering. Det forsøger vi at råde

bod på og har nu fået EDB med tilhørende arkivprogram, så vi forsøger at lave en fuldstændig registrering, men det vil tage lang tid, så vi håber på hjælp af langtidslædere.

Vi har fortsat åbent hver tirsdag 14-17 og derudover efter aftale.

Det er især skoleklasser, daghøjskole, diverse foreninger og andre, der mest kigger på samlinger. En del enkeltpersoner kommer gennem længere tid og arbejde med slægts- eller egnsforskning. Vi har 2 foredragsaftener i hver sæson, sidst om krigsbytte og offerfund i Illerupdalen. Børge Jensen, arkivets mangeårige leder, trak sig for et par år siden ud af den faste stab for at skrive Hadsten bys historie, og den glæder vi os til at stifte nærmere bekendtskab med i oktober, hvor han præsenterer den i arkivet ved et aftenmøde.

Hinnerup Egsarkiv

Af Søren Svindt Christensen

I forbindelse med at Landsarkivet i Viborg fik overdraget Hinnerup Kommunes ældre arkivalier, ønskede Landsarkivet også at få de kommunale protokoller, der fandtes i Egsarkivet, som så i stedet fik gratis kopier af det afleverede.

Egsarkivet fik samtidig af kommunen stillet et beløb til rådighed til køb af kopier, Egsarkivet udvalgte blandt de arkivalier, som kommunen afleverede til Landsarkivet. Det blev til 9000 kopier, og efter indbinding er der 43 bind.

Fra biblioteket har vi haft stor hjælp af en langtidslæder - Villy Hedegaard - han har

fra rullefilm aflæst og nedskrevet alle folketællingslisterne fra 1787 til 1911, der omfatter sognene i Hinnerup Kommune.

Et EDB-anlæg er anskaffet, og indtastning af folketællingslisterne er begyndt.

Ved Hinnerup festdage er der åbent hus i arkivet og udstilling i det tilstødende lokale, »Brogården«, og altid mange gæster.

Vi har otte arrangementer i årets løb med 40-50 deltagere. Ved et møde hvor N. P. Boye Nielsen viste lysbilleder og fortalte om det gamle »Gammel Hinnerup«, var der over 90 deltagere, - det kneb med siddepladser, men det viser, at beboerne gerne vil se og høre noget om en svunden tid.

Hvert år i august arrangerer Støtteforeningen en udflugt, i 1993 gik turen til Ove og Erik Schwartz, Grundfør, hvor vi så et stort drivhusgartneri med blomser, en hjortefarm i gammel frugtplantage og nogle ualmindelig fine haveanlæg.

Vi har besøgt arkiverne i Rosenholm og Gjern kommuner, det er interessant at se, hvordan andre opbevarer og registrerer deres egns arkiver.

I årets løb har vi deltaget i forskellige kurser.

Der kommer stadig mange billeder og papirer til arkivet, og mange udnytter arkivets åbningstid til studier, især slægtsforskning har stor interesse.

Ved årets slutning udgiver Støtteforeningen et lille hæfte - i 1993 med artikler, som bl.a. fortæller glimt fra dagligdagen i de forskellige samfundslag. Hæftet uddeles til støtteforeningens 240 medlemmer.

Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv

Af Carl A. Laursen

Vi har haft megen glæde af de kraftigt belysende apparater, som vi fik skænket af Ebeltoft Byarkiv. Men ikke nok med det, vi har også fået en computer, der kan det hele. Vi har da lykkeligvis også en mand, som kan betjene den. Han er nu i fuld gang med at indskrive oplysende beretninger samt kommentarer. Mangt og meget vil gå tabt, hvis det ikke bliver nedskrevet i tide. Tiden efter os skal have så meget som muligt. Interesserede forskere kan hente ikke så lidt hos os, idet vi jo har kopier af 7 sognes kirkebøger. Inden for forskningens område drager vi god nytte af en oversættelse til maskinskrift af den gamle gotiske håndskrift. En af vore egne har stået for den oversættelse, og nu kan vi bedre orientere os i f.eks. de gamle kirkebøger.

Som det ses, lægger vi megen vægt på slægtsforskningen, idet der kommer interesserede fra fjern og nær. Vore egne medarbejdere går også i dybden desangående. Koll-åen er vort herredsskel til Øster Lisbjerg herred, og her er skellet til Kalø gods - vi har tilkoblet os på den anden side af åen og har indset fordelene ved det - vi går altså over åen efter vand. Det gør det nemmere for folk at forske. Via justitsprotokoller og fæsteprotokoller i Kalø Godsarkiv ligger vejen nu åben helt ned til 1400-tallet. Vore ældste kilder er kirkebøgerne på Helgenæs. De gamle godsers fæsteprotokoller kan føre os langt tilbage i tiden - vi kan finde interessante sammenhænge samt få belyst og afklaret tidligere henlagte gamle sager.

Vi kan notere os en jævn tilstrømning af

billeder af forskellig art - gruppebilleder så vel som portrætter, og vi klarer så vidt muligt at få sat navne på. Desuden er vi jo et sikkert kompagni, som gerne vil gå til hånd med vejledning og kommentarer. Det må også oplyses, at vi ligger inde med en meget stor samling af oplysende skrifter, og vi har åbent hver torsdag aften fra kl. 19.

Vi har haft adskillige besøgende langvejs fra. En mor og hendes datter fra Utah - Mormorstaten i USA - har været her. De forærede os et brev - tætskrevet og meget fortællende. Det er desværre ikke dateret, men det har været godt gemt i USA i over 100 år. Det er i sin tid afsendt fra Strands til den udvandrede - en gårdmand fra Tved. Vi kunne så til gengæld forære dem et billede af forfædrenes besiddelse i Tved. En dame har givet os en del billeder af de nære markante steder, de er fine, betydningsfulde, historiske sager.

Rosenholm Egnarkiv

Af Aksel Hjort

Det daglige arbejde på arkivet har i det forløbne år fulgt den sædvanlige skala med jævnlige besøg og forespørgsler.

Vore avisudklip der dækker begivenheder fra 3 aviser i lokalområdet bliver flittigt benyttet, idet de er ordnet efter emne, så det er nemt at finde de ting frem, der er aktuelle for den enkelte bruger, men den overvejende del drejer sig nu for det meste om slægtshistoriske emner. Et brev fra USA var i høj grad til stor glæde for både spørgeren og arkivet, fordi det gav anledning til, at vi fik nogle ting på rette plads i vores personarkiv, som havde været en del uforståe-

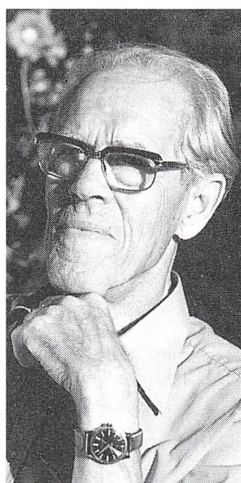
ligt for os p.g.a. familiens sammensætning. Det viser, at man på et eller andet tidspunkt kan få brikkerne til at falde på plads. Selv om det til tider synes uforståeligt, kan en enkelt oplysning altså få stor betydning.

En handelsdelegation fra Californien, der var på besøg i Rosenholm kommune, havde også afsat tid til et besøg på arkivet, der i år har været besøgt af omkring 350 personer.

Videoptagelser er noget nyt for vores vedkommende. En »ekspert« på området er begyndt at tage ud med kameraet til enkelte begivenheder eller personer, som kan have interesse for eftertiden, noget i lighed med de velkendte båndoptagelser. Her får man så billederne med også.

Mikrofilmen har for alvor vundet indpas, og atter i år har vi anskaffet os en portion. Vi er nu så velforsynede, at vi dækker alle sogne, der grænser op til Rosenholm kommune, så nu må behovet vist være dækket.

Som det sikkert er mange bekendt, døde Søren Sloth Carlsen den 16. november 1993 83 år gammel. Jeg har skrevet om det i Arkivnyt nr. 1 og kan kun gentage, at han har været en utrolig, utrættelig og inspirerende læremester både som lærer og under mere private former, ingen er nogensinde gået forgæves efter hjælp fra ham, og det er et stort

savn for arkivet, at vi ikke mere har ham i blandt os.

Der var ikke den ting, som Søren Sloth Carlsen ikke kunne svare på omgående. Han nåede ikke at blive gammel, men kræfterne slog ikke til og hans sidste handling, lige inden han kom på hospitalet, var en rundvisning i Hornslet kirke - den kirke, hvor han blev døbt og konfirmeret, og hvor han i 25 år var kirkesanger.

Solbjerg og Omegns lokalhistoriske arkiv

Af Emmy Domino

De fleste arbejdstimer på egnsarkivet går med registreringer og med at sætte på plads, men heldigvis bliver der ind imellem også tid til at huske, at det er mennesker - notabiliteter såvel som jævne folk, det hele drejer sig om.

Pligtarbejdet i Solbjerg omfattede i 1993 77 afleveringer bestående af bl.a. 926 billeder og papirer vedrørende to købmændshuse, brugsforeninger, sygekasser m.v. 247 registrerede besøgende fik assistance, og der var gæster fra den stedlige skole, en landbrugsskole og fra naboområder. Offentlige møder samlede ca. 175, men mange flere så arkivets udstillinger i publikumslokalet på Solbjerg Bibliotek.

Arkivlederen har 180 officielle arbejdstimer, mens syv frivillige har holdt arkivet åbent i yderligere ca. 800 timer i årets løb.

Nogle af de mange timer blev brugt på tilfældet Marie! Et eksempel på, at man skal *vide* og ikke bare *tro*, når det drejer sig om lokalhistorie.

Marie med efternavnet Jensen optrådte

Marie Jensen. - Hun blev aldrig cowgirl i USA, men tjenende ånd på Ordrup Jagtvej.

først i egnsarkivets årskalender som passager i et fly, der nødlandede i en mark mellem Odder og Solbjerg i 1921. Den forfløjne dame var ikke mere medtaget, end at hun kunne nedsætte sig som købmand i Ask, men her var det økonomien, der ikke kunne bære. I den nyeste udgave af en serie bøger om Solbjergegnen kom der til at stå, at Marie brugte for mange penge sammen med en tysk veninde, hvorefter hun udvandrede til Amerika, »hvor Marie Købmand nok er død«. På arkivet har vi bl.a. et billede af en ung Marie Jensen til hest, så i fantasien har vi på egnsarkivet set den fallerede købmand fra Ask ride vestpå, mens solen gik ned over Monument Valley.

Et brev fra Udvandrerarkivet i Ålborg kaldte os tilbage til arbejdet. Efterkom-

mere efter Marie Jensens ældre bror i USA ville gerne høre nærmere om en sølvske, som vi kunne identificere som en præmie fra Ning herreds husmandskreds. I tilgift fik vi at vide, at Marie aldrig var udvandret til Amerika - men kun til Ordrup Jagtvej via Sønderjylland. I stedet for cowgirl var hun blevet hus-faktotum hos en embedsmandsfamilie. Et sidestykke til Laura i Matador!

Arkivet efterlyste lokale med kendskab til frk. Jensen, og det viste sig, at et husmandspar på godt 90 år havde brevvekslet med hende, til hun døde i 1959. En stak breve oven på et skab viser, at den, vi *troede* var en vidtløftig eventyreske, var en tro tjenerinde, der lavede julemedister til arbejdsgiveren med tilhørende børn og børnebørn. I stedet for rodeoheste levede hun for sin otte år gamle, let overvægtige kat, Mukki. Og mens vi forestillede os Marie ved spillebordet i saloonen, prøvede hun at vinde til en ny søndagskjole i Nationaltidendes og Ude og Hjemmes lotterier.

Nu har vi så også registreret og arkiveret den side af historien, men spørgsmålet er jo så, om Marie Købmand nogensinde var kommet ned i skufferne, hvis vi havde kendt sandheden og kun sandheden fra begyndelsen...

Egnsmuseet i Tilst

Af Aase Young

I foråret 1993 bevilgede Århus byråd penge til at opføre det første egnsmuseum i Århus kommune. Byggeriet stod færdigt mod slutningen af 1993, og 16. april 1994 indivi-

ede rådmand Flemming Knudsen Egnsmuseet i Tilst.

Grundstammen af effekter i Egnsmuseet stammer fra »Geding Bysamling« - d.v.s. de næsten 500 effekter, som nu afdøde Anthon og Edith Poulsen fra Geding Forsamlingshus havde samlet gennem et langt liv, og som arvingerne overdrog til Tilst Kasted Geding Lokalhistoriske Forening som testamentarisk gave i juli 1991. Samlingen fordeler sig hovedsageligt på husgeråd, smedeværktøj, skomagerværktøj, landbrugsredskaber med videre.

Da Egnsmuseet ikke kan rumme alle effekterne, vil der være skiftende udstillinger, mens de øvrige genstande - som er vokset til næsten 700 - opbevares i magasin.

Flere hundrede personer har lagt vejen omkring Egnsmuseet. Dels ved den officielle åbning, og dels i åbningstiden, der er den samme som bibliotekets. Hver lørdag passes museet af et medlem af lokalhistorisk forening, som kan fortælle om de udstillede genstande. Endvidere har en enkelt gruppe besøgt museet uden for bibliotekets åbningstid.

Med sin centrale placering næsten lige ved Viborgvej, tæt på den nyåbnede motorvej og tæt på offentlig transport, er det let for alle interesserede at komme til Egnsmuseet i Tilst.

Egnsmuseet ligger i forlængelse af Tilst Bibliotek, hvor også lokalhistorisk arkiv og fællesrådet har til huse. Sammen befinder vi os i et bofællesskab med skole, ungdomsskole, skolefritidsordning og skolelegestue samt kommunens største idrætsforening, tst 79.

Det er et bofællesskab, som allerede har medført øget aktivitet og samarbejde på

tværs af foreninger og institutioner. Og med tiden håber vi, at bofællesskabet her på Tilst Skolevej 13A/Tåstumvænget 8 kan udvikle sig til et fritids- og kulturcenter, der står gny om i hele landet.

Tilst-Kasted Lokalhistoriske Arkiv og Tilst Kasted Geding Lokalhistoriske Forening

Foruden arbejdet med at få et museum på benene har arbejdsgruppen haft travlt med at flytte arkivet til det nye bibliotek og registrere alt indkommet materiale til arkivet. Desuden har foreningen udgivet en lokalhistorisk kalender og afholdt forskellige medlemsarrangementer, receptioner og udstillinger.

Arkivet har i årets løb fået en megafon, et diktersystem og et EDB-anlæg med det lokalhistoriske arkivsystem ARKIBAS efter ansøgning til den lokalhistoriske udviklingspulje. Desuden fik foreningen kr. 35.000 af et privat fond til dækning af inventar til Egnsmuseet.

Vedtægterne i foreningen er ændret, så Egnsmuseet også er blevet en del af foreningens ansvarsområde.

Jo, lokalhistorien blomstrer i Tilst, Kasted og Geding!

Vejlby-Risskov Lokalhistoriske Samling

Af Arne Christiansen

Arkivet, der har domicil på Risskov Bibliotek, har i det forløbne år fået en tilgang af støttemedlemmer, så vi nu er oppe på 229.

Medvirkende til dette er uden tvivl de ud-

advendte aktiviteter, dels som støtteforeningens arrangementer, og dels som resultater af udstillinger.

I arbejdsgruppen mærker vi desuden en voksende lokalhistorisk interesse i samfundet. F.eks. har vi fået forespørgsler fra kommende »runde« jubilarer i området om at måtte bruge vores konsulentbistand til egne jubilæumspublikationer.

Af arrangementer har vi haft:

1. sept. 1993: Besøg på Risskov Amtsgymnasium.
2. nov. 1993: Herregårdene Marselisborg og Constantinsborg v. statsbibliotekar Lars Otto Kristensen.
3. marts 1994: Generalforsamling samt foredrag om »dagbog vedr. Marie Mølle«.
4. maj 1994: Aftentur til Landbrugsmuseet »Gl. Estrup«.

Dertil kommer følgende udstillinger:

1. I Unibank for Boligforeningen af 1943's 25 års jubilæum
2. I Lokalcenter i Hørgården.
3. I Vericentret ved dets 25 års jubilæum.
4. Vejlbudag, hvor vi solgte postkort med prospekter fra billedarkivet.

Privatpersoner og institutioner har i tilgift kunnet afse arkivalier, som vi nu har registreret.

Vi har f.eks. fra en kommunal institution modtaget omkring 800 ældre matrikelkort.

Et hækkort fra 1830, som blev fundet, er som kopi indgået i vor kortsamling.

Vores righoldige billedsamling (fotos og tegninger) vokser ikke så kraftigt mere, men dækker nu en bred serie af topografi og personer.

Avisartikler fra de senere årtier er ved at blive sat system. Gamle lokalaviser bliver arkiveret i specielle papbind.

Som et særligt kuriosum har en privat giver skænket samlingen 15 scrapbøger med udklip hentet fra lokalaviser og dagspressen, omhandlende de begivenheder, som man læste om i tidsrummet fra 1925 til 1952, hovedsageligt de kommunalpolitiske og de udviklinger, der var i sognet. Disse scrapbøger afventer et nøjere studium for at etablere et realregister.

I nær fremtid har vi til hensigt at supplere vort arkiv med en indkøbt kopi af samtlige forhandlingsprotokoller fra sognerådets arbejde.

Desuden overvejer vi indkøb af luftfotos fra Det kongelige Bibliotek.

Vi har også fået tilbudt en kopi af overordnede bygningstegninger af særlig interessante bygninger, som vi da vil registrere i et særligt arkivindslag.

Interessen for fortiden her i Vejlbys-Risskov har også kunnet måles i besøgene i vor ugentlige åbningstid. Vi kan opgøre til omkring 22 besøg fra 15. januar til 15. januar.

Museer

Djurslands Museum Dansk Fiskerimuseum

Af Bjarne Flou, museumsinspektør

Akæologiske undersøgelser

Der er gennemført undersøgelser af en tørvedækket, næsten »urørt« bosættelse fra Ertebøllekulturen ved Dybdal nær Bønnerup. To befæstede anlæg fra yngre stenalder er undersøgt ved Marie Magdalene og Skarresø. De er blandt de største i Nordeuropa. Fra ældre bronzealder udgravedes og undersøgtes et område omkring fundet af otte bronzesværd ved Dystrup. I grusgraven Dybdal Ralleje udgravedes en rig kvindegrav med både guld og sølv fra romersk jernalder. På vikingetidsgravpladsen ved Kumlhøj fortsattes undersøgelserne af skeletgrave. En sølvskat og bopladsspor fra vikingetid undersøgtes ved Hammelev Kirke. Endelig gennemførtes mindre undersøgelser i forbindelse med torveomlægningen i Grenaa.

Der er foretaget undersøgelser i forbindelse med publikation af Dystrupsværdene og Hemmedbosættelserne. Topografiske studier er gennemført omkring de befæstede anlæg.

Der er i museets område registreret 20

helt nye fundlokaliteter i forbindelse med det fællesamtslige »læhegnprojekt«.

Det arkæologiske beskæftigelsesprojekt fortsatte undersøgelsen i en af skaldyngerne i Fannerup. Der blev fundet et stort antal bensager, især fiskekroge. De nærmeste omgivelser af skaldyngen blev afdækket med henblik på at konstatere begravelser, dog uden resultat.

Museets etnologiske undersøgelser

I forbindelse med udstilling på Sostrup er der foretaget en mindre undersøgelse af slottets og cisterciensernes historie samt Gjerrilds historie. Der er desuden udarbejdet projektforslag til evt. fremtidig anvendelse af slottet som »samtidsmuseum«. Undersøgelserne af Gjerrilds historie fortsættes i 1994 med henblik på en udstilling i Gjerrild.

Der er endelig arbejdet med »fritidskultur«; Sommerhusområdet ved Grenaa strand samt Fjellerup som ferieby med henblik på senere feltundersøgelser i området.

I forbindelse med en udstilling om badeliv er der foretaget undersøgelser af badningens historie generelt i Europa, specielt om Grenaa strand.

I forbindelse med kirkegårdsregistreringen er der foretaget arkivstudier af 8 Djurs-

land-sognes historie samt omkring kirkegårds-kultur generelt.

Museet har deltaget i det fællesmuseale forskningsprojekt »Piger på kant med loven« og herunder foretaget arkivstudier over emnet generelt samt specifikt for Djursland.

Dansk Fiskerimuseum

Dansk Fiskerimuseums undersøgelser har været præget af et samspil mellem eksisterende samlinger, ny indsamling og udstillingsaktiviteter. På motorområdet specielt angående den tidligere mekanisering af fiskeriet og motorfabrikken. På konstruktionsområdet specielt værfter og personerne bag.

Havnehistorie i forbindelse med bykort.

Feltundersøgelser af fiskeriets landbase-rede anlæg omkring Isefjorden (Et samarbejdsprojekt).

Arkivstudier af lutfisk i forbindelse med foredrag.

Udstillinger

Der har været vist følgende særudstillinger:

»En plads i solen« - om badelivets historie i Europa og Grenaa.

»Blev det bedre?« - om mekanisering af fiskeriet.

»Udstilling i udstillingerne«, keramik-udstilling.

»Fjer« (udlånt af Naturhistorisk Museum).

»Julepapir og julegaver«.

»Udvalgte fund fra Djursland«.

Museet var repræsenteret med tre monter, Kainsbakke, Hemmed og Nederst på landsudstillingen »Da klinger i Muld« i

forbindelse med den 19. Nordiske Arkæologkongres i Vejle.

Museet pibeudstilling er nedtaget og erstattet med udstilling af gammelt legetøj.

På baggrund af bevilling fra Århus amt (50.000 kr.) er der etableret en udstilling på Sostrup om slottet, cistersienserordenen og Gjerrild.

Dansk Fiskerimuseum har deltaget i fiskerimesse i Ålborghallen.

Museet har desuden haft udstilling i Hoed kirke og på Nørre Djurs Messen.

Endelig er der udlånt genstande til udstillinger bl.a. i Vejle, Ridehuset i Århus og Ebeltoft Museum.

Museets samlede besøgstal var 13.555 (1992: 7.022). Ca. 3.000 skolebørn har besøgt museet og ca. 70 klasser har taget mod tilbuddet om rundvisning.

I skolernes efterårsferie arrangeredes i samarbejde med Dagbladet Djursland »skattejagt« og spørgekonkurrence for børn med mere end 500 besvarelser.

I samarbejde med Grenaa City-forening arrangeredes »Julestue« på Baunhøj Mølle. Her var der ca. 500 gæster.

Arkæolog Esben Kannegaard har udfærdiget et sæt studiekasser om stenalder til Århus Amtsentral på baggrund af bevilling herfra på 30.000 kr.

Museets inspektører har afholdt ca. 20 rundvisninger og deltaget i radio og TV bl.a. med udsendelser fra Kumlhøj, Hammelev (sølvskat) og omkring fundet af Dystrupsværdene. Desuden i TV-udsendelsen »Hvad er det?« og fire udsendelser om »Danmarkshistorien på en ny måde«, samt »Antropologen arbejder«.

I de lokale aviser fyldte museumsstoffet ca. 30 sider.

Silkeborg Museum

Af Keld Dalsgaard Larsen

Silkeborg Museum har oplevet besøgsrekorder i 1991 og 1992, og året 1993 havde også et stort besøgstal - godt 54.000 - men dog ikke en ny rekord. Museets store nybygning fra 1991 er en stor gevinst for museet, men først på året 1994 måtte vi holde lukket i januar, februar og dele af marts for at få udbedret nogle skavanker ved byggeriet.

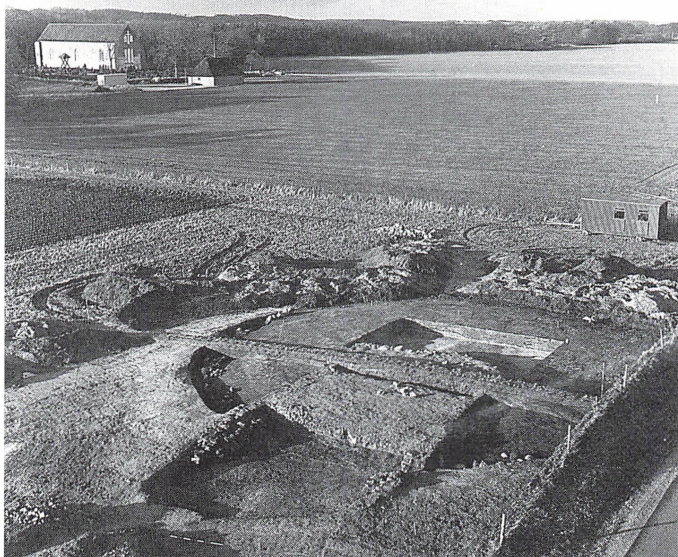
Dette renoveringsarbejde skabte et mærkeligt afbræk i museets virke, samtidig med at det krævede en stor indsats fra personalets side med at tage den store jernalderudstilling ned og senere sætte den op igen.

Museets arkæologer har i 1993-94 foretaget en lang række udgravninger. Blandt an-

det fandt man - efter al sandsynlighed - fundamentet til Virklund kirke, som blev nedlagt i 1500-tallet. Ved Tvilum blev »Teglhøj« udgravet, og her fandt arkæologerne blandt andet en middelalderlig teglovn fyldt med teglbrokker. Tegloven har leveret stenene til det nærliggende Tvilum Kloster. På grund af ovnens historie og tilknytning til den nærliggende klosterkirke opstod der - ikke mindst lokalt - et ønske om at bevare ovnen. Efter forhandlinger med ejeren og rigsantikvaren lykkedes det at træffe en aftale om fredning.

I foråret 1994 har Silkeborg Museum blandt andet udgravet endnu en stor jernalderbebyggelse denne gang i nærheden af Søhøjlandets Ferie- og Kursuscenter ved Gjern.

Fra udgravningen ved Teglhøj ved Tvilum. I kanten af højen ses resterne af tegloven. I baggrund den gamle klosterkirke, Tvilum Kirke.

Silkeborg Museum forestod i 1993 et stort projekt om dansk papirindustri i tidsrummet 1829-1993. Silkeborg Museum har længe arbejdet med emnet »papirproduktion« - både som industri og håndværk - på grund af den nærliggende Silkeborg Papirfabriks store betydning for Silkeborg by. Dansk papirindustri kom imidlertid ind i en meget svær periode efter 1990, og man kunne have frygtet en total nedlæggelse af denne gamle industrigræn i landet. Derfor tog museet sagen op med støtte fra Statens Museumnævn. Resultaterne fra dette landsdækkende projekt blev præsenteret på en stor konference på Silkeborg Museum i juni 1994 med titlen »Den industrielle kulturarv og dansk papirindustri«. I forbindelse med konferencen udkom projekt-kompendiet »Dansk papirindustri 1829-1994. Overblik og indblik«.

Silkeborg Museum har de sidste år arbejdet med den unge by, Silkeborgs, historie. Museet indgår aktivt i arbejdet frem til by-jubilæet i 1996 (150 år), blandt andet i forbindelse med udgivelse af en byhistorie. Men allerede i 1993 indgik museet et samarbejde med LO Silkeborg om udgivelsen af bogen »Silkeborg - en udpræget industri- og arbejderby«.

Silkeborg kommune har overtaget det gamle forfaldne kursted, Silkeborg Bad, med henblik på at skabe et internationalt kunstcenter. Silkeborg Museum er indgået i dette arbejde ved at forestå en udstilling på badet om dets virke gennem tiderne.

Silkeborg Museum ønsker hele tiden at være et aktivt og levende museum til glæde for lokalbefolkningen og de mange udenbys besøgende. Det sker blandt andet ved levende museum ved papirmagere og potte-

mager i sommerperioden, ved to store historiske markeder, ved julearrangementer i december og ved søndagsarrangementer i vinterhalvåret. I 1993-94 kom der endnu et par nye tiltag: Udhugning af stammebåd i museets have, modeopvisning i historiske og helt moderne dragter, flintmager og deltagelse i »Århus Amt i Farver«.

Silkeborg Museum fik også megen bevidsthed ved udfærdigelsen af den kopi af Tollundmanden, som blev lavet til Museum of Science i Boston, USA. Tani Abdulkader Mohammad stod for udformningen af kopien i samarbejde med Kirsten Voldum Larsen.

Silkeborg Museum har igen i år udsendt et årsskrift, hvor museumsforeningens medlemmer og andre kan få et nøje indblik i museets aktiviteter og undersøgelser.

Skanderborg Museum

Af Helle Reinholdt

1993 var præget af stor aktivitet på Skanderborg Museum, såvel arkæologisk som udstillingsmæssigt.

Undersøgelserne ved Fulbro Mølle fortsatte på tredje år. Vejanlæggen, der kan dateres fra o. 700-1000 årene, fik tilføjet et nyt element i form af en konstruktion af svære ellestammer, hvis mulige konstruktion vil blive undersøgt på et senere tidspunkt.

Også på Horndrup Holm fortsatte tidligere års undersøgelser. Ud over vade-sted/vejanlæg fra 1000årene til begyndelsen af 1100årene har der været arbejdet med ideer om en vandmølle i området, hvilket også de kommende års undersøgelser må bekræfte.

Sammen med Øm Kloster Museum har Skanderborg Museum foretaget undersøgelser af bygningsrester på øen Kalvø i Skanderborg Sø, som fra 1168-72 husede et mindre antal cisterciensermunke, før disse flyttede og slog sig ned på Øm Kloster. Ved undersøgelsen fremkom svage rester af en bygning, antagelig klosterkirken.

Skanderborg Museum påbegyndte registreringen af bevaringsværdige gravminder på ialt 4 kirkegårde inden for museets ansvarsområde. I tilknytning til dette registreringsarbejde kunne der i lokalsamfundet

noteres stor interesse samt forståelse for arbejdets vigtighed.

Museet har i årets løb vist 6 lånte særudstillinger, der spændte over et bredt emnefelt: »Alle tiders køkken« - om Danmarks største arbejdsplads, »Intime stykker« - dameundertøj gennem de sidste 150 år, i hvilken forbindelse museet fik et stort antal afleveringer af dameundertøj. »Bordets glæder« viste et sceneri af legemstore modeller omkring ét langt, dækket bord. Pladserne blev indtaget af festklædte par fra gotisk tid og frem til 1950'erne.

Dræng med gammeldags tønde-bånd. Fra »gamle lege« i museumshaven.

I tilknytning til den 19. Nordiske Arkæologkongres, der blev afholdt i Vejle i september 1993 og udstillingen »Da klinger i muld...« sammensteds, viste Skanderborg Museum en særudstilling »Nyt om gammelt« bestående af plancher suppleret med eksempler fra de sidste 25 års arkæologiske fund fra Skanderborg-egnen.

Skanderborgs berømte søn - børnebogsforfatteren Ole Lund Kirkegaard - har gennem sine berømte bøger leveret stof til en vandredstilling produceret af Skanderborg Museum og Skanderborg Bibliotek. Udstillingen blev vist på museet i nogle måneder i efteråret.

Et alsidigt udstillingsforløb sluttede i december måned af med udstillingen »Julen har englelyd« - om alskens engle, både »julede« og andre.

I forsøget på at nå et brede publikum end sædvanligt arrangerede museet et antal ekstraordinære tilbud, bl.a. sommerprojektet »Gamle lege«, hvor én af museets medarbejdere instruerede børn og voksne i nogle af de gamle friluftsslege i museumshaven. Øvrige arrangementer var ravslibning og dukkeoperaen »Hans og Grete«, sidstnævnte for mindre børn. Endelig blev der en dag i efterårsferien budt på eksperimentel arkæologi i museumshaven.

Ved udgangen af året udkom museets årbog for 1991-92. Såvel museets faste medarbejdere som interesserede kolleger bidrog med artikler og andet til årbogen, som fremstår som et stykke vigtigt formidling af museets og arkivets arbejdsmark.

Tillæg

Nørhald Egnsarkiv

af Peter Østergård

I disse urolige tider med fremmede strømninger og det meget omtalte opsving - mærker vi her mellem læsesalens fyldte boghylder, at der virkelig spores grøde i trangen til at finde sine rødder - finde sine egne ben at stå på!

Tydeligt nok er der en latent forståelse af, at det ikke er rådeligt, at sige som den søvnige molbo i en kendt molbohistorie: »Kør bare videre - det er ikke mine ben«!

Dette bekræftes af et stigende antal henvendelser - endog fra de fjerneste egne af landet - om oplysninger vedr. personer, slægt og hjemstavn.

For arkivmedarbejderne betyder det me-

get interessante opgaver og ofte spændende oplevelser, - som f.eks. da et navn - Peder Ommerbo - dukkede op. Det måtte utvivlsomt være en mand fra Ommersyssel - altså fra Arkivets virkeområde. - Hvad hed han mon egentlig? - for Ommerbo lød som et kaldenavn eller et købt navn.

Så kommer detektiven op i arkivaren. Et indgående studium af arkivalier - biblioteksbesøg og kontakt til de ældste pensionister går i gang.

Det er altid en triumf, når jagten giver udbytte. Og netop her lykkedes det over al måde. Peder Ommerbo blev identificeret, og hans stamtavle opstillet. Hans liv og skæbne klarlagt. - Han var som dreng blevet blind efter en øjenbetændelse - og kom på Blindeinstituttet i København.

Hans historie vil forøvrigt blive offentliggjort i Nørhald Egnsarkivs årsskrift 1994.

Som et andet eksempel i forbindelse med slægtsforskningsarbejdet kan nævnes modtagelsen af en fornemt udarbejdet oversigt over slægten Mannichen, der som fæstebønder under Gjessinggård for 275 år siden begyndte krovirksomhed i Øster Tørslev.

Af det i årets løb nyanskaffede materiel skal iøvrigt nævnes - videomaskine og

skærm, så vi i læsesalen nu kan præsentere videobånd og ikke mindst egne optagelser af lokalhistoriske begivenheder - og hjemstavnen, hvor rødder fik liv og næring.

Purhus Lokalkativ

Af Jytte Nielsen

Et lille sammendrag af årets gang i Lokalkativet.

Årets foredragsrække blev planlagt som en fortsættelse af slægtsforskningskurset året før, hvor mange også beskæftigede sig lidt med gårdhistorie.

Det blev til en aften om matrikler, en om brandtaksationer og endelig en om stednavne med Gordon Albøge. Specielt det sidste var godt besøgt, også af folk vi ikke før havde set i arkivet.

Til generalforsamlingen havde vi et lysbilledeforedrag af museumsinspektør Jørgen Schmidt Jensen, Randers, der forestår den lokale gravminderegistrering. Det var en givtig aften for begge parter. Han fik personoplysninger med sig, som han ikke

havde kunnet få andre steder, og vi fik baggrunden ridset op for den lokale befolkning, samt etableret et samarbejde, så jeg er sikker på ikke kun menighedsrådet, men også Lokalkativet bliver inddraget i fremtidige registreringer.

Vi har i år fået lavet en trykt folder om arkivet og dets indhold. Den er prydet med tegninger lavet af bestyrelsesmedlem Karen Nielsen og opfylder et længe næret savn.

Som noget nyt (for os) udgav vi i 1993 en lokalhistorisk kalender med gamle billeder fra arkivet. Ideen var et gammelt foto af en bygning + et nyt fra samme sted. Desværre fik vi problemer med de nye fotos, så det blev kun de gamle. Kommunen havde sat sikkerhedsnet under os med en under-skudsgaranti, men vi fik det til at løbe rundt, selvom vi ikke fik solgt alle 300 eks.

I år realiserer vi den oprindelige ide samtidig med, at vi satser lidt mere på teksten.

Besøget i arkivet har været stigende, fra ca. 130 til 170, stadig mest slægtsforskere, men en gruppe, der er stigende, er unge mennesker, der flytter i gamle huse, som de gerne vil vide noget om.

Østjysk Hjemstavn 1993/94

Af Karen Margrethe Sørensen

Den 27. november 1993 afholdtes generalforsamling på hotel Ansgar, Århus. N.P. Boye blev valgt til dirigent. Beretning og regnskab blev godkendt uden kommentarer.

Vedrørende kontingent blev det fastsat til 125,00 kr. (110,00 kr. plus 15,00 kr. i porto). Dette kontingent indeholder en årbog udsendt til alle medlemmer og tilbud om forskellige arrangementer i løbet af året.

Der blev genvalg af Niels Peter Boye, Hinnerup, A.H. Schau, Højbjerg, Jonna Abild Nielsen, Risskov, Jørn Kirkegaard, Stilling, Lars Otto Kristensen, Århus og Søren Chr. Sørensen, Ry.

Nyvalgt blev Jens Jeppesen, Højbjerg og P.V. Christiansen, Egå i stedet for Erna Lorenzen og Hans Jørgen Madsen.

Østjysk Hjemstavnsforening takker meget for det store arbejde begge afgående bestyrelsesmedlemmer har lagt i foreningens regi. Det er altid vigtigt med positiv og aktiv medvirken.

Poul Erik Andersen fra Åbyhøj blev valgt som revisor.

Efter generalforsamlingen, der havde et fremmøde på ca. 60 medlemmer, fortalte cand. mag. Steen Ivan Hansen om adelens kirker omkring Århus.

Den 16. december holdes det første be-

styrelsesmøde efter generalforsamlingen og konstitueringen var næsten uforandret; de 15 bestyrelsesmedlemmer fordelte de forskellige udvalg imellem sig, og det har virket fortræffeligt. En ting, man måske kan aflæse det ved, er det store fremmøde ved vore bestyrelsesmøder, det takker jeg meget for.

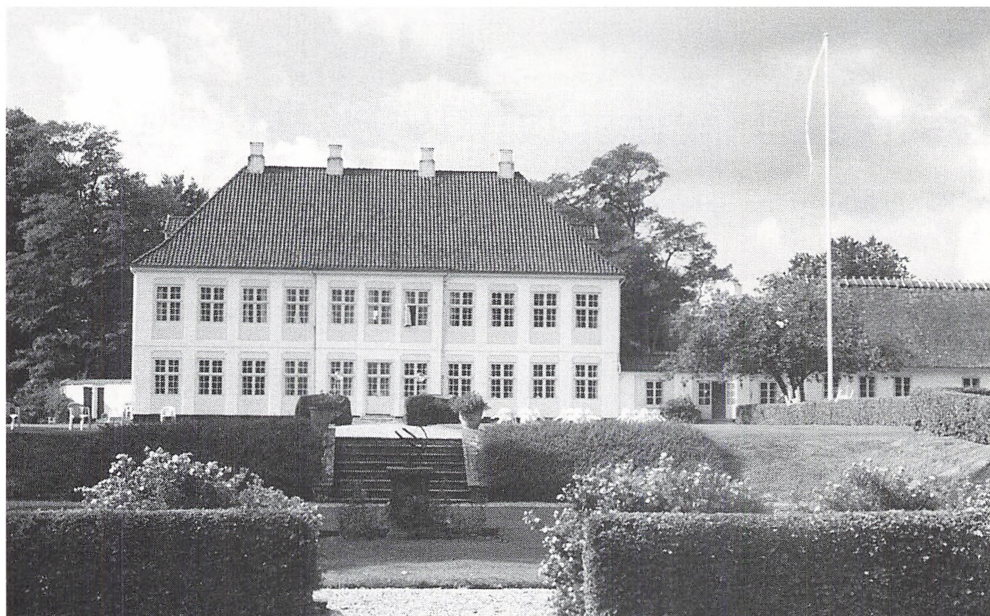
Redaktionsudvalget, der hovedsagelig beskæftiger sig med årbogen, arbejder meget seriøst. Redaktøren Jens Holmberg Kristensen får mange gode indlæg tilsendt, og det er vigtigt for en årbogs stadige udgivelse. Årbogen er vort ansigt udadtil og derfor ventes der hvert år med spænding på, hvad udvalget er nået frem til. Foreningen takker for den store indsats.

Arrangementsudvalget har i 1994 lavet et stort og flot program med mange spændende aktiviteter.

Det første arrangement løb af stabelen den 23. februar med museumsinspektør Orla Madsen fra Horsens museum, der fortalte om Vitus Beringekspeditionen i 1991, det var en meget interessant oplevelse.

I marts måned fortalte sognepræst Irma Hald Madsen, tidligere kasserer i Østjysk Hjemstavnsforening om Steen Steensen Blicher - også en fin aften.

Aprilarrangementet var henlagt til møl-

Sandbjerg Slot. Foto: Jørn Kirkegaard.

Sandbjerg Slot - interiør. Foto: Jørn Kirkegaard.

lestuen ved Simonsens have, hvor Erik Kjersgaard fortalte om »Den gamle« by i Århus.

Forårsturen i maj kørtes til Glud museum, der også kaldes Den gamle Landsby. Danmarks ældst daterede stuehus er placeret ved Glud. Der blev også tid til kaffe med lagkage på Børkop Mølle. Børkop Mølle ejes i dag af Miljøministeriet og er indrettet som egnsmuseum og restauration.

Godset Overgaard ved Hadsund var genstand for vort besøg i år, og omkring 60 medlemmer var taget med på Overgaard. Vort herregårdssagkyndige bestyrelsesmedlem Lars Otto Kristensen var turlleder. En god og dejlig oplevelse.

Heldagsturen til Sønderjylland, Nydam mose, Sandbjerg slot, der ejes af århus universitet og bruges til kursusvirksomhed, var en skøn oplevelse. Herefter var vi på

Sønderborg Slot og videre til Dybbøl Mølle og det nyindrettede museum.

Den sidste tur var en halvdagstur til Gl. Estrup landbrugsmuseum, det er altid et besøg værd.

Foreningen takker udvalgets medlemmer for deres interesse for at finde nye initiativer til vore programmer, takker for den måde, I tilrettelægger og gennemfører arrangementerne på.

Medlemstallet ligger stadig lidt under de 1.000, det er et magisk tal, vi har svært ved at passere, men vi håber stadig, det vil lykkes for os.

Til slut vil jeg gerne takke medlemmer, tilskudsgivere og bestyrelsesmedlemmer for den interesse, der bliver lagt for dagen, hvert år er jeg positivt overrasket, skønt - ikke?

Personregister

Abiltrup, frue 49
Absalon, biskop 88
Adriansen, Inge 103
Albøge, Gordon, historiker 120
Amidsen, A. H., teglværksejer 97
Andersen, Anton, gdr. 100
Andersen, H. N., etatsråd 21
Andersen, Jens Henrik, murermester 101
Andersen, L. F., teglværksejer 97
Andersen, N., gdr. 97
Andersen, Poul Erik, revisor 121
Andersen, Søren, husmand 31, 32, 33, 34, 36, 44
Andersen, Aage Fredslund, kunstmaler 17
Anderstjerne, Johan, etatsråd 97
Ansgar, biskop 65
Avocco, stenmester og arkitekt 88

Bauer, frue, lærerinde 16
Bjørn, Arne 103
Blicher, Steen Steensen, digter
Blitz, Otto, teglmester 101
Blom, fabrikant 37
Bock, Otto 95
Bornemann, Hedvig Margrethe, godsejer 29
Boye-Nielsen, N. P., assurandør, gdr. 9, 107, 121
Boysen, seminarieforsøger 43
Boysen, Jørgen, sognepræst 92
Bredsdorff, J. B., lektor 93
Britze, B., bestyrer 101
Broge, hans, storkøbmand 99, 103
Brøgger, proprietær 97
Bukh, Niels, forstander 19
Bundgaard, Jens Jensen, lærer 85
Bøttner, V., teglværksejer 97
Baagø, højskolemand 40, 43
Båstrup, skoleleder 10, 16

Ccallesen-Madsen 59
Carlsen, Søren Sloth, overlærer 109
Caspersen, smed 75
Christensdatter, Cecilie Marie 32, 34, 38, 39, 40
Christensdatter, Marie 32, 34, 35, 36, 37, 39, 40
Christensdatter, Sørine 32, 38, 42, 43
Christensen, Anton, forfatter 27
Christensen, Christen, stiftsskriver 83
Christensen, Hans Peder Andreas, lærer, 32, 39, 41
Christensen, Hertha 42
Christensen, Marie 42
Christensen, Niels, husmand og teglbrænder 94
Christensen, Peder, lærer og gdr. 32, 38, 39, 40, 41
Christensen, Søren 32
Christensen, Søren, lærer 42
Christensen, Søren Svidt, gdr. 107
Christian den Anden, dansk konge 90
Christian den Tredje, dansk konge 90
Christian den Fjerde, dansk konge 82, 83, 84
Christian den Femte, dansk konge 66
Christiansen, Arne, arkivleder 111
Christiansen, P. V., rektor 121
Clemmensen, Mogens 104
Crown, mejeribestyrer 75

Dahl, Børge 103
Dalsgaard, Flemming 58
Dalsgaard, Gunner, ingeniørassistent 45, 56
Dalsgaard, Ida 45, 46, 54, 57, 58, 63
Dalsgaard, Margit 57, 58, 63
Dalsgaard, Viggo 59
Demuth, Kaj, skoleelev 12
Domino, Emmy, arkivleder 109
Drewsen, Michael, fabrikant 97
Dyssel, Arndt, præst 93
Dyssel, Johan Arent 104

Ebling, Ole, handelsmand 75, 81
Eriksen, Johanne 31
Eriksen, Trauls, farver 31, 34
Eskil, ærkebiskop 87, 88

Fischer, Haldor, teglværksejer 98
Fischer, H. P., teglværksejer 98
Fisker, A. V., kunstmaler 47
Fisker, Thomas, gdr. 43
Fleischer, H. A., borgmester 102
Flou, Bjarne, museumsinspektør 113
Flyvholm, Børge 104
Frandsen, A., teglmester 98
Frandsen, Frands, teglværksejer 97
Fredborg, frue 27
Fredborg, Chr., inspektør 21, 27, 28
Fredborg, Niels, cykelrytter 21
Frederik den Tredje, dansk konge 66
Frederik den Syvende, dansk konge 43, 66
Frideriksen, O., teglværksejer 97
Funder, Thomas P., tobaksfabrikant 103

Groth, forvalter 19, 21, 28
Grov-Jensen 49
Gruelund, G. 104
Grundtvig, N. F. S., digter 40
Gyldenløve, Ulrik Fredrik, dansk kongesøn 90
Gøye, Eskil 90

Hald, købmand 34
Hansdatter, Ane 85
Hansen, Ejnar, maskinarbejder 77
Hansen, Kaj 58
Hansen, Karl Ejlskov, direktør 98
Hansen, Hans Ejlskov, direktør 98
Hansen, Marius, køretmager 61
Hansen, Peder 34
Hansen, Steen Ivang, cand. mag. 121
Harald Blåtand, dansk konge 65
Harmsen, planteskoleejer 77
Hedegaard, Villy 107
Herskind, A., købmand 99
Hessner, Svend 77, 80
Hjort, Aksel, arkivleder 108
Hjort (Jordt), Hans, teglværksejer 95
Hoffmann, Friderich 95, 103
Holch, Christen 90
Holst, skovfoged 21
Holste, Fr., forpagter 91
Holtet, Chr. 73
Hornbæk, Egon 56
Hostrup, Helge, forstander 43
Hostrup, Jens Chr., digter 43
Hundebøll, Lis Møller 104
Hurtigkarl, Niels, provst 92
Hvidtfeldt, Johan, rigsarkivar 104
Hübertz, J. R. 73

Idum, A. R. 73
Ingerslev, Jens, cand. mag 64
Isløv, D., skolebestyrer 10
Iversen, Mathias, teglværksejer 98

Jaber, Jacob, sognepræst 83
Jensdatter, Kirsten 30
Jensdatter, Maren 30, 44
Jensen, proprietær 97

Jensen, Børge, arkivleder 107
Jensen, C. E. M., teglværksejer 98
Jensen, Erik B., gdr. 35
Jensen, Gunner, farstemand 50, 56, 60
Jensen, Hans 82, 84
Jensen, Hans Bjerregaard, tørmester 101
Jensen, Harald, arbejdsmand 50
Jensen, Jørgen Schmidt, museumsinspektør 120
Jensen, Marie, husassistent 109, 110
Jensen, Niels, rektor 83
Jensen, Niels P., grovmed 56
Jensen, Ove, beslagsmed 49, 51, 53, 56, 60
Jensen, Peter 56
Jensen, Peter, bogholder 56
Jensen, Vagn, skoleelev 16
Jeppesen, Jens, museumsinspektør 121
Jespersen, J., proprietær 96
Johansen, Ernst 99, 103
Johansen, Henning, mælkedreng 80
Johansen, Willy Niebuhr, direktør 100
Johansøn, Hans 90
Josephsen, Niels Brøndum 104
Josiassen, Olaf 56, 59, 61
Jørgensen, lærer 15
Jørgensen, Henrik, rådmænd 83
Jørgensen, Jørgen 69

Kannegaard, Esben, arkæolog 114
Kiellerup, N. B., teglværksejer 102
Kirkegaard, Jørn, konsulent 121, 122
Kirkegaard, Ole Lund, forfatter 118
Kisling, H. M. 104
Kjeldsen, frue 99
Kjeldsen, Børge 106
Kjensgaard, Erik, historiker 73, 123
Kjær, Erik, godsejer 19
Kloppenborg-Skrumsager 41
Knudsen, Flemming, rådmænd 111
Kock, Bodil, minister 56
Kock, Hal, professor 56
Kock, J. 104
Kold, Christen, skolemand 40
Konge, Singe 53
Kragh, Martin, teglværksejer 100
Kristensen, Jens Holmberg, overlærer, re-daktør 3, 4, 85, 121
Kristensen, Lars Otto, statsbibliotekar 112, 121, 123
Krohr 60
Kruse, slagter 51
Kruse, Jens, lærling 51, 56
Kusk, Conny 17
Kaaber, fabrikant 103
Kaare, Arly 101, 104
Kaalund, frue, lærerinde 11

Lampe, Jens Kongsted, handelsfaglærer 86
Langballe, C., direktør 101, 102
Langballe, Otto, direktør 103
Langballe, Christian Carl, købmand, 102, 103
Larsen, Keld Dalsgaard, museumsleder 115
Larsen, Kirsten Voldum 116
Lassen, Bendix, justitsråd 29
Lauridsen, Niels 82, 84
Lauridsen, Søren 82, 83, 84
Lauridsen, Carl A., arkivleder 108
Laursen, Karl, teglværksejer 99
Laursen, Tage 75
Lærmand, Christen Nielsen 89
Leth, A. C. 102
Liebrott, Niels-Knud 73
Lorenzen, Erna, museumsinspektør 121
Lund, J., forpagter 102
Lundgaard 74
Lybeck, frue 77, 80
Lybeck, grd. 74, 75, 76, 78
Lykke, Ove, lærling 48, 56
Lysgård, Anders Jensen, gårdmand 33

Madsen, H. J., museumsinspektør 121
Madsen, Herbert, museumsleder 73
Madsen, Irma Hald, sognepræst 121
Madsen, Jacob, biskop 69, 73
Madsen, Orla, museumsinspektør 121
Madsen, Sidsel 67
Marcussen, Chr., teglværksejer 97
Markussen, frk. skolebestyrer 10
Mathiesen, Knud 76
Matiesen, A., forvalter 99
Meyer, Ole 104
Mikkelsen, Esther 58
Mikkelsen, Lund, fyrbøder 78
Mikkelsen, M., teglværksejer 97
Mikkelsen, Morten, teglværksejer 98
Mikkelsen, Sven, gdr. 57, 58
Mortensen, skomager 78
Mælke-Ras 59
Møller, Elna, arkitekt 104
Møller, J. K., skoleleder 10

Neergaard, Frode, hofjærgermester, godsejer 21
Niebuhr, Friederich Wilhelm, teglbrænder 99
Niebuhr, Hermann, teglbrænder 99
Niebuhr, Hermann Christoph, teglbrænder 99
Niebuhr, Jens Herman, direktør 99
Nielsdatter, Zidsel Marie 31, 32, 33, 34, 36, 44
Nielsen, gdr. 75
Nielsen, læge 78
Nielsen, skolebestyrer 10
Nielsen, Axel 104
Nielsen, Chr. Peder C., mælkekusk 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81
Nielsen, Ester 76
Nielsen, Flemming 104
Nielsen, Jens 56
Nielsen, Jonna Abild, bestyrelsesmedlem 121
Nielsen, Jytte, arkivleder 120
Nielsen, Karen, bestyrelsesmedlem 120
Nielsen, Peder, husmand 30
Nielsen, Sigfred 56
Nielsen, Valdemar (Sam), forvalter 21, 28
Nielsen, Worm, planteaviskonsulent 27
Nykjær, Karen 57, 58, 59
Nykjær, Søren, førstemand 49, 52, 53, 56, 59, 60, 61
Nymark, Kaj, direktør 98
Nymark, S., direktør 103
Nymark, Sven, direktør 98
Nørgaard, forstander 40

Olesen, E., lærer 62
Olesen, Ella 62
Olsen, Chr., skolebestyrer 10
Olsen, Christen, handelsmand 83
Olsen, Ib Koch, historiker 104
Olsen, Kristian, svend 50
Olsen, Rikke Agnete 73
Ommerbo, Peder 119
Outze, E., lærer 11

Parsberg, Manderup 91
Pedersdatter, Maren 30
Pedersen, Christen, gdr. 30, 31, 34, 35, 36, 37, 39, 43, 44
Pedersen, Christian, fabrikant 46, 51
Pedersen, Erik, lærling 50, 52, 56
Pedersen, Hans 30, 37
Pedersen, Harry 51
Pedersen, Jens 30, 31
Pedersen, Jens 35, 36
Pedersen, Kirstin Nørgaard, forfatter 82
Pedersen, Lilly 48, 49, 50, 63

Pedersen, Martin, fabrikant 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 61, 63
Pedersen, N., skolebestyrer 10
Pedersen, Niels 30
Pedersen, Peder, rådmænd 89
Pedersen, Rasmus 30
Pedersen, Rasmus 38
Pedersen, Rybner, skolebestyrer 10
Pedersen, Søren 30, 37
Pedersen, Søren 56
Petersen, August, teglbrænder 97
Petersen, Egon Vestergaard 104
Petersen, Ejnar, gdr. 105
Petersen, F. C., teglbrænder 103
Petersen, Henry, teglværksejer 97
Petersen, Peter, teglværksejer 97
Petersen, Tage, gdr. 37
Piper, Jens, direktør 96
Piper, Preben, direktør 96
Pontoppidan, Erik 73, 92, 94
Poulsdatter, Mette 68
Poulsen, Anthon 111
Poulsen, Edith 111
Poulsen, Ejnar, førstelærer 85
Poulsen, Poul 56

Rask, Thomas, teglværksejer 97
Rasmusdatter, Dorth 30
Rasmussen, Christen, gdr. 101
Rasmussen, Inger 17
Rasmussen, Jens, gårdfæster 30
Rasmussen, Karen Marie 38, 41, 44
Rasmussen, Mogens 105
Rasmussen, Peder, teglbrænder 94
Rasmussen, Søren Peter, murermester 101
Reinholdt, Helle, museumsleder 116
Reventlow, Henning 90
Rønsgaard, Jan, direktør 96

Sandbergs 42
Schau, A. H., regnskabschef 121
Schmidt, August F., forfatter 73
Schmidt, H. N., direktør 97
Schmidt, O., teglværksejer 99
Schwartz, Erik 107
Schwartz, Ove 107
Secher, rutebilejer 74, 77
Seideling, pastor 58
Sejr, Emanuel, bibliotekar 104
Siim, N. J., teglværksejer 98
Smidt of Deanston, James 94
Snedker, Søren 67, 68, 69, 72
Sommer, H., teglværksejer 98
Sonne, J., bestyrer 98
Steenberg, J., konsul 97
Steinbrenner 103
Storck, H. 104
Stubbe, frue, lærerinde 62
Svane, Siegfred 73
Sønnichsen, Christian, gdr. 40, 44
Sønnichsen, Julie 40
Sønnichsen, Marie 30, 43
Sørensdatter, Kirsten Marie 31, 32, 34, 38, 39, 43, 44
Sørensdatter, Marie 32, 33
Sørensen, skovrider 21
Sørensen, Anders 32, 33
Sørensen, Christen, sognepræst 71
Sørensen, Hans, ingeniør 63
Sørensen, Karen Margrethe, formand 121
Sørensen, Søren Chr., bogbinder 121

Tegelslaar, Mads 89
Thomsen, murermester 100
Thomsen, Anthon Scheel, fabrikant 101
Thomsen, Jens, bådfører 85
Thomsen, P. 96
Thomsen, Peder, smed 38, 39, 44

Thranæs, Tyge 11
Thygesen, Sv. B. Bang, lærer 15
Tolstrup, Egon, lærling 50
Torsted, Johannes, svend 50
Tretow-Loof, F., kaptajn 96
Valdemar den Store, dansk konge 87
Vejlby, frue 12, 14, 16
Vejlby, Karl, cand. theol., skolebestyrer 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17
Villadsen, Dorth 17
Villefrance, bestyrer 28
Vognsen, Peder, biskop 89
von Jenitsch (tysk adelsfamilie) 52

Walter, Karl 95
Worm, Ole, oldtidsforsker 71, 73
Wulff, frue, rengøringsdame 14

Young, Aase, museumsleder 110

Zaxho 77
Zehner, Georg, teglmester 99
Zeuner, købmand 10

Østerby, Rasmus, direktør 97
Østergård, Peter, arkivar 119

Aae, Arvid 102

Stedregister

Addit 98
Aggersund 103
Agri 53
Alheden 36
Allinggård 97
Alling Kloster 91
Allingåbro 97
Alrå 28
Amaliegårds teglværk 91
Amerika 110
Amstrup 26
Anebjerg 98
Ans 95, 96, 99
Ask 110
Assendrup 96
Auning 89, 97

Baggesvogn 21
Balle 98
Basballe 46
Baskær 100
Baunhøj Mølle 114
Bering 41
Berlin 95
Besser 97
Betesda dam 64, 67
Bevtoft 92
Bjerringbro 86, 97
Bjødstrup 60
Borum 10
Borup 85
Boston 116
Brabrand 40, 76, 99, 101, 103
Brede 104
Brejning 12
Brobjerg 34
Brok Rask kilden 69
Brundby 96, 97
Brædstrup 86
Busbjerg 97
Bygholm 98
Bækkelund 41
Bøgild 97
Bønnerup 113
Børkop Mølle 123

Californien 109
Carlsberg 96, 97
Ceresbakken 79
Charlottenborg 90
Christianslund 98, 101
Christiansminde 97
Clausholm 91
Constantinsborg 103, 112

Dagstrup 96
Dalsgård 97
Damsgård 28
Danevirke 87
Danmark 33, 40, 41, 65, 66, 82, 84, 87, 98, 103, 104
Dauding 42
Dejret 61
Delmenhorst 82, 84
Ditmarsken 82, 84
Djursland 86, 90, 103, 113, 114

Donbæk 101
Dronningborg 91, 96, 97
Dueholm amt 83
Dybbøl Mølle 123
Dybdal 113
Dyrehaven 106
Dystrup 113

Ebeltoft 50, 51, 59, 97, 108, 114
Egebjerg 98
Egernsund 92
Egå 42, 99, 121
Elsted 99
Emborg 90
Emiliedal 101
Emmelev 97
Engesvang 96, 98
Estruplund 90
Europa 113, 114

Fåkse 103
Falling 19, 21, 23, 27, 29
Fannerup 113
Feldballe 89
Femmøller 46
Fillerup 98
Finland 57
Fjellerup 97, 113
Fjerritslev 71
Flensborg 92, 94, 95
Floes 97
Foldbygård 10
Framlev 94
Frankrig 72
Fredericia 45
Frederiks 44
Frederiksberg 42
Frederikslund 97, 99
Frederiks Mose 33
Fregerslev 34, 36, 42, 44
Frijsenborg 92
Fruering 30, 98
Fulbro Mølle 116
Funder 95
Fyn 26, 76
Fårup 96, 97

Galten 95, 99, 100, 103
Galten Mark 40
Gammelstrup 98
Geding 111
Gedved 41, 42, 43
Gjern 85, 96, 98, 107, 115
Gjerrild 96, 113, 114
Gjessinggård 119
Gl. Rye 90
Gl. Estrup 112, 123
Glatved 103
Glud 123
Gram 69
Grenå 89, 90, 97, 113, 114
Grundfør 98, 99, 101, 107
Grønbæk 92
Gudensø 87
Gudenådal 97
Gunnestrup 101
Gylling 105
Gyllingnæs 27

Hadbjerg 98
Hadsten 81, 96, 98, 106, 107
Hadsund 96, 123
Haldum 11, 16
Hamborg 78
Hammel 96, 99
Hammelev 113, 114
Hammershøj 86, 96
Hannover 99
Hannæs 85

Hansted 98
Harlev 41
Hasle 74, 76, 78, 79, 80
Hasle Gammelgård 74, 75, 77, 80
Hasle Nygård 78
Hasle Vestergård 75
Hasselager 100, 101, 104
Hegedal 97
Helgenæs 49, 55, 108
Hellig kors' kilde 65
Helsingborg 50
Helsingør 50
Hemmed 114
Hessel 97
Hesselund 98
Hillerød 41, 42, 44
Himmelbjerg 43
Hinge 97
Hinnerup 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 88, 107, 121
Hjallerup 70
Hobro 42, 90, 96
Hoed 89, 97, 114
Holland 92
Holme-Tranbjerg 101
Holmeåen 85
Hornstrup Holm 116
Hornslet 91, 96, 99, 109
Horsegård 100
Horsens 26, 28, 31, 86, 90, 96, 106, 121
Hovedgård 98
Hundborg 83
Hundslund 98
Hvilsted 31, 44
Hvornum 96
Hvorslev 97
Hyllested 61, 89
Højholm 97
Højbjerg 95, 99
Hørgården 112
Hørring 34, 44, 101
Høver 100

Illerupdal 107
Indus-dalen 87
Isefjorden 114
Israel 15
Italien 87

Jernhatten 89
Jernkilden 64, 67, 72
Jerusalem 64
Justenborg 40
Jylland 26, 36, 41

Kainsbakke 114
Kalundborg 36, 88
Kalvø 117
Kalø 52, 90, 97, 108
Karlbj 99
Kasted 75, 111
Katrineadal 98
Kjærbygård 10
Kjærgård 99
Klank 38, 41
Knebel 45, 47, 59, 61, 62
Knebelbro 53, 62
Knøvelseje 57, 58
Kollerup 98
Koll-Åen 108
Kolt 38, 42
Kongeåen 41
Kragelund 101, 103
Krogsbæk 99
Kulsig 98
Kumlhøj 113, 114
Kunnerup 38, 44
København 33, 36, 42, 56, 73, 83, 90, 103, 104, 106, 119

Københoved 41

L
 Labing 74, 76
 Langemark 97
 Laven 98
 Lemming 34
 Lerup 71
 Lille Bjellerup 96, 97
 Limfjorden 85
 Linå 98
 Lippe 99
 Lippe-Detmold 91
 Lisbjerg 10, 74, 76, 97
 Lombardiet 87, 88
 Lourdes 72
 Lund 87
 Lundhoff 28
 Lundum 42, 44
 Lübeck 90
 Lysbro 97, 98
 Løgster 103
 Låsby 45, 51, 59, 67, 69, 72

M
 Malling 96, 100
 Mariager 86, 90, 96
 Marie Magdalene 113
 Marie Mølle 112
 Marselisborg 112
 Marselisborggård 101
 Marselisborgskovene 102
 Mejlgård 97
 Mesing Mark 30, 34, 44
 Mesopotamien 87
 Midtjylland 86, 89, 93, 94, 96
 Mindeparken 102
 Mols 17, 45, 48, 51, 52, 54, 61, 63, 86
 Monument Valley 110
 Morsholt 98
 Mossø 34, 36, 87
 Mossøgård 36, 37, 38, 41, 42, 43
 Mungelstrup 10, 75, 81
 Mølstrup 98
 Møllersminde 99
 Møllerup 89
 Mørke 96, 97, 101
 Mårslet 100

N
 Nain 15
 Nederlandene 90
 Nederst 114
 Nimdrup 44
 Ning 110
 Nordeuropa 113
 Norditalien 87
 Nordjylland 104
 Nordrhein-Westfalen 99
 Norge 54, 66, 82, 84
 Noring 10
 Nr. Galten 97
 Nyborg 27
 Nydam Mose 123
 Nygårde 98
 Ny Jystrup 42
 Nørhald 119
 Nørre Djurs 114
 Nørrejylland 89

O
 Odder 19, 27, 80, 96, 98, 101, 110
 Odense 73
 Oldenborg 82, 84
 Oldrup 20
 Ollerup 19
 Ommersyssel 119
 Ommestrup 97, 101
 Ondrup 28
 Onsbjerg 90
 Ordrup 110
 Ormslev 69, 93
 Ovegård 96

Overgård 123
 Overskoulund 40

P
 Præstdam 100
 Purhus 120
 Pårup 98

R
 Randers 39, 86, 89, 90, 91, 96, 97
 Randlev 98
 Ranum 85
 Rathlousdal 27, 30
 Ravnsbjerg 99
 Regitze kilde 69
 Ribe 85
 Ring 89
 Ringsted 88
 Risskov 111, 112, 121
 Rise 63
 Rodtenseje 26
 Rosenholm 91, 107, 108, 109
 Roskilde 63, 73, 88
 Rugård 97
 Ry 43, 71, 98, 121
 Ryds kilde 64, 72
 Ryom Djurs 97
 Rødding 83
 Rønde 52, 74, 90
 Råballegård 97

S
 Sabro 37, 38, 41
 Samsø 65, 86, 90, 96, 97
 Sandballegård 99
 Sandbjerg slot 122, 123
 Sankt Helene kilde 68
 Sejbjerg 95
 Silkeborg 85, 86, 90, 91, 97, 98, 115, 116
 Sindal 21
 Sinding 98
 Sjælland 33, 36, 44, 63, 74, 76
 Skanderborg 37, 42, 43, 64, 67, 73, 82, 84,
 87, 90, 91, 98, 116, 117, 118
 Skanderup 34, 36, 44, 68, 82, 83, 84, 90
 Skarresø 113
 Skarringgård 34, 35, 36, 37
 Skejby 78
 Skindbjerg 97
 Skive 83
 Skivholme mark 94
 Skjoldeløv 10
 Skovbankgård 98
 Skvæt Mølle 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
 72, 73
 Skærø 97
 Skåde 102
 Skåne 97
 Skårup 64, 72
 Slagelse 42
 Slesvig 91
 Slesvig-Holsten 82, 84
 Slet 100, 101
 Sletterhage Fyr 51
 Snertinge 33
 Solbjerg 109, 110
 Sophienlund 97
 Sorø 42, 88
 Sostrup (Benzon) 97, 113, 114
 Spørring 10
 Starup 85
 Stenalt 27
 Stilling 98, 101, 121
 Stjær 95, 100
 Storebælt 100
 Stormarn 82, 84
 Strands 55, 97, 108
 Svedala 97
 Svejstrup 42
 Svorbæk 96, 98
 Sydeuropa 87
 Søften 11, 30, 44

S
 Sølund 97
 Sønderborg slot 123
 Sønderjylland 41, 76 110, 123
 Sønderkov 97
 Sønder Vissing 98

T
 Tebstrup 98
 Testrup 40, 42, 43, 100
 Thorning 33, 44
 Thorsager 90
 Thorstrup 85
 Thyland 85
 Tilst 10, 99, 101, 110, 111
 Tinghulen 46
 Tinning 10
 Tirsbæk 21
 Tirstrup 48
 Torriid 30, 44
 Tranbjerg 100
 Tranebjerg 97
 Trige 10
 Trust 97
 Tulstrup 32, 95, 98
 Tved 51, 85, 108
 Tvilum 115
 Tyskland 24, 45
 Tørring 92
 Tånum 96, 97
 Tårnberg 27
 Tåstrup 10, 41

U
 Uldrupgården 28
 Ulstrup 96, 97
 USA 39, 108, 110, 116
 Utah 108

V
 Værde 97
 Vedlum 96
 Vejby 19, 99
 Vejby-Risskov 111, 112
 Vejle 21, 69, 103, 114, 118
 Veng 100
 Vester Mølle 64, 67, 72
 Viborg 83, 84, 85, 94, 104, 107
 Viby J. 99
 Vindø teglværk 96
 Virklund 115
 Virring 97
 Virring Mark 30, 44
 Visborg 96
 Vissing Kloster 42
 Vistoft 62
 Vitten 10
 Vitved 34, 44
 Vive 39, 40, 44
 Voerladegård 98
 Vojens 92
 Voldbjerg 99
 Voldby 99
 Vorbasse 70
 Vor Frue Kilde 71
 Vrinners 50, 55, 61, 62
 Vrold 38, 41, 44
 Vrold mark 34

Ø
 Ødum 96, 98
 Ølst 97
 Ølstykke 74
 Øm 87, 89, 90, 117
 Ørrikslev 98
 Ørsted 27
 Ørting 21, 98
 Ørum 97
 Øsløs 85
 Østbrik 98
 Østerballe 89
 Øster Lisbjerg herred 108
 Øster Tørslev 119
 Østfyn 69

Åbenrå 103

Åby 99

Åbyhøj 74, 76, 78, 121

Åkjær 19, 23, 26, 27, 28, 29

Ålborg 103, 110

Århus 19, 27, 30, 31, 34, 36, 37, 39, 40, 42,
43, 44, 45, 48, 50, 54, 58, 60, 68, 73, 76,
78, 80, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 96, 99, 100,
101, 102, 103, 110, 114, 121, 123

Årslev 99, 101, 103

Årup 96

